

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути налисані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6·50 зл., на четверть року 3·50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна прикладника 1·25 зл. за границею 1·50 зл.

РІК II. ЛЬВІВ, КВІТЕНЬ 1936 Р. Книжка 4 (18).

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ ЗА ГЕТЬМАНЩИНИ 1918-го РОКУ.

Сторінка споминів.

Це вже з давнину. Мені, оце недавно, довелося займатися однією справою, звязаною з діяльністю Гетьманського Уряду в 1918 році в ділянці культури й просвіти. Не зовсім довірючи своїй пам'яті, я перечитав багато з того, що появилось друком „за“ і „проти“ цієї діяльності.

Гадаю, що мабуть у цім напрямі зібрано найбільш матеріалів до історії Гетьманщини, й на підставі їх можна цілком ясно собі уявити, що саме було зроблене за час її існування для розвитку нашої культури й науки.

Проф. Дмитро Іванович Дорошенко, з уродженими йому талантом і сумлінністю, дав загальний образ цієї діяльності, обоснувавши його на документальних і цифрових даних.

Мені довелося переглянути багато вирізок із часописів і т. ін., що торкаються цієї справи: вони, без сумніву, відбивають опінію припам'яті частини українського громадянства того часу.

Це може вдаватися парадоксальним, але саме перегляд цих ворожих до Гетьманщини голосів зробив на мене тепер найбільше враження: він виразно пригадав мені ту постійну боротьбу, що ми тоді вели для проведення в життя наших українських планів. Точніше: рішуче не погоджуюсь з всіма висновками соціалістичних — усіх відтінків — українських публіцистів і кореспондентів того часу, але визнаю, що багато фактів, про які вони згадують, по суті своїй — правдиві; саме з цими фактами ми боролися всіма силами. Та ось тепер це давнину зо всіма щадіями, що тоді нас окрияли, й розчаруваннями, які ми так болюче переживали, я знову пережив...

Зо спокійною совістю сказати можу: згадуючи минуле, згадуючи тогоденних моїх співробітників, я глибоко переконаний, що всі

вони були одушевлені якнайкращими прагненнями для добра української культури.

Який не був скончаний, щодо витрат, покійний Ржепецький — міністер фінансів, — і скільки мені не доводилося боронити якийнебудь видаток, коли діло торкалося інших ділянок, однаке, коли розглядав і ошториса якогось культурного чи наукового українського почину, я ніколи не чув застережень із його боку. Та не в цьому справа, і я глибоко переконаний, що всі закиди діячам Гетьманщини в цім відношенні не витримують критики. Помилки — може подекуди й катастрофічні в своїх наслідках — у нас траплялися. Дві з них глибоко запалили мені в душу.

Перша — це те, що й я, й усі мої співпрацювники — всі ми робили зарадто основно, виходячи з точки погляду, що для успіху якогось почину необхідно добре його підготовити, простудіювати, а це вимагало часу.

Ми розраховували на те, що встигнемо створити правильно функціонуючий апарат із відповідним підбором державно думаючих українців та що встигнемо створити українську Армію: тоді б вихід німців не мав уже для нас значення. Та обставини склалися так, що аві поважного державного апарату з відповідними людьми-українцями на місцях, ані боєздатної Армії створити ми не встигли. Події в Німеччині прийшли скоріш, ніж цього можна було чекати.

Друга помилка була та, що населення було зовсім не освідомлене про наміри й заходи уряду, — і це в усіх ділянках життя, — та що не було пропаганди ії нашої провідної ідеї, ії праці уряду. Про все це громадянство довідувалося від наших політичних противників, — звичайно, у відповідім освітленні.

Думаю, що коли б ми звернули були своєчасно увагу на ці дві помилки, то можливо, що кінечний результат був би інший. Але Гетьманщина 1918-го року не вдержалася, а це дас право, кому не лінь, критикувати нашу діяльність і все, що з нею було звязане; це загальний закон, якому підлягає кожна невдача.

Не збираюся вказувати в цій короткій статті на те, що за 8 місяців Гетьманщина осягнене; не збираюся спростовувати закидів наших противників: бесторонній дослідувач культурного життя України за Гетьманщиною 1918 року має цілковиту змогу простудіювати всі наші почини, з ним ізв'язані. Хочу тільки доповнити весь суттєвий матеріал деякими рисками, що — можливо — дослідувачеві можуть стати в пригоді.

В основі нашої діяльності в обсязі культурикуму ми кермувалися принципом: прямуючи переважно до створення нашої зовсім самостійної української культури, прямуючи до цілковитої українізації всього народного виховання, робити це з найменшою шкодою для всяких культурних цінностей. Ми вважали, що кожний зайвий різкий крок у напрямі українізації того часу не тільки глибшій українізації не

допомагає, але павпаки — може відштовхнути від неї ті елементи, що, при поступовому підході до цього питання та при деякій терпеливості, легко могли б піддатися нашій культурі та її впливам. Ми пра-музали не до механічного примусового призначення людей до українства, але до хемічного розтворення неукраїнських елементів в українській стихії. Наші противники, цілком не рахуючись із тодішніми умовинами, бажали собі далеко різкої українізаційної лінії. Завдяки своїй удачі й фахові — як військовий — я подекуди мав нахил до цієї другої концепції, але мої співпрацівники — і М. Василенко, і В. Науменко, і Петро Яковлевич Дорошенко — завжди здергували мене, і, гадаю, вони мали рацію, бо я встиг запримітити за короткий час свого гетьманування, які тривкі висліди давала тактика, що вони відстоювали. Але слід було мати велику видережку й безко-нечну терпеливість.

З одного боку пригадую, скільки осіб і депутатій приходило до мене, скільки листів — підписаних і анонімових — одержував я і від росіян, і — що мене дивувало — частенько від природних українців зо всякими заявами та скаргами на різні „несправедливості“, що їх спричиняли їм нові державні розпорядки. З другого боку пригадую ті безконечні розмови з нашими українськими діячами, які все обви-нувачували уряд у тому, що він дає змогу росіянам гальмувати розвиток українства й українського діла. З одного й з другого боку багато було несправедливих закидів, але були й зовсім обосновані, — мені ж доводилося без кінця розглядати ці питання і — у випадках, коли розгляд справи підтверджував обоснованість скарги — негайно її полагоджувати. Така процедура дуже тяжка для урядових осіб, але ми її вважали правильно.

Пам'ятаю добре, як люди, що спочатку відносилися рішуче вороже до всього українського, через деякий час безболізно ставали на українському ґрунті. Пам'ятаю своє здивування, коли старий князь Петро Волконський, що ціле своє життя був росіянином, рантом зовсім поважно почав учитися української мови й студіювати українську літературу, та висловлював жаль, що не знає давніш, як високо вона стоїть... А канцелярія Ради Міністрів? Доклади її напочатку писа-лися такою українською мовою, що викликала сміх, однаке згодом це виправилося, а в складі її були справжні знавці нашої мови. А скільки вчителів, що початково говорили якимось „незрозумілим наречям“, неподібним до української мови, через деякий час, під час прийняття в мене Учительського З'їзду, здивували мене своїм знанням мови. Таких прикладів я міг би навести безліч. Були, звичайно, й злосливі „закиди“ непримирених, та це винятки, що підтверджують правило.

У цім відношенні, як на це зовсім слушно вказує ліва преса, відзначилися деякі директори російських гімназій, коли доводилося їм уступати частини будинків їхніх гімназій для гімназій українських. Між іншим, пригадую, що в зв'язку з аналогічною справою мене гли-боко вразила свою виpertістю — скажу більше — нахабством, якась

ігуменя. Довелося переламати її впіртість радикальними засобами, розташовуючи без її згоди в вільній частині її манастиря українську гімназію.

Більшість закидів із лівого українського боку була мало обоснована, хоч би й тому, що в Міністерстві Народної Освіти майже всі діячі, призначенні ще за Центральної Ради, залишилися на службі. Я читав десь — не пригадую вже, де саме, — що честь заснування Української Академії Наук та двох українських університетів не може належати Гетьманщині 1918 року, бо ініціатори цього й деякі підготівки в цім напрямі праці належать Центральній Раді. Такі твердження не витримують критики: мало ще того, що така думка була, — треба було її реалізувати. „*L'enfer est paré de bonnes intentions*“.

І Академія Наук, і два університети (Київський і Кам'янецький), і багато-багато інших вищих, середніх та нижчих шкіл і найрізніших освітніх культурних інституцій, також і інституцій для розвитку різних мистецтв — це наслідки віданості українській культурі багатьох українських діячів, на чолі яких стояли такі люди, як Василенко, Стебницький, Науменко, І. Я. Дорошенко, І. Огієнко. Ці люди близьку проводили в життя ті загальні директиви, що я спільно з ними опрацьовував. Такі директиви легко було давати, та в хаотичних умовах 18-го року в Україні — дуже трудно було їх здійснювати, однаке ці люди зуміли це зробити.

Були проте люди, що цілим сердем віддавалися українській культурній праці, — це головно люди непартійні. Скажемо, проф. І. Огієнко зміг зовсім тихо цілий Університет створити, являючись до мене завжди з готовими обґрунтованими доповідями, — і я ві разу ні в чому йому не відмовив, чому Кам'янецький Університет став такий міцний і багатий. Додам до цього, що я наказав пропускати до мене Ректорів Отієнка й Сушицького без докладів, поза чергою.

Скільки безконечних балачок у лівих українських колах викликали, наприклад, рішення не українізувати одним розмахом Університету св. Володимира в Києві, що з мурів його вийшло стільки видатних людей, заслужених для місцевої науки й культури. Василенко здержував мене; пригадую, як він у довгому й вичерпаному докладі опрацював свій план діяння, щоб і в цьому Університеті без болізно провести українізацію. Я тоді переконався ще глибше, що одиночою ціллю його було зберегти для українського народу якнайбільшу культурних цінностей: робив він під впливом цієї провідної думки, і я став на його боці. У мене немає найменшого сумніву, що коли б Гетьманство існувало було й далі, то Університет св. Володимира незабаром був би українським цілком.

Культурні цінності зруйнувати дуже легко, а для відтворення їх потребі десятиліття, та й це в найкращому разі, а буває й так, що зруйнованого не відбудуєш. Взагалі ж, коли справа торкалася домагань спішеної українізації, то не обходилося іноді без курйозів. Було, приходить раз до мене двоє знайомих — іще з часів перед Гетьманщиною — самостійників. „Чого бажаєте, панове?“ — „Та“, ка-

жуть, „Пане Гетьмане, яким чином Ви ще терпите такого пам'ятника, як пам'ятник св. Володимира?“ — „Та чому ж Його не терпіти, — це ж, як не як, наш же святий?“ — „Та св. Володимир то наш, а пам'ятник цей — не наш, треба Його обов'язково знищити“... „Чому?“ — „Та св. Володимир був українець без бороди, тільки з вусами, а цей — з бородою“... Говорилося це не з жарту, а зовсім поважно. Я Ім відповів: „Знасте, панове, у нас їще стільки діла, поки Україна стане цілковито українською... Поки що — немає часу цим займатися. Обіцюю вам, що коли вже все буде зукраїнізоване, то я, як останню крапку, поставлю інший пам'ятник замість цього, і буде в нас св. Володимир уже зовсім зукраїнізований — без бороди та тільки з вусами. Розсталися дружелюбно. На жаль, — не завжди так бувало.

В. Науменко — цей освічений діяч на українській культурній лінії — часто бував ціллю нападів як і з боку росіян, так і з боку лівіші настроєних наших українських елементів. Пам'ятаю, з якою глибокою повагою відносився він до української культури, й як обережно з нею поводився. Я вважав, що доки в нас немає надійного кадру українських учителів для народних шкіл, доти українська державна ідея не зможе глибоко вкоренитися в масах; що треба великого кадру учителів у дусі ясної ідеї української державності, та що вони стануть найкращими провідниками української державницької свідомості в українських масах. „Чи не можна б — казав я Науменкові — „створити вчительські семінарі для цієї мети? У нас так мало державно думаючих людей, чи не можна взяти з-за кордону відповідних людей на вчительські посади в цих семінарах, — це ж прискорило б бажаний процес; дещо подібне робили інші молоді держави“. „Ні, цього зробити не можна“ — казав Науменко. „Цей процес мусить виростати знутра, з-проміж самих же українців, із глибин української культури. Хоч це й донгє, та одиночко тривке“.

Хоч це тільки мала риса, але вона типова для освітлення тих підставових принципів, про які я говорив вище та які давали напрям загальній нашій діяльності в обсязі української культури. Не хотіли ми ніяких „штучних огнів“, — хотіли все будувати на міцному фундаменті. На жаль, цей шлях показав себе надто довгим у хаотичних умовах того часу; та виникає питання, чи можна в сфері культури — коли хочеш не блефу, а поважного результату — поступати інакше?

І ще згадаю про один епізод, що був мені тоді дуже немилій. М. С. Грушевського я бачив тільки раз у житті. В 1917 р. мене вибрали в Чигирині Отаманом Вільного Козацтва. Почесним Отаманом був обраний Грушевський. Восени 17-го року, коли я стояв на чолі 1-го Українського Корпусу, я взяв коротку відпустку й поїхав до Києва. Приїхавши, я вважав за потрібне — як Отаман Вільного Козацтва — представитись Почесному Отаманові М. Грушевському. Михайло Сергіевич мешкав у власнім будинку на Шанківській вулиці. Явився я до цього зовсім офіційно, як до свого начальника, і відраптував Йому причину моєї візити. З початку розмови якось не клеп

Ілася; він, очевидно, не знат, як до мене поставитись. Потім ми перейшли на справи українські, і, наречіті, спиналися на деяких історичних темах. До цього я й прямував, бо мені приємно було почути опінію нашого великого історика щодо різних історичних питань. Розмова ця мене захопила, але, на жаль, вона перейшла на часи, які ми тоді переживали, — на соціальні і — головним чином — економічні питання. Тут я зовсім розчарувався, — в цій ділянці він говорив притікні речі, — трохи подібні на дещо з тих експериментів, що їх тепер так „вдало“ проводять більшовики...

Пригадую своє здивування, коли Грушевський — а, судачи по його будинкові, він пролетарем зовсім не був — сказав, що цукроварні слід негайно передати державі. Коли я на це замітив, що сумніваюсь, чи державний заряд був би корисний для цукроварства в Україні, то він помітно був цим незадоволений і відповів мені, що є ж державні залізниці, отже чому ж не мали б бути державними й цукроварні?... Після цього розмова вже не клейлась, і я вийшов. Він, мабуть, залишився дуже незадоволений з мене, а я трохи розчарувався, щодо його способу думати в обсязі соціальних і економічних питань. Відтоді я вже його не бачив.

Перед тим, як відкрити Українську Академію Наук, ми довго обмірковували, хто мав би бути її головою. Я був такої думки — та й усі з мою погоджувалися, — що це високе й почесне місце належить в Україні тільки Грушевському. Грушевського я завжди високо цінив, як найбільшого нашого історика, поважав його за його хоробрість, про яку мені доводилося не раз чути, мені ця риса характеру старого професора сильно подобалася, але я рішуче не вірив, що його погляди в дійсності такі ліві, як ті, що я особисто з уст його чув. Мені здавалося, що це якось дуже невдале приладжування до тих соціальних теорій, які тоді панували серед нашої інтелігенції. Думалося мені, що коли б він зайняв місце голови Академії, то зміг би принести величезну користь українській науці, а рівночасно відійти від усіх своїх марксистських теорій. Тому я прохав позондувати грунт, як би він до такої пропозиції поставився. Відповідь була категорично негативна. Мені це було неприємно не тому, що він міг був мені пошкодити своїм політичним напрямом, а тому, що, позбавлена змоги зближення з Грушевським хоч би виключно на офіційно-науковому грунті, Гетьманство в культурному відношенні позбавлялось великої сили.

Думаю, що для Грушевського було б краще, коли б він цю пропозицію був прийняв. Та це вже не моя вина, — честь була йому вищелена.

Згадую про цей інцидент, бо він, на жаль, був прототипом дуже частих подібних явищ українського життя, коли навіть найвизначніші українці не можуть скинути пут, що зв'язують їх по руках і по ногах та від яких терпить ціла нація — пут партійництва.

Дай Боже, щоб ця недуга якнайскоріше минула.

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА В ВИЩІЙ ШКОЛІ.

Чергові завдання вивчення старослов'янської мови.¹

Вивчення старослов'янської мови за останні 50 літ надзвичайно збільшилося й досягло високого ступеня. Правда, не росте це вивчення самостійно, — воно тісно звязане з ростом загального мовоznавства взагалі, та слов'янського зокрема. Але одне недомагання сильно кидиться в вічі кожному дослідникові історії цієї мови, — це брак глибшого розроблення загальних та методологічних питань вивчення цієї мови. Особливо це треба сказати за останнє двадцятиліття: вивчення старослов'янської мови не йде павіть у парі з ростом загального мовоznавства. Від вивчення старослов'янської мови зовсім відійшла наука колишньої Росії, щебто країни, де це вивчення мало широкий практичний зміст. Церковне Богослужіння з одного боку, велике число стародавніх пам'яток найрізнішого характеру з другого вимагали там конкретного доброго знання старослов'янської мови й кирилівської палеографії. З причин, від наукових робітників зовсім незалежних, на землях кол. Росії тепер не тільки припинено всякі досліди над старослов'янською мовою, але навіть церковні черенки викинено з ужитку. Це все сильно відбилося на нашій науці, й вона недостаточно зростає за останні роки, головно живе ще завдяки побільшений праці південних слов'ян, а точасти й чехів.

Багато оригіналів старослов'янських пам'яток знаходиться на землях ССР, а доступ до цих пам'яток у більшості сильно утруднений, або й зовсім неможливий, а це й не дає змоти працювати безпосередньо над ними. Через це сильно кидиться в вічі, що всі останні праці з цієї ділянки малодокладні, більш теоретичного характеру, бо автори їх працювали не над оригіналами, а тільки над їхніми не все добрами передруками.

У цьому своєму докладі я хочу звернути увагу на деякі загальні й методологічні питання, звязані з наукою старослов'янської мови в вищій школі взагалі, та у вищій лольській зокрема. Питань цих зібралося вже дуже багато, але я коротенько торкнуся тільки головніших.

1. Найперше — назва нашої мови. Прийнято звати її — староцерковнослов'янська мова. На мою думку, без шкоди для науки варто було б опустити в цій назві слово „церковна“, позоставивши ширшу назву „старослов'янська“. І справді, серед пам'яток XI-го віку маємо її такі, що не були в церковнім ужиткові, як Збриники царя Святослава 1063 і 1076 років, або такі, що мають до неї тільки посереднє відношення, щебто тексти їх не богослужбові, як Супрасльський Рукопис; маємо серед цих пам'яток і епіграфічний напис царя Самуїла 993 р., що прямого стосунку до церкви не має зовсім.

Термін староцерковнослов'янський, власне слово „церковний“

¹ Реферат, виголошений українською мовою на II Міжнародній З'яді Слов'янських Філологів у Варшаві 26 вересня 1934 року.

у нім сильно затемнює нам саму істоту цієї мови за IX—XI століття. Думаю, що Костянтин і Методій перекладали богослужбові книжки на живу слов'янську мову, яку найвідповідіше звати — старослов'янською. Оминаю складне питання — на яку саме мову зроблено перші переклади;¹ у всякому разі — на живу слов'янську, що з часом стала загальною літературною мовою для всіх слов'ян і для всякого писання, — для церковного й позацерковного. Розбивати цю старослов'янську мову IX—XI віків на мову писань церковних і позацерковних підстав не маємо, — на той час це була до певної міри одна сильна мова, мова старослов'янська взагалі, а церковна — тільки зокрема.²

2. З такого моого погляду на істоту старослов'янської мови виникає й другий засадничий погляд — на пам'ятки старослов'янської мови. Число цих пам'яток у нас зовсім не встановлене, а те, що встановлене, не має міцного й логічного обґрунтування. Чому до канону старослов'янських пам'яток віднесено тільки певний круг пам'яток, і чому до них не допускаються пам'ятки східнослов'янської рецензії, цього логічно вияснити не сила, а міцних підстав для цього в усякому разі не існує. Існує хіба тільки традиція, навіть закрашена трохи имені науковою погордою до Сходу взагалі, але традиція — це ще не наука.

Чистої й нормальної пам'ятки, що влові відповідала б нашому уявленню про старослов'янську мову, не маємо, — всі пам'ятки, навіть чівденнослов'янських рецензій, мають попуттання єрів ѣ, ѧ та носових ж, ѫ, цих пайхарактерішіх ознак старослов'янської мови. А коли так, то нема жодних підстав відкидати від науки старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток. Від такого відкидання повстає велика й помітна шкода, і час би вже це непорозуміння направити.

Притягнення східнослов'янських пам'яток дало б нашій науці великі користі. Традиційне число пам'яток старослов'янського канону над міру обмежене, а коли взяти на увагу, що в більшості це текст свангельський, то й зовсім вузьке. Між тими такі східнослов'янські пам'ятки, як датовані самі Збірники царя Святослава 1073 і 1076 р.р., дають величезний матеріал для нашої науки, особливо матеріал лексикальний, морфологічний та синтаксичний. Кидастися в вічі недатованість пам'яток старослов'янського канону, а це цілу нашу науку робить хисткою, бо ж навіть найвидатніші славісти не мають одного погляду на вік цих пам'яток. Зовсім не те бачимо на пам'ятках східнослов'янських, — серед них чимало датованих, напр. Остромирова Євангелія 1056 р., Збірники царя Святослава 1073 і 1076 років, Архангельська, правильніше Київська Євангелія 1092 р., Новгородські

¹ Докладно розповідаю про це в своїй (літограф.) праці: „Поястяня азбуки в літературній мові у слов'ян“, Варшава, 1927 р. ст. 197—232.

² Докладніше розповідаю про позицію „старослов'янська мова“ у вступі в своїй праці: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р., ст. 3—4.

Міній 1095—1097 років. Висновки, оперті й на цих пам'ятках, будуть місції, бо датовані.

Так, старослов'янські пам'ятки східнослов'янської рецензії зафарбовані місцевими діалектичними ознаками, але це зафарбування таке мале, головно фонетичне, і так пам'ятки відоме, що саме воно — недостаття причиняє відкидати ці пам'ятки від дослідів спеціалістів старослов'янської мови. Не забуваймо до цього, що й пам'ятки старослов'янського канону частенько таки мають різні місцеві діалектичні ознаки.¹

3. Курс старослов'янської мови по вищих школах часто не попереджають конче потрібним ширшим курсом про діяльність Костянтина Й Методія, обмежуючись звичайно тільки найкоротшими сухими згадками про це на $\frac{1}{2}$ —1 сторінку, або обходячись і без того. Уважаю, що без доказливої ознайомлення з життям і діяльністю творців церковної й літературної старослов'янської мови не можна зрозуміти істоти старослов'янської мови, і всіх тих питань, що зв'язані з цією мовою. Думаю, що кожний викладач старослов'янської мови мусить попередити свій курс окремим вступом бодай на 10—15 годин, і розповісти тут не тільки про життя й діяльність Солунських Братів, але й про головніші питання повстання слов'янських азбук та літературної мови у слов'ян. Моя практика в цьому, коли я відвідував на такий вступ одну годину тижнево протягом цілого року, давала найліпші результати, бо слухачі по тому свідомо ставилися до цілого курсу старослов'янської мови й глибше його розуміли.²

Кирило-методіївська література в теперішній час так сильно розрослася й так міцно сплетена з основними питаннями старослов'янської мови, що час уже — на мою думку — запроваджувати по вищих школах окремі самостійні курси про життя й діяльність Костянтина Й Методія. На фоні цих курсів стають зовсім ясними всі головніші питання старослов'янської мови. Як я перевірив на своїх слухачах, — звичайний слухач скоро забуває наші фонетичні чи морфологічні викладки, але всі головні питання з курсу діяльності Кирила Й Методія він пам'ятає міцно, а це дає йому можливість добре орієнтуватися і в головних питаннях старослов'янської мови.

4. Той курс старослов'янської мови, що звичайно викладається по вищих школах, уважаю за непотрібно звужений. Традиція установила зміст цього курсу тільки на частину пам'яток Х—XI-го віку. А що було по цьому, — чи в дальших віках ця мова, як мова церковна й літературна, перестала існувати? Реальна дійсність не оправдус такого звуження курсів старослов'янської мови, й до правди більше

¹ Доказлише розповідаю про це в своїй праці: „Найважніші пам'ятки церковнослов'янської мови”, Варшава, 1929 р., ст. 98—103.

² З моїх викладів повстало моя двотомова праця: „Костянтин І Методій, йх життя та діяльність”, т. I—II, Варшава 1927—1928, ст. 324+400, а також: 1) „Повстання азбук в літературної мови у слов'ян”, Варшава, 1927 р., 271 ст., і 2) *Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian, album zdjć*. Варшава, 1927 р., 53 злінки. Ці праці дають кожному можливість легче орієнтуватися в усіх складніх питаннях славістики.

стояв Фр. Міклошіч, коли в своїм Старослов'янськім Словнику 1865 р. використав пам'ятки й значно пізніших віків.

Уважаю за конечне, щоб до курсу старослов'янської мови додана була бодай як окремий розділ історія цієї мови й за дальших часів, особливо за XII—XVII віки, а во можливості й до нашого часу. Справа в тому, що старослов'янська мова церковна не зазмерла, не припинила свого існування, але жила й далі. Історія цієї церковної мови за XII—XVII віки надзвичайно цікава, й дає нам багато такого матеріалу, що глибше висвітлює істоту старослов'янської мови.

Змінившись головно в фонетиці, церковна старослов'янська мова живе й далі, як мова церковна півдневих та східних слов'ян. Дальша доля цієї мови надзвичайно цікава. До половини XIV-го ст., цебто до Євфіміївської реформи, вона позостається більш-менш незмінна, а тому пам'ятки цієї доби мають надзвичайно велике значення для зrozуміння істоти старослов'янської мови. По втраті незалежності південних слов'ян, а особливо в віках XV—XVI і XVII, центр племіння церковної мови переноситься до східних слов'ян, а власне до народу українського, де й позостається до кінця XVIII-го століття, а потім переходить до Росії. Висвітлення цілої історії церковної мови, бодай у короткім зарисі дуже цінне для курсу старослов'янської мови, бо дає йому природне закінчення, відповідаючи на логічне питання кожного з слухачів цього курсу: а що ж сталося з цією мовою пізніше?¹ У старослов'янській мові маємо багато питань, назову тут хоча б питання акценту, що їх розв'язати з самих тільки пам'яток X—XI віків ніяк не можна. — треба конче притягнути й пам'ятки пізніші, скажемо Новий Завіт митрополита Олексія з 1355 р. дає неоцінений матер'ял для винесення старослов'янського акценту.² Так само, скажемо, питання знаків діакритичних ніяк не розв'яжемо по найстарших пам'ятках, — мусимо звернутися до пам'яток пізніших, де ці знаки маємо вже в суцільній закінченій системі. А питання знаків надрядкових перраз із'являє з питанням фонетики.³ Зазначу тут іще, що, напр. „Сказаніє о письменах“ Костянтина Костенчського кінця

¹ Коротку історію церковно-слов'янської мови подав я у двох своїх працях: 1) Історія церковно-слов'янської мови, короткий науково-популярний зарис, „Elpis“ 1931 р. т. У ст. 20—68. Варшава, 12) Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV-XVIII, див. „Prace Filologiczne“ 1929 р. т. XIV ст. 525—543.

² Докладніше пишу про це в своїх статтях: Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, „Zeitschrift für slavische Philologie“ 1932, т. IX кн. 3—4 ст. 395—399, і 2) Кендена, подвійний гравіс, „Записки Чипу Сп. В. В.“, Жовква.

³ Про паголоси Чудівського Нового Завіту 1335 р. розповідаю в двотомевій надрукованій своїй праці: „Східнослов'янський паголос XIV віку“, т. I: Словник паголосів Чудівського Нового Завіту 1335 р., т. II: Східнослов'янський паголос XIV-го віку. Деякі давні з цієї надзвичайно цінної акцентованої пам'ятки подаю в своїй праці: „Український літературний паголос“, див. „Рідна Мова“ 1936 р.

XIV-го віку для зрозуміння істоти старослов'янської мови дає надзвичайно багато.¹

5. Кожне питання старослов'янської мови, — фонетичне, морфологічне й складнене конче треба освітлювати й далішою його долею в живих мовах слов'янських, або хоч його долею в мові слухачів. Скажемо, в вищих школах польських розповідати й про долю старослов'янського явища в мові польській, а в чеських школах — про долю його в мові чеській і т. д. Це не буде втручання в порівняльну граматику слов'янських мов, — це буде тільки методологічно й науково так потрібне нам зв'язування двох кінців мовного явища — його початок і кінець, без чого вияснення цього явища все буде неповне. Так поставлений курс старослов'янської мови бодай для головніших явищ зробить неоціненні послуги й для курсу порівняльної граматики слов'янських мов, і для курсів окремих живих мов.²

6. Вивчення фонетики старослов'янської мови сильно утруднюється тим, що ми часто недокладно знаємо, що саме криється за поданою графічною формою, напр. *сил'но* й т. ін. Справа в тому, що ми мало досліджуємо старослов'янський, а ще менше церковнослов'янський *правопис*. Вивчення церковнослов'янського правопису в його цілості, за X—XIX, яке я проробив,³ показує, що правопис цей надзвичайно консервативний, і що правопис пізніших часів добре висвітлює правопис старший. Ось тому знання історії церковнослов'янського правопису в його цілому надзвичайно цінне для зрозуміння слов'янської графіки X—XI віків, а це дає нам змогу глибше аналізувати питання старослов'янської фонетики. Ось тому вважаю, що старослов'янську фонетику треба розпочинати докладною історією церковнослов'янського правопису. Вивчення правопису пам'яток XII—XIV віків, а особливо „Сказанія о письменах“ Костянтина Костенчського, дає надзвичайно цінний матеріал для фонетичного зрозуміння старослов'янських пам'яток X—XI віків.

7. Сам курс старослов'янської мови звичайно зводиться в нас до фонетики й морфології, а на склади уваги звертається мало й відводиться на неї якихсь пари годин у цілому курсі. Таке негування складів старослов'янської мови вважаю дуже некорисним для цілої нашої науки. Вивчення слов'янської синтаксис взагалі не може похвалитися глибиною поза дослідами Потебні, історичного освітлення в складневих працях частіше не знаходимо. Думаю, що за першу причину такого сумного стану складневих дослідів треба вважати власне брак добре розробленої складі старослов'янської мови. Уважаю

¹ Про значення цього Сказанія розповідаю в багатьох місцях своєї праці: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р., діл. I, напр., ст. 18—21 і ідр.

² Цією методовою опрацюю я свою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р., 495 ст. літограф.

³ Свою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, 1927 р., я розпочинаю окремою частиною: „Церковно-слов'янський правопис“ ст. 12—120. Знання історії правопису дає студентові змогу ясніше відрізняти форму звуку від графічної. Діл. іще мою працю: „Новочасний церковно-слов'янський правопис“, відбитка з „Elpis“ 1926 р. т. II ст. 16—39.

складню за царицю мовознавчих наук, і вже час відвести їй належне місце в курсі старослов'янської мови. Пам'яткового джерельного матеріалу маємо не мало, але до складневих дослідів конче треба притягнути й дослід таких пам'яток, як, скажемо, Збірник Святославів 1073 р., що для складні дає надзвичайно цінний невичерпний матеріал.¹

8. Говорячи про складню ст. сл. мови, не можна не звернути ще уваги на копечну необхідність порівняння перекладних старослов'янських пам'яток із їх грецькими, рідше — латинськими оригіналами. Таке порівняння дає завжди дуже цінні результати, що глибоко висвітлюють нам саму істоту слов'янської мови. А вже для дослідів складні таке порівняння надзвичайно необхідне. На жаль, такого порівняння ст. сл. пам'яток із їхніми оригіналами з погляду складні в широкому значенні у нас іще мало пророблено, широкої загальній синтези не зроблено. Через це багато складневих явищ старослов'янської мови або лишаються глибше невисвітлені, або висвітлюються неправдиво.

Взагалі, ми ще мало висвітили впливи грецької складні на складню старослов'янську, хоч без такого висвітлення наша наука нормально йти вперед не може.²

9. А вже вплив гебрайської мови на мову старослов'янську лежить у нас непочатий. А між тим знаємо, що основою грецьких богослужбових текстів були старозавітні псалми, біблійні пісні й біблійні та синагогальні молитви, перекладені дослівно, як і взагалі дослівно перекладений на грецьку мову цілий Старий Завіт. У цьому грецькому перекладі дуже багато гебраїзмів, це бо виразів, питомих тільки гебрайській мові, позоставлено без змін, а пізніше ці ж гебраїзми попали й до старослов'янських перекладів. Зваживши, який великий вплив мав т. зв. „біблійний стиль“, переповнений гебраїзмами, на старослов'янську складню, зрозуміємо й конечну потребу дослідити всі гебраїзми, особливо синтаксичні, в старослов'янській мові. Скажемо, без гебрайського оригіналу ми не зрозуміємо, чому в біблійних наших текстах так часто знаходимо час майбутній замість способу наказового; напр.: **«щропнши ма үссшомъ»** — покропи мене іссопом і т. ін.³

10. Питання фонетики старослов'янської мови дуже часто не до кінця нам ясні; напр. дуже цікава, але мало здана, старослов'янська вимова деяких звуків голосних і притолосних. З цього погляду неоділенні прислуги для старослов'янської фонетики зробив би нам докладний дослід церковної вимови. Церковна вимова богослуж-

¹ Докладно про це розповідаю в новій своїй праці: „Складня української мови. Частина перша: Вступ до вивчення складні“, Жовква, 1935 р., 196 ст.

² Див. про це в моїй праці: „Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову“, Варшава, 1927 р. (з „Духового Сіата“), ст. 5—9, 17—18.

³ Докладно розповідаю про це в своїй праці: „Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову“, Варшава, 1927 р., ст. 12—16.

бових текстів вивчена в нас надзвичайно мало, а між тим потрібного матеріалу, зачинаючи з найдавнішого часу, маємо вже багатешко; у всякому разі матеріалу маємо стільки, що глибший і докладніший його аналіз дав би силу даних для висвітлення старослов'янської фонетики. Церковна вимова богослужбових текстів надзвичайно консервативна, стародавня традиція вперто віками тримається, а де її дає змогу з церковної вимови пізніших віків робити повні висновки її про фонетику старослов'янську.¹

Так, є дані твердити, що стара вимова довгі віки незмінно трималася в церкві, а від неї перенесена була навіть до українських канцелярій XIV-го віку та молдавських XV-го віку. Маю на увазі одне явище, — старослов'янський ч, церква вимовляла на кінці слів близько до о ще й у XIV віці, і такої вимови тримаються деякі писарі, напр. українських канцелярій XIV-го віку. Так, у грамоті луцькій із 27 січня 1388 року знаходимо: *оу съмо, листо, посмотрите, пано петро юхомаштыхъ мѧсто, городо, дѣтимо юхъ, оу понедѣлико, і т. ін.* Таких прикладів, де замість старого ч у пам'ятках є маємо навіть на кінці слів, знаємо з XIV і XV віків не мало з канцелярій українських і молдавських. Ця канцелярій на хомонія безумовно церковного походження її безумовно стоять у зв'язку з старослов'янською вимовою.² У всякому разі, аналіз пам'яток, що показують церковну вимову, дасть для нас дуже багато; дадуть багато навіть матеріали пізніші, напр. богослужбові тексти XV—XVI віку, писані латинкою, з того ясною стає церковна вимова, а вона все консервативна. Думаю також, що дослід акцентованих кирилівських пам'яток XIV-го віку не мало дав би для вивчення старослов'янського акценту.³

11. Для вивчення старослов'янської мови не зайвим буде багатше дослідити архайзми окремих слов'янських мов. Оправа в тому, що окремі слов'янські мови не все змінили від свого колишнього стародавнього стану, — кожна жива слов'янська мова має

¹ Про церковну вимову старих віків докладно розповідаю в своїх працях: 1) „Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, писарі із історії фонетики”, див. „Elpis” 1926 р. кн. 1 ст. 9—32 і окремо, Варшава, 2) Українська І Білоруська церковна вимова XVI—XVII віків, див. „Українська літературна мова XVI-го ст.”, Варшава, 1930, ст. 232—234, і 3) Українська церковна вимова, див. „Паша Культура” 1936 р. кн. 5 (14).

² Докладніше розповідаю про це в своїй статті: „Дві найстаріші молдавські кирилівські грамоти 1388 року”, див. „Slavia” 1936 р.

³ Про старий церковнослов'янський акцент докладно розповідаю в цих своїх працях: 1) „Наголос як метод означення місця виникнення стародрукованих книжок”, Львів, 1925 р., див. „Записки Наукового Товариства” т. 136—137 ст. 197—224, 2) Український наголос на початку XVII-го віку, див. „Записки Чину св. Василія Великого”, т. II пил. 1—2 ст. 1—29, Жовква, 1926 р. 3) Український наголос у XVI-ім віці, див. „Сборник статей в честь ак. А. И. Соболевского” ст. 444—451, Ленінград, 1928. 4) Церковно-слов'янський наголос, див. мою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови” ст. 312—339, 1927 р. В усіх цих працях авалізується старий церковно-слов'янський акцент. Див. іще мою працю: „Український літературний наголос” у журналі „Рідна Мова”, де часті екскурси до церковнослов'янського наголосу.

багато архаїзмів. Треба конче зібрати такі архаїзми, — вони й змалюють нам правдивий стан старослов'янської мови. Архаїзми кожної слов'янської мови зокрема теж досить добре висвітлені, але ще не маємо загальної синтетичної праці про всі архаїзми разом. Праця така дуже нам потрібна, бо її вона стане живим пам'ятником старослов'янської мови. Звертаю тут увагу на мову українську: вона знає дуже багато найрізніших архаїзмів фонетичних, морфологічних і складневих, таких архаїзмів, що все будуть цінні для дослідника старослов'янської мови. Напр. у складні в українській мові дуже частий давальний приналежності, *dativus possessivus*, — кінець книжці, батько йому вмер Й т. ін.; в часових і причинних безпrijменникових реченнях дуже часто в цій мові старослов'янська конструкція з підметом у пояснювальнім реченні зараз по дієприслівнику. Скажемо, старослов'янське: «*ъстакъ исъсъ по немъ идаше*» по-українському буде: „Уставши Ісус, ішов за ним“. Ця форма в живій народній мові дуже часта, пор. Шевченкове: „Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочити“. Цікаве ще, напр. питання члена в українській мові. Як відомо, дослідники з українських пам'яток XII—XIII віків подають багато прикладів т. зв. члена, напр. це робить Л. Мілєтич, Халанський, Погорілов і інші. Цей член, трохи відмінний від члена болгарського, панує в живій українській мові й тепер, напр. у Шевченка маємо: „Одинокий, мов гора **та** па полі чорніє Колізей **той** серед Риму“ („Неофіти“) і десятки таких інших прикладів.¹ Не знаючи про цей живий в українській мові постпозиційний член, правда — особливого типу, проф. Погорілов у Збірнику на честь Мілєтича прийшов до зовсім неправдивих висновків про старокиївську мову, висновків, потрібних авторові для його політичних тверджень. Думаю також, що глибше вивчення вказівних займенників в окремих слов'янських мовах, особливо дослідження втрати ними своєї вказівної сили, проліє більше світла на час повстання слов'янського члена. У всякому разі більшість прикладів, що Їх подає проф. Мілєтич із старослов'янських пам'яток за приклади члена, членом не є, — це звичайні вказівні або анафоричні займенники. — Або, скажемо, в українській мові добре знає складнева функція старослов'янського супіні: сама форма супіну зникає, але по діесловах руху ставимо інфінітива, а при цьому, як і в старослов'янській мові, родовий відмінок, напр.: „Іде до сусіди **и** вістки судити“, „Шішли в поле зелено^{го} жита жати“, „Вийшла мати в орі т відчинити“, „Ішов с і на косити“ Й т. ін.

12. Передостання моя увага до курсу старослов'янської мови в вищій школі та, що слухачі цього курсу конче мусять познайомитися хоча б із коротким курсом кирилівської й глагалицької палеографії. У нас стало звичайним, що наші слухачі читають тільки друковану, на сучасний лад стилізовану кирилицю, але ніхто з них не прочитає пам'ятки в оригіналі. Це прино-

¹ Див. мою працю: „Член в українській мові, історико-періодизація за рис“, „Рідна Мова“ 1935 р. ст. 379—384 і 429—434.

сить помітиу шкоду нашій науці, бо не дає змоги слухачеві глибше орієнтуватися в питаннях повстання слов'янських азбук, а тим самим і в мові, що передається ними. Уживання фотографічних знімків замість друкованих старослов'янських текстів на годинах вираз приносить великі користі, бо вводить слухача глибше до справи й ставить його ближче до самого оригіналу. Думаю, що вже мусимо перейти від друкованих хрестоматій до альбомів знімків із старослов'янських пам'яток.¹ Таке ставлення справи, скажемо на землях слов'янських східніх і південних, конче необхідне; необхідне воно і в Польщі; більше того, в Польщі конче потрібні й окремі курси кирилівської палеографії, бо ж польські архіви переповнені кирилівськими пам'ятками, а читати їх нема кому.

13. Питання про вимову старослов'янських текстів — це першорядне питання, що ще чекає свого глибшого розроблення. Вимова ця по вищих школах не однакова, одності тут не має. Кожний слов'янський народ пильнує вимовляти ці тексти згідно зъ свою фонетикою, особливо в тих випадках, де ще не встановлено непорушної вимови. У східних слов'ян, напр., посіві **ж**, **ѧ** часто вимовляють по сучасному: **у**, **и**; навпаки, у слов'ян західніх та в Європі звичайно вимовляють їх як посіві: **ѧ**, **е**.

Маємо не мало старослов'янських звуків, що їх правдива істота ще остаточно не встановлена, напр. **ѣ**, **и**, **и**, **г** й ін. Через це, скажемо, в українській науці вже закріпилося вимовляти ці звуки по-новому, бо, здається, ця вимова мало відбігає від старослов'янської; вважаємо, що **ѣ** та **и** не палatalізували тих приголосних, що по них стояли: **нѣко** — небо, **вѣдени** — ведеші, **несени** — несеші, **хлѣбъ** — хліб і т. ін., а не: **несені**, **ведеші**, **хлебъ**. У всякому разі уточнення вимови старослов'янських текстів — чергове завдання нашої науки.²

Звичайно, щоб виконати всі ті завдання, що я їх тут ставлю, старослов'янська мова в вищій школі мусить бути окремою самостійною катедрою з достатнім числом викладових годин. В деяких вищих школах так уже й є, але в багатьох із них старослов'янська мова — тільки придаток до якоїсь іншої катедри. Так надалі не може бути, беручи під увагу особливо те, що професор старослов'янської мови мусить велику увагу звернути ще й на життя та працю Костянтина Я. Методія, на повстання слов'янських азбук та на кирилівську палеографію.

¹ Власне так я склав свою працю: „Пам'ятки старо-слов'янської мови X—XI віків”, Варшава, 1929 р. Тут подаю я 155 знімків із пам'яток X—XI віків із кирилівською транскрипцією їх. Це дає змогу студентові читати азіва — оригінал, а зправа — його кирилівську транскрипцію. Око студента постійно привичається до оригіналу. Див іще дві мої праці: 1) *Wzory rіzm sугylickich X-XVII w. w.*, Варшава, 1927 р., 144 ст.; видання друге ч. I 1928 р. і ч. II 1931 р., 1 2) *Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Slowian*, Варшава, 1927 р.

² Довладніше див. про це мою працю: „Фонетика церковно-слов'янської мови”, 1927 р., а в під. на стр. 121—128 розділ: „Вимова старослов'янських текстів”.

Оде головніші мало ще вирішенні питання до курсу старослов'янської мови в вищій школі. Без позитивного глибшого вирішення цих питань будемо довго ще топтатися на одному місці й не потрапимо йти в парі з розвоєм загального мовознавства. Деякі з цих питань уже вирішенні й прийняті окремими вченими, — я тільки синтезую їх, як головні дезидерати нашої науки.

На основі всього вище сказаного приходжу до таких висновків.

1. Мову найдавніших слов'янських пам'яток з наукового й педагогічного погляду відповідніш було б звати старослов'янською, а не староцерковнослов'янською.

2. До вивчення пам'яток старослов'янської мови конче треба додавати й вивчення пам'яток східнослов'янських.

3. Курс старослов'янської мови конче треба починати доказливим вступом про життя й діяльність Костянтина й Методія та про головні питання повстання азбук і літературної мови у слов'ян. Час уже настав, щоб такі вступи робити й окремими курсами.

4. До курсу старослов'янської мови конче треба додавати бодай коротку історію церковнослов'янської мови за XII—XVIII віки.

5. Історія церковнослов'янського правопису X—XVIII віків дає надзвичайно багато для глибшого зрозуміння фонетики старослов'янських пам'яток, а тому курс старослов'янської мови треба розпочинати окремим розділом про церковний правопис.

6. Дуже корисним буде бодай коротко показувати долю головних мовних явниць старослов'янської мови в окремих живих слов'янських мовах.

7. Вивчення складів старослов'янської мови тепер зовсім занедбане, що зле відбувається на стані цілого слов'янського мовознавства й на стані вивчення складів живих мов.

8. Конче треба збільшити нашу працю порівняння старослов'янських пам'яток із їх чужомовними оригіналами й подати повний малюнок грецького впливу на старослов'янську мову, особливо в ділянці складів.

9. Конче треба дослідити гебраїзми в старослов'янській мові, особливо складневі.

10. Глибокий і докладний аналіз консервативної церковної вимови богослужбових текстів дасть цінні вказівки для старослов'янської фонетики.

11. Конче треба дослідити архаїзми всіх окремих слов'янських мов, — у своїй цілості вони сильно освітлять нам істоту старослов'янської мови.

12. Для практичних вправ із старослов'янської мови потрібні нам не хрестоматії друкованого тексту, але фотографічні знімки з старослов'янських пам'яток.

13. Без бодай короткого курсу кирилівської (й глаголицької) палеографії не може бути глибшого зрозуміння головних питань старослов'янської мови.

14. Час уже настав виробити загальні правила вимови старослов'янських текстів.

15. Старослов'янська мова мусить бути окремою незалежною катедрою в вищій школі. — Іван Огієнко.

ФРАНКОВІ МОРАЛІСТИЧНІ ПОЕЗІЇ НА СТАРІЙ ОСНОВІ.

В історії письменства спостерігаємо постійне явище нав'язування до традицій, тобто, в суті речі, до окремих моментів, вирізків минулого. Біблійний світ, антична старовина, бурхлива романтика лицарства, народна творчість — це різні „станції духа“, де різними часами зуиняються творчі одиниці, шукаючи в давніх образах та ідеях вислову тому всьому, що нарastaє в їх власній душі. Нашим пориванням до висот, до жайбутнього надає традиція почуття солідності, почуття того, що не будусмо на піску.

Для українських поетів XIX-го ст. такою „станцією духа“ була народна творчість, а також (до особливо характеристичне для доби паралізованої акції!) козацька романтика. Але замітина річ, що Франко в своїх поетичних шуканнях майже не зупиняється на специфічно козацьких темах. Його увага зосереджується охотніш на таких постатях минулого, як Іван Вишенський, на стародавніх апокрифах і легендах та на моралістичних збірниках. До апокрифічних джерел сягав був і Степан Руданський (див. його парапрази старозавітних апокрифів п. з. „Байки світові в співах“), але в Руданського зацікавлення апокрифами — це був тільки момент його зацікавлення „усною словесністю“, що в ней апокрифи вилися, затрачуючи своє книжне походження. Натомість Франко звернувся й до книжної творчості давніх століть, хоча треба признати, що при тому найбільш уваги присвячував він тим літературним явищам, що знайшли були колись широкий відгомін серед народних мас, засвідчуячи своюю популярністю свою близькість до народного життя та відповідність духовним потребам народу.

Зукинняючись на цьому місці на притчах та циклі „Паренетикон“ (у збірці „Мій Ізмарагд“), а почасти торкаючись і інших поезій „на старі теми“, хотимо відповісти на питання: яке місце належить тим творам серед поетової духової спадщини? Чи поет тільки передає продукти чужої творчості так, як, напр., „Вавилонські гімни й молитви“,¹ чи може дат в них вислів власним переживанням? У першому випадку вони мали б випадковий, зовнішній характер, і тільки в другому випадку вкладалися б у систему духовного світу поета, як вислід більш органічного процесу.

Нахиля до популяризації закривав часом перед самим поетом властивий сенс цієї сторінки його творчості.² Однаке, спираючись на по-

¹ „Діло“, Львів, 1911, чч. 217—235, та окремо.

² І. Франко: Давис і Нове, Львів, 1911, стор. IV.

етову передмову до збірки „Мій Ізмарагд“, де поет дає більш безпосередній вислів своїм почуттям, маємо підставу думати, що ціла та збірка — явище органічне, що це вираз його власного духа. При всій відмінності тонів тієї збірки, в порівнянні з попередньою творчістю, основна її лінія притаманна і давнішому, і пізнішому Франкові. Всю його творчість цементує його етос. Це відчув сам поет, коли — кидуючи рукавичку декадентам — зазначував, що „правдива поезія мусить бути моральною“.¹ Як у попередніх творах, так і тут Франко виступає як суспільник-мораліст, що змагається за добро загалу, за людяність, що проповідує любов до людини, до покривджених і гноблених. Це той самий мораліст, що підкреслював брак „морального елементу“² в розвитку соціалістичного руху.³ При тому не потребуємо хіба додавати, що під моралістом розуміємо тут не того, хто проповідує вивчені правила: сила справжнього мораліста — в його вольовій диспозиції, в енергії відчуття, в змаганні за означенні правди, що стали правдами його життя. А такий мораліст був Франко. Те, що промовляло йому до серця в давніх моралістів, — це велетенська праця над трансформацією дійсності, зокрема людського життя. Велич того зусилля, моральний патос таких одиниць, як св. Іван Золотоустий — це все було Франкові близьке й рідне, та говорило про тісний зв'язок давніх літературних пам'яток із сучасним життям. До того в багатьох випадках очаровувала поета й буйність уяви. „Живе чуття й живу фантазію“, що то зробили були такою приманливою для Франка постать Івана Вишенського, отого „поета, пропагандиста, агітатора“, — а разом із тим огонь любови й ненависті відчув і добачив поет у давніх авторів-моралістів.

Первоізгорів Франкових притч та поезій циклу „Паренетикон“, утворених на староукраїнській основі, знаходимо чимало в славній повісті про Варлаама та Йоасафа та в „Ізмарагді“. Порівняння одних з другими виявляє, що Франко зберіг назагал вірю моралістичне забарвлення своїх первовзорів. Це явище легко зрозуміти насамперед, коли йде про „Строфи“, що нагадують епіграми античних та новіших поетів, м. і. двовірші й чотирівірші Фр. Рюккера. „Строфи“ дають зразки громічної поезії з її непорушеним скарбом вікової мудrosti, це стала добром колективної свідомості.

Два-три приклади зілюструють нашу думку.⁴

¹ І. Франко: Твори, т. ХХІІ, стр. 8. Харків, 1927.

² А. Музичка: Шалхи поетичної творчості І. Франка, стор. 113. — ДВУ, 1927.

³ окрім стобть притча про терен з поеми „Мойсеї“ — що її поетство з'являє з хронікою Підгородецького монастиря: див. Др. В. Щурат: „Франко Іван Вишенський“, Львів, 1925, стор. IV, прим.

⁴ Пор. теж Строфи 4, 18, 19, 25, 26, 27, 32, 42, 46, 47 з „Ізмарагдом“ у Яковлєва: „Къ літ. історії др.-русс. сборниківъ. Опытъ наслѣдованія „Ізмарагда“, Одеса, 1893, стор. 49, 76, 42, 73, 76, 62, 55, 205, 281, 72, 208. Строфу 43-ю порівн. А. С. Архангельській: „Творенія отборъ церковъ въ др.-русс. письменности“, IV, 94. Казань 1890.

Строфа 5-та:

„Добру науку приймай,
Хоч її від простого чуси;
Злої ж на уя не бери,
Хоч би Й святій говорив”.

Пор. із цим „Ізмарагд“: „Доброс же ученіс пріими, аще отъ простаго слышини, а злого ученія не пріими, аще и святитель есть учай“.¹

Строфа 6-та:

Хто мас мудрість, а з неї
Близкім не хоче відійти,
Той мас скарб многоцінний,
В міх шкірятияпій зашитий —

і строфа 7-ма:

Мудрість захована,
Золото в скрітку —
Однаковісінько
Суть без пожитку.

Порівн. „Ізм.“: „Иже слово мудрости имать, а ближнимъ не хощеть издати, то аки злато завязано въ вретиши держится; писано бо есть: премудрость утасна, злато сокровено — иѣсть пользы въ обѣемъ томъ“.²

Близько до первовзорів підходять і притчі: про правдиву вартисть, про смерть, про нерозум, про піст (з повісті про Варлаама й Йоасафа),³ далі притчі про вдячність, покору, радість і смуток, захланність (з „Ізмарагду“).⁴

Щоправда, в деяких випадках притягала Франкову увагу не сама тільки етична сторінка притч, але й їх могутня пластика, що й завдячували вони колись надзвичайну популярність. Це треба сказати насамперед про „притчу про життя“ (з повісті про Варл. та Йоас.), що сильно побуджує уяву своїм орієнタルним забарвленням.⁵ Ця притча (відома теж під назвою „притча про одиорога“) попадається досить часто в старих рукописах. Вона ввійшла м. ін. у склад „Про-

¹ Яковлев, цит. праця, стор. 50.

² Там же, стор. 43—44.

³ І. Франко: Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія. „Записки Наук. Т-ва ін. Шевч.“ (ЗНТШ), т. 8, стор. 17—18; т. 10, стор. 53; т. 20, стор. 200. Франкова „притча про прязин“ має свою аналогою в тій повісті, але більше зближена до притчі, що знаходиться в „L'Isis et I'Osiris clericali“ Петра Лальонса, див. А. Кирличинков: „Грецескіе романы въ новой литературѣ. Повѣсть о Варлаамѣ и Йосафѣ“. Харків, 1876, стор. 235.

⁴ Яковлев, цит. праця, стор. 49, 56, 62, 119—122, 45. — Євангельська притча про сіача повторюється в „Ізмарагді“ дуже часто; а втім, масно її і в повісті про Варл. та Йоас. (6-й раз.). — Може до речі буде згадати, що серед рукописних матеріалів Франка (в Бібліотеці НТШ у Львові, рукопис 1. Фр—а, № 467) заходило глибоко поетичну притчу про захланність у п'ятьох копіях, написаних від різних збірників. Збираючи ті копії, Франко міг мати на їзді наукові цілі, а, може, шукав найкращого каріанту для своєї поезії.

⁵ John Dunlop: Geschichte der Prosadichtungen, oder Geschichte der Romane, Novellen, Märchen u. w. Berlin, 1851, S. 31, 462, прим. 72.

зогу" (під 10 листопада), діставшись у тій формі „до слов'янського письменства за посередництвом богумилів".¹ Знаходимо її теж у давньому „Ізмарагді".² Поодинокі образи й вислови з неї ввійшли до різних хрестоматій і збірок. В „Бесідахъ трхъ Святителей" читаємо ось такі вислови в формі загадок: „Что две мыши грызутъ корень-древо, одна черна, а другая бела. О, то есть черна ночь, а бела день, а древо человѣкъ, а корень — человѣческий векъ".³ Притча про однорога в пізньо-романській обробці Фр. Рюккерта⁴ мусіла бути відома Франкові (Франко вгадує його „Gebarnische Sonette" в своїх „Тюремних сонетах", — узагалі ми завважуємо деякі пункти стичності у Франка з тим поетом).

Строго - моралістичний характер так само зберігає Франко в низці поезій циклу „Паренетикон".⁵ Правда, її тут деякі образи (подібно як у притчах) мусіли захопити поета своюю пластикою, як на пр. поезія „Так говорить стародавня човість",⁶ що її сюжет, оброблений трохи відмінно в Шіллеровій баладі: „Хід до гамарні", має свою довгу історію.⁷ Однаке насамперед близький Франкові соціальний патос Івана Золотоустого. Порівняйте напр. „Паренетикон" III („Не такого посту хоче Бог від нас") з поученням Ів. Золотоустого про щіт: „Глаголаше Господь къ іudeомъ пророкомъ Исаємъ: не такого поста язбра Господь, еже человѣку убужати душу свою; кый успѣхъ есть человѣку алкати плотю, а умирati дѣлы?... Кая потреба есть немы-ющемуся, а нагаю не одѣвающе; кая ущница есть сушащему тѣло свое, а не накормляюще алчнаго и жаднаго; кая есть добродѣтель, еже чрезъ пощь молитися въ templъ храминъ, а убогия по улицамъ гладомъ измираютъ отъ босоты и наготы; кое добротвореніе уды свои томити, а вдовиць и сиротъ не помилующи, ни обидимыхъ избавляющи, ни пе-чальныхъ утѣшающи".⁸

У всіх відмінених поезіях стверджуємо згоду Франка з давніми авторами, зокрема що торкається етичних понять, — і це явище, безумовно, замітне для Франка. Та ще більш, може, замітні ті місця, де поет вносить зміни супроти первоюорів, додає якісі свої риси, щоб

¹ Ю. А. Яворський: Малорусс. отрывокъ Измарагда XVII в., „Zvogrik u slavu V. Jagiea". Berlin, 1908, стор. 622. Тут опубліковано на стор. 623—4 притчу з рки. Митропол. Церк.-археолог., тепер Національного музею ві Львові, № 42.

² Текст у цит. праці Яковлєва має значні відмінні.

³ В. Мочульский: Слѣды народной Библіи въ славянской и др.-руss... письменности, стор. 163—164. Одеса, 1893.

⁴ Fr. Rückert: Ges. Gedichte, I. Frankfurt 1843, S. 42.

⁵ „Паренетикон", I, II, III, IV, V, VI, VII, XI, XXII, XXIII, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, ХГ — пор. Яковлєв, цит. праця, стор. 58, 59, 70, 50, 77, 80, 55, 71, 67—68, 67, 207—208, 57, 87, 225—226, 270. — „Паренетикон" XXXIX (у зб. „Давнє Й. Нове") — пор. Извергина: Матеріали для літер. історії др.-руss. сборниківъ. „Сборникъ Отд. русс. яз. и слов. Імп. Акад. Наукъ", т. 81, стор. 72—74. СПБ, 1906.

⁶ „Давнє Й. Нове": Паренетикон XL: пор. Яковлєв, цит. праця, стор. 270.

⁷ Фр. Шіллер: Балади, переклав Дж. Загуд, ДВУ 1927, Київ, стор. 67—76, з примітками до історії сюжету, стор. 120—121.

⁸ Яковлєв, цит. праця, стор. 70.

сробити поезії більш сучасними та узгіднити їх із своїм свідоглядом. Дуже характеристична з того боку оця поезія („Паренетикон XIV“):

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти уюм
Понад світом кружить;
А скоріше запізьмись
В світі праведно жити.

Яке це далеке від „Ізмарагду“ з його проповіддю „смирення“! „Не високо, рече, мудруйте, по въ смиреніи пребывайте; не восходи мудрствовати много, во паче возлюби въ правдѣ жити и добрая дѣяти“.¹

Характеристичну зміну знаходимо відомій „притчі про життя“: для стародавнього автора країлі меду — це світові прижанні, що відвертають людину від шляху спасення, від турбот за душу, — дяя Франка ті країліни — це „рожкін братньої любові“, що дає вартість життю та підносить нас над горе й злідні, нерозривно зв'язані з життям.²

Коли для давнього автора Божі вороги — то „жидове и вси заповѣди Божіи преступляющіе и творящеся крестіяне, и маловѣрове сущи и свою волю творяще, а словесь Божіихъ не послушающе“, то для Франка ворог Божій — це, коротко, „ворог правди Й волі“. Перший ударяє на „лжеучителів“, що ведуть на манівці: „И будуть лжеучителі, иже введуть многыя въ погибель и мнози имуть послѣдоваги учению ихъ, не спасенному, но кривому и слабому... Егда настуси възвольчаться, тогда подобаетъ ощи овца паствити“³ Франко, наспаки, дораджує не ходити „утертими стежками“:

„Не зникай утертими стежками
Йти за другии спіно, як у дим,
Бо як стануть пастихи попнами,
Треба вівцям пастиси самим“.

Автор-аскет кидас громи на забави, добачуючи в них приявність чортів: „Идѣже соїсли и гусли и ібеніи сатанинскія, тамо бѣси собираются“.⁴ Франко двома доданими від себе словами поглиблює й зовсім модифікує ту думку:

„А в гуслі та флейти де грають,
І брата осуджу ѿть, там
Приховок чортам“. (Строфа 24).

Всі ті поетові зміни, треба признати, не суперечні з основним моральним тоном старих збірників.

¹ Яковлев, цит. пр., стор. 44.

² У Франка: Паренетикон II („Мій Ізм.“), пер. Яковлев, цит. пр., 59. Ioannis Damasceni Орга, т. III. (Migne, Patrolog. gr., t. 96, r. 975).

³ У Франка: Паренетикон II („Мій Ізм.“), пер. Яковлев, цит. пр., 59.

⁴ Яковлев, стор. 50.

⁵ Там же, стор. 42.

Звернімо ще увагу на чисто релігійні ідеї й образи, що зустрічаються в тих поезіях. Поет говорить і про втечу від гріха,¹ і про гнізливих, що їх Бог відкине, хочби чавіть мертвих уміли віскрещати,² і про страшний суд, що розвіє, мов дим, усякі жертви, молитви й пости, в яких нема любові,³ врешті про ченця, що радо віломається з-під монастирського режиму.⁴ Глибоко релігійна своїм настроем „притча про смерть“,⁵ або „Паренетикон“, VI: „Серцем молився Мойсей“. Пор.: „Многи молитвы свершаше в умъ Мойсей, и рече ему Богъ: что вошешши ко мнъ, уста ти не глаголють, но сердце вошеть“.⁶

У зв'язку з тими релігійними ідеями й образами насувається питання: чи вони гармоніюють у першу чергу з цілістю збірки „Мій Ізмаагд“, а далі також з іншими поетовими творами, коли не попередніми, то бодай наступними? Річ у тому, що поетові зроблено немаловажний закид: „Мій Ізмаагд“, хоч спирається в мотивах часто на християнській філософії староукраїнських збірників, має тут і там поезії з рішуче проти християнською основою⁷. Закид цей спрямований від більш ні менш, а на внутрішню суперечність у Франковій творчості. Правда, щодо збірки „Мій Ізмаагд“, то перш за все треба сказати, що в ній можна добавити нотки релігійного скептицизму тільки в „притчі про віру“, як це підмітав колись М. Грушевський, що писав у своїй рецензії: „Серед загального, повного віри й покори, тону цього відділу (притч) вирізняється своїм гірким скептицизмом „притча про віру“, що ставить знака питання над глибокою проблемою людського життя“.⁸

Більшої гостроти набирає порушене питання, коли додамо до „притчі про віру“ деякі поезії із збірки „Semper tiro“ (Як там у небі, На старі теми XI і XII, Страшний Суд), де деякі релігійні уявлення по-трактовано з їдкою іронією. Коли пригадаємо собі притчі: про покору, про правдину вартість, про смерть — з їх глибоко релігійною поставою, що міститься в усвідомленні трансцендентних зв'язків, і порівнююмо з ними згадані поезії, то мусимо відчути потребу зрозуміти наявну суперечність між одними й другими, пам'ятаючи знаменитий висказ Паскаля: „Tout auteur a un sens auquel tous les passages contraires s'accordent, ou il n'a point de sens du tout“.⁹

Чи поет не вмів погодити з собою гетерогенних елементів у своїм світогляді, чи маємо тут діло з своєрідною амбіваленцією одних і тих

¹ Строва 27-а, пор. Яковлев, стор. 62.

² Строва 32, пор. Яковлев, стор. 55.

³ Паренетикон I, пор. Яковлев, стор. 58.

⁴ Паренетикон XXIII, пор. Яковлев, стор. 67.

⁵ Пор. „Притча про смертну трубу“: І. Франко: Варя і Ярос., ЗНТШ, т. 8, стор. 17—18.

⁶ Яковлев, цит. пр., стор. 80.

⁷ Др. Яр. Гординський: Укр. поезія 1890—1900 рр. — „Наша Культура“, 1935, кн. 6, стор. 358.

⁸ Літ.-Наук. Вістник, 1898, т. II, стор. 175.

⁹ В. Pascal: Les Pensées, р. 157 вид. „La Renaissance du Livre“ Paris.

же предметів, чи, може, з діялектикою чуття, що розвивається в часі між протилежними бігунами?

Частинну бодай розв'язку питання знайдемо, коли зважимо, що хитання й суперечності торкаються не стичної сфери, а релігійно-догматичної чи метафізичної. Питома вага однієї й другої в поета — цілком відмінна. Чисто релігійні ідеї й образи мають для поета тільки значення символів, щоправда, з досить сильним чуттєвим забарвленням. То він використовує їх силу, то знов розбиває, як ілюзії, напр. у поемі „Страшний Суд“, що приводить на пам'ять різкі Вольтерові слова:

„Or, mes amis, il faut que je déclare,
Que, si j'étais rebuté du Tartare,
Cet Elysée et sa froide beauté
M'avaient aussi promptement dégoûté.“¹

Згідно з духом своєї доби Франко відмежувався спекулятивних, метафізичних теорій та відмежовував мораль від метафізики, чи релігійної догматики, залишаючись у сфері імманентній. Цього вимагав філософічний позитивізм, що вибив печать на всьому Франковому думанні. „Етика без метафізики“ — таке було гасло доби, і це була її найбільша ілюзія. В тому часі траплялося почуті погляд, що можна зберегти ідеалістичні постулати християнської моралі, не приймаючи при тому її метафізично-релігійної підбудови. От на тому тлі може бути для нас зрозуміле Франкове захоплення етосом давніх християнських моралістів при одночасній байдужості, а навіть негативній поставі супроти догматичної сторінки християнства. Він шукає в стародавніх творах тільки „чистої й гуманної етики“, ² має найбільш призначення для тих величнів духа, що боролися з світовим злом, та, розуміючи однаково як слабощі людини, так і її вище призначения, горян великою любов'ю до людей, дарма що та любов виростала на релігійному грунті. Любов до людини — це був постулат і Франкової етики. До питань же метафізичних він займав стисло позитивістичне становище, чудово з'ясоване в словах: „не високо мудрій“, „не бажай ти умом понад світом кружить“.

А ютім, нехіть до догматизму проявляється у Франка не тільки в сфері релігійній, але й у царині політики та науки. Про це свідчить його становище супроти суспільно-політичних поглядів Драгоманова, супроти марксизму та історичного матеріалізму. Так само й у своїх літературно-критичних студіях „Франко — як каже проф. Ол. Козесса — не обмежується догматично в рамках ніякого одного спеціального критичного чи історично-літературного методу, а пристроє метод до предмету досліду“.³

При всьому Франковому скептицизмі релігійні образи й символи зберегли для поета дивну живучість. Крім наведених угорі, можна

¹ Voltaire: Contes en vers et satires, p. 77. — вид. „Bibl. Nationale“.

² І. Франко: Із старих рукописів — „Життя і Слово“, 1894, стор. 135.

³ О. Козесса: Наукова діяльність І. Франка — ЛНВ, 1913, кн. 9, стор. 266.

підшукати ще чимало прикладів па це в його творчості. Та живучість пригадує нам, що наша психіка коріниться в глибині віків. Шідсичували її в поета теж враження з дитячих років та зустріч із старими книгами. Вікова літературна традиція українського народу була насычена релігійністю. Зокрема біблійні образи засіли глибоко в нашій тесніці, і піде, може, так виразно, як у живучості тих образів, не проявляється „інтелектуальний атавізм“. Та релігійна традиція була сильна й у другій половині XIX ст. та знайшла вислів у заходах біля перекладу св. Письма. Щодо Франка, то він певно студіював Біблію. В другому виданні свого „Мойсея“ (1913) він навіть докоряв своїм критикам (з молодого покоління), що „Біблія лежить далеко поза кругом їх духових інтересів“.¹

Правда, довготривалий ужиток якихнебудь образів відбирає їм живу барву, робить їх блідими. Тому нівеліаційному діянню часу Франко протиставив багатство внутрішніх переживань. У стародавніх релігійно-етичних образах знайшов поет противагу до болючої, невблаганої дійсності: в них зареагував він міцною мовою контрастів на брак етики в громадянському житті, на політичний макіявелізм у галицьких відносинах; у старих джерелах мудrosti знайшов лік і на болючі інятимні переживання.

Та був іще один важливий момент, що завдяки Йому стародавні образи стали для поета такі близькі й дорогі. Маємо на думці Його працю в царині староукраїнського письменства. Довготривала праця витворює чуттєві зв'язки з предметом, загострює здібність розуміти Його внутрішню суть. Відбувається тут обопільний вплив: творця на предмет і навпаки. Поет одуховлює предмета, а разом із тим переймається Його властивостями, психіка формується під Його діянням, предмет, як такий, стає невідмінною часткою душі, вростає в неї, вільвається якимсь невидним флуїдом. Про надзвичайну силу психічного зв'язку з предметом праці говорить нам трагічна постаті Стефаникового Івана („Камінний Хрест“), що не має сили розпрощатися з рідним клаптиком землі, горбом, що на ньому лишив свою силу та здоров'я, дарма що для сторонньої людини той горб маловартісний і з економічного і з усякого іншого погляду. Тут діє своєрідний закон внутрішнього зближення та споріднення. Йскравий приклад Його діяння знаходимо й у Франка, зокрема в Його творчості „на старі теми“. Свідчить про це м. ін. ось яка характеристична подробиця: Франко назвав один цикл своїх поезій (у зб. „Semper tiro“) „З книги Кааф“. Старосврейська назва „Кааф“ загалом читачів нічого не говорить, і в тому немає нічого дивного: на нашім грунті стародавні збірники п. з. „Кааф“ належать до дуже рідких явищ, у старосврейській літературі взагалі не збереглися твори під таким заголовком, і тільки в грецькій хроніці Івана Малали згадується Кааф (*καάφ*), але, видима річ, через непорозуміння — як ім'я автора.² Франкові поезії, поміщені в згаданому

¹ І. Франко: Мойсеї, 2-ге вид., Львів 1913, стор. III.

² В. И. Истрихи: Замечания о составе Толковой Псалты („Сборникъ Отдѣльныхъ изслѣдованийъ по словесности и словесности. Ипп. Акад. Наукъ“, т. 65, стор. 50 і 67. СПБ, 1899).

циклі, пі своїм змістом, пі формою ні трохи не пагадують давніх збірок ч. з. „Кааф”, бо останні були складені в формі штани та відповідей і торкалися тем П'ятинижжа. Отож, коли Франко вжив тієї назви, то він керувався при тому пічим іншим, як тим сердечним почуттям, що його має людина для речей близьких і дорогих їй: пехай ті речі для інших будуть незрозумілі, для нього самого мають воли якийсь особливий чар і прянаду.

Такий наслідок мусіло мати для Франкової психіки довголітнє співжиття з образами, зачертнутими з творів староукраїнського письменства. Тут криється секрет влади традиції над поетом. Поет-борець, поет-прометеїст, що вполалив чимало мостів за собою з одчайдушною відвагою оспіваних ним „конкістадорів”, не зірвав, проте, зв'язків із традицією; навпаки, він будував нові мости, що перозривно сполучують сучасне з минулим.

Яворів.

Дмитро Козій.

„НА ПОЛІ КРОВІ” ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

До історії тексту драматичної поеми.

В обох найповіших виданнях творів Л. Українки за редакцією М. Зерова р. 1923 і за редакцією Б. Якубського з останніх років (дата не зазначена) драматична поема Л. Українки „На полі крові” видрукована тільки в її першій картині (т. IV вид. за ред. М. Зерова, т. VIII в вид. за ред. Б. Якубського). Друга картина цієї поеми в першім виданні творів навіть і не згадується, а в виданні за ред. Б. Якубського подана в „примітках“ (ст. XVIII — XXVII). Чому так сталося, що редактори цього твору подали тільки його першу частину, а другу з’ігнорували? І чи оправдано вони з цією драматичною поемою так поступили?

Поема „На полі крові” була написана в першій половині р. 1909-го на Кавказі в Телаві. В архіві Л. Українки заховалась чернетка рукопису драматичної поеми, писана олівцем; у ній багато поправок. Складається вона з двох актів чи картин.

Перша картина змальовує те „поле крові“, що було куплене за 30 Юдиних сріблінків під кладовище, і що було Юді віддане в користування до його смерті. Вся ця картина — це діалог між Юдою й Прочанином; із цього діалогу вимальовується два характери селянських: реаліста, дрібного землевласника, що доностями захопився пастукою Христом й у ім’я царства на землі, у ім’я майбутніх реальних благ роздав майно й пішов за Христом. Але, пізнавши Хristа, зрозумівши неможливість здійснення його ідей на землі, — Юда, далекий від цих ідей, розчарувався, відступив від Хristа, зрадив Йому й продав свого піддавального Вчителя ворогам і пішов на малий кусок землі дороблятися до більшого.

Повна етична й психологічна противідповідність Юді є Прочанин. Коли для Юди Христос був тільки цар бідноти й пісависник маючих,

то дая Прочанина Ісус Христос був велика людина, що не добав про Себе... За Ним ішли люди, жертвуючи всім... Значить, ув очах Прочанина Христос був творцем нового життя, нових ідеалів, нового людства. Через це саме він не міг збегнути Юдинії зради, а особливо його зрадливого поцілунку. Цей Юдин учинок ув очах Прочанина був остильки великий злочин, що після цього краще Й не жити, краще повінитись, — бо це вчинок сатани, диявола; з такою людиною ніякі зносини неможливі. Довідавшись, що це той Юда, що продав Христа, Прочанин виливає назад воду, яку налив був йому Юда, жбураючи в нього камінням і йде геть! Така перша картина поеми.

Друга картина — логічне Її продовження й завершення. Коли Прочанин у глибокім обуренні відійшов від Юди, поза останнього проходить три жіночих постаті, що в радіснім піднесенні спішать до Газилей, довідавшись про Христове воскресіння, бо туди кликав їх воскреслий Христос. Це були: Марія Магдалина, Саломея, що Й дітей своїх залишила Й пішла за Христом, і молоденька красуня Сусанна.

Порівнявшись з Юдою, вони запрошують і його з собою розділити їх радість (не знали, з ким розмовляють). Коли ж розізнали Саломея й Сусанна, що то Юда, жахаються й готові втікти. Але Марія Їх заспокоює Й зазначає, що самий уже факт Христового воскресіння простив і Юдин гріх. Юда не вірить, що Христос воскрес; але згодом, під впливом цієї вістки, його опанував страх, особливо тоді, коли жінки стали оповідати, що Христос Їм являється, а Тома навіть оглядав руками рани Христові. З'являється Христос тихо, непомітно: „Повіс вітерець... шелесть, шелесть... а далі — мир тобі і постать біла дебудь в сутіні замріє...“

Ю да (здрігнувшись, оглянувся): Год!! Не говори! Не хочу слухати! Геть!
Марія: Він прийде Й скаже, що тобі прощає, і поцілунок миру даст тобі...
Ю да: Ні, ні! (Юда затикає вуха).

Жінки, повні мрій про те, як їх зустріне Учитель, відходять. Юда залишається сам, дивиться всілі жінкам; судорожно зітхав, заломаючи руки, й знов береться до праці, але вона йому не йде. Тим часом заходить сонце, спадають на ниву тіні... Юда здрігає Й оглядається... Самота Й темрява його душать, але він бадьориться, наїмисне говорить до себе вголос. Але думка — коло одного: замислюється, трясе головою, щось собі заперечує... Його гризе совість: „Лукавий!...“ Із острахом: „Це хто сказав?“ Далі його посідає страх: йому ввижається щось біле... Роздумує над словами Марії про те, що Він простив, що немає смерти, що Христос воскрес і що він, Юда, не має де сховатись від Нього, і що Він до нього прийде... Але Ім разом немає місця на землі... Легкий подув вітру з гор, на деревах повільний шелест... Юда затримтів і падає додолу... Шепоче: „Ось Він іде... ось... зараз... зараз скаже... мир... мир тобі (схоплюється з заплющеними очима)... Ні, треба поспішати!... Другий подув вітру. Рипнуло дерево... Юда в божевільнім жахові кричить, затуляючи то очі, то вуха руками... „Мир? Мир? Не хочу миру! Не прощай!... Я не прощаю сам собі!... Ісусе! Мессіс! Спасе Божий, одійди, позоль мені схоп-

— ватися хоч у склі! (Мокрий росяний листок із дерева падає Йому на лицо). Ой, Він мене цілує! Смерте, смерте, рятуй мене! Неваже, немає смерті?“ Скидає поханцем із себе пояса, накидає один кінець на дерево, другий собі на шию... Завіса.

Ось така суцільна фабула поеми в її обох картинах. Такою фабулою Л. Українка по-своєму інтерпретує евангельську тему про Юду й творить суцільний його образ. Авторка не задається філософічними проблемами, розробляючи Юдину постать. Вона скоріш займається соціальними питаннями (в першій картині) й проблемою психологічної й моральної боротьби в душі людини під впливом того, що зробив і почув Юда від людей, і тонко проводить ці глибокі суперечні наростиання трагічного в Його душі. Ця фабула вкладається у дві довінноючі одна одну суцільні картини, яскраві й глибоко аристичні, що в цілому складають собою суцільний сюжет, пов'язуються в суцільний твір.

Але така викінченість поеми є остаточний вияв творчого задуму поетки. Первісний задум поеми був далеко ширший. Фрагменти, що залишились ув архіві поетки, показують, що Л. Українка первісно хотіла розробити велику п'есу на цю саму тему з докладнішими екскурсами в змалюванні життя й діяльності Христа та Юди. Так, один фрагмент змальовує Христа, що з учнями проходить через ниву, після того спустошенну, збиту, з позриваними колосками. В разомі самарянина з галилейським виявлюється, що Христос, не працюючи коло землі, не відчуває й не розуміє цієї тяжкої праці, бо Він не сіє й не жне, а, як птаство, бере чужу працю.

Заховансь й другий фрагмент із розмови Марії Магдалини з Назорянином.

Все це показує, що первісна схема фабули була далеко ширша й вкладалася в сюжет більшої, а може й великої п'еси. Але цей первісний задум залишився тільки в розрізнях і не пов'язаних між собою фрагментах.

Другий етап — це та ж викінчена поема в двох картинах, що її короткий перебіг я подав напочатку. Вона була викінчена 2 лютого 1909 р.; але була вона ще з покресленнями й поправками; особливо картина перша, де автор досить довго опрацьовував проблему Юдиної зради, продажу первосвященикам і Його психічних переживань. Тут Л. Українка залишила кілька варіантів цього мотиву. В остаточнім друкованім тексті ми читамо:

От бачиш, ся хістива
Копшус тридцять срібліків, — за стільки
Не можна ліпшої землі дістати...
От мучуся, як проклятий над нею,
А чи вона уродить, сам не знаю.
(Загарливо копас землю).

Але між рядками:

Не можна ліпшої землі дістати...
От мучуся, як проклятий над нею,

відчувається якийсь пропуск, якась перерва; вона й позначена крапками(...). Первісно ця перерва була заповнена великим уступом-діалогом:

(„Загаряло копас землю»).

(По хвалі мовчання):

Ще й то, поки дістав, пабрався лиха.
Ніхто мені не хотів землі продати,
Як узили Того та осудили.
Усі, мов подуріли, мов забули,
що то ж вони самі лементувались:
..Розлив Його, а ком пустив Вараву!“
Одно товчутъ: („Продав!” Зовсім, як ти) „учителя продав!”
(А що І) Отак, як ти. А що ін той учитель?
(Зовсім)
Чого вони навчилися від Нього?
Яко ім діло, де я взяв ті гроши?
Чи гроши значені? (Шіхто не знає). Дійшло до того,
(З фальш. сміхом)
Що хоч повісься, справді!
Проч. Як на мене,
Я б не стерпів того, я б смерть праїло.
Ю. Коли охочий, вішайся, хоч зараз, —
Он дерево.
Проч. Якби ж я був тобою,
а так завіщо ж вішатися маю?
(З'їдико, дивлячись Йому пильно візі)
Ю. Ти певен, що нема тобі завіщо?
(Ну пригадай усе, та ж ти старий).
Проч. (Здивгас призирально пілечима, але трохи тратить свій поез-
нених тов).

(Та, зрештою, дай всяк про себе дбас,
Ну, (що так говорить...) се вже не тес... (се пусте...)

(бач, який...) зваси сам...

Та власне я хотів лише те спитати,
що як же ти (таки) потім дістав сю землю.
Ю. А! Мусили таки велебні дати!

Проч. Хто?

Ю. Архієреї ж! Я ото прийшов
І кинув ім межи очі ті гроши,
що заробив від них.

Проч. Та що ти кажеш?

Невже межи осі?

Ю. Там, як праїлося...
сказав: „беріть (собі) па храм”.

Проч. Ох, гріх який!

Хіба ж па храм такі годяться гроши?

Ю. (гауміл.) Ні, звісно, ні, так і вони рішили,
Отож купили сей шматок пустині,
післяв на кладовище для захоронень,
а я, бач, сторожем на кладовищі,
то й маю право до сієї кінки.

(Тал) От мучусл, як проглятаєй, над нею
(оде копаю, потім попровожжу
од річки ріпчаки, щоб поливати)
а чи вока що вредить, сам не знаю.

(Загаряло копас землю).

В цім устуї Л. Українка ніби з'ясовує історію того, як Юда дістав цю землю, на якій още працював. А поруч вирисовується більш психологічні моменти в відношенні обох до вчинку Юди. Але цим устувом поетка не задовольнилася: Він був 1) трохи задовгий і здеталізований; 2) мало живий і артистичний; 3) Юда в нім змальовується якимсь наївним, — і поетка вишравила його на інший, що написала на окремій картці, як вставку на місце попереднього. Ось він:

Цей останній варіант вже далеко стисліший, артистичніший, а Юда в ньому виступає послідовнішим і різкішим.

З-го червня того самого року Л. Українка поробила ще деякі кущюри в цій пісні, переписала її заново й вислава до „Літерат.-Наук. Вістника“. Але через деякий час (коли — не відомо) до редакції „Вістника“ шле листа, в якому між іншим пише:

„Зміни, що прешу поробити в драматичній поемі моїй „На полі крові”.

Весь віцепевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений (через зміну моєї основної концепції своєї поеми), в наслідок того поема кінчиться має на резюмі, що йде після скінчення діалогу Юди з Прочанином, а саме на словах: „не розгинаючись, не втираючи поту, вращаю довестям” (Шідимо мій і дату прошу відрізати й приклейти на свою місця, а решту (відкинуту) прислати мені назад).

Крім того, в середині діалога Юди з Прочаником пропонується викреслити все написане після слів Юди: „от бачиш, ся містине коштую тридцять срібняків, — за стільки я ліпшої землі не міг дістати”, і до слів: „От низуся, як проклятий, над нею” (Сей вирізки мені посыкати не треба.).

Конечне прошу зробити сі зміни. Леся Украйнка". (Лист без дати).

Редакція „Літерат.-Наук. Вістника“ прийняла на увагу просьбу авторки й видрукувала тільки першу картину поеми, викинувши теміце, про яке просила поетка, а друга так у друковій не з'явилася. В такому самому вигляді (тільки перша картина) поема друкувалася і в усіх інших виданнях творів Л. Українки. Цей фрагмент поеми „На полі крові“ був останнім етапом творчого процесу драматурга.

Таким чином широкий задум Л. Українки — змалювати маштабний образ Юди в великий драматичний поемі (тема дуже вдачна) — зівся до двоактового драматичного етюду; а цей останній до однієї першої картини. Такий був хід літературного опрацювання теми. Він показує, що тема, хоч і вдачна, але дуже важка для драматургічного оброблення. Образ Юди дуже тісно в'язеться з постаттю Христа і з останніми хвилинами Його життя, мук, розп'яття й смерти. Дві темі: одна — містеріальна, а друга — реальна, хоч і дуже трагічна психологічно, тісно між собою пов'язані й глибоко з'єднані з певним драматургічним жанром з одного боку та з ідеологічною концепцією драматурга — з другого. Жанр драматичної поеми дуже надавався до оброблення цієї теми; але соціалістична й матеріалістична концепція Лесі не була для цієї теми відповідна. Чисто творчий вияв, вільний від будької публіцистичної тенденції, спричинився до того, що була створена й друга картина поеми, в якій Юда, під впливом докорів своєї власної совісті та страху перед можливою появою Христа воскреслого, приходить до самогубства. Цілком логічний й оправданий кінець поеми, згідний із євангельською темою. В такому викіченому вигляді поема була післана до „Літ.-Наук. Вістника“ в Київ.

Коли поема вже вийшла з рук авторки й мала бути опублікована в цілому, в душі Лесі Українки наступив раптовий здвиг і переміна в погляді на цілу концепцію поеми, і „через зміну моєї основної концепції цієї поеми ввесь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений“... Чому така нагла зміна „основної концепції поеми“? Чи страх перед тим, що скажуть найближчі товариші по світогляду, чи в душі недавньої аристки (під час творення поеми) вже заговорила публіцистка? Такі питання мимоволі напроцьуються, коли хочеш пояснити, чому цілу другу картину поеми, таку артистичну, поетка так нагло відкинула?...

Але факт стався. Редакція „Літер.-Наук. Вістн.“ видрукувала тільки першу картину. Отже, повстає питання: а в дальших виданнях, уже після смерті Л. Українки, редактори творів її теж повинні другу картину відкидати? Чи воля поета певного часу мусить бути законом і на далеке майбутнє? Вважаю, що в інтересах цілості й викіченості твору, в інтересах найшоважнішого потрактування теми та ще й такої поважної й маштабної, як Христос і Юда, в інтересах найповнішої викіченості образу Юди й наречиті в інтересах цілого українського письменства, коли певний твір у цілому є його окраса, — в інтересах цих мистецьких і культурних основ воля поетова вже після його смерті може бути й не додержана...

Далі, чи фрагмент поеми в її тільки одній картині від такої звісекції кінця виграв у мистецькому й психологічному розумінні? На мій погляд не тільки не виграв, а програв як цілість і як твір. Остаточна зміна тексту стала не в наслідок нової грунтовної переробки поеми, а тільки 1) через механічне відкинення кінця (другої картини) поеми, і 2) через механічне скреслення одного місця з діалогу Юди в першій картині. В авторки відбулась „zmіна основної концепції поеми”; це значить, що в її душі й розумінні твору в його фабулі й трактуванні розвитку подій, відбулася зміна основної тенденції та психологічної її мотивації, але така внутрішня зміна в думці поетки мусіла б існувати за собою й основу також унутрішньої переробки поеми, як єдиний наслідок такої глибокої духової зміни; в дійсності ж відбувається чисто зовнішній падіння — рятування якоє-тактичної ситуації, і для такої цілі механічно відкидається друга картина й механічно вирізується один мотив із першої картини. Неваже таким зовнішнім способом відміняється й концепція твору? Неваже поема перероджується внутрішньо й щодо її концепції? Придивімся до цього уважніше.

1. В цілій поемі концепція така: головний образ поеми — Іисус Христос; Він концентрує коло себе всю сферу думок, поглядів, вражувань, мрій та реакцій у поступованиї всіх ділових осіб поеми. І цей мистецький задум викінчений, доведений до остаточної його розв'язки — смерті Юди; а в надрукованім фрагменті — це все показується тільки в зародковій ув' однім аспекті, бо найголовніша концепція сугестії відбувається в другій картині поеми.

2. Вплив такої психологічної сугестії (воскресіння Христа), що переродила уяву жінок, перероджує й Юду, й доводить його до самогубства, як логічний вихід і остаточне мистецьке розв'язання цілої акції. І ця найголовніша картина в надрукованім діалоговій механічно віднадає.

3. В цілій поемі, а особливо в другій картині поступовання Юди осуджується, і він, під впливом докорів сумління та факту вишої спаси — Христа, що придушила всю його істоту, накладає на себе руки.

4. Може перша картина має іншу концепцію, аніж друга? Не! Через усю поему проходить один образ Юди з усіма його індивідуальними ознаками. І в першій картині, як і в другій — той же неспокій Юди, та ж його насторожливість, підозрілість, те ж бажання виправдатись, вияснити своє перед Прочанином поступовання; та сама ідеалізація Христа (з одного боку) і та сама ворожість до Нього (з другого боку). Той самий осуд Юди Прочанином (у першій картині), як і жінок: Саломеї й Сусанні (в другій картині). Однакові й муки сумління в Юди; наприклад, у першій картині, коли Прочанин його прокляв і пішов геть. „Юда стойть хвильку, стиснувши голову руками, далі стукає собі кулаком по голові, хапає мотику й, не розгибаючись, не втираючи поту, працює до нестяму”.

Таким чином, зміни концепції й психологічої різниці в мотивації в обох картинах я не відчуваю жодної. В другій картині тільки більш мистики, трактування воскресіння Христа, як надприродного явища, як чуда... а це останнє виходить за рамки матеріалістичного світогляду Лесі Українки. Оця едина риса відмінна в другій картині. Але відкинення цієї картини не могло бути під впливом наглої зміни концепції Лесіної щодо цієї поеми, бо концепція твору тісно в'язеться з світоглядом письменника, з його ідеологією, — і тільки зміна останньої повела б зміну й концепції твору, — а з другого боку концепція тісно луčиться і з артистичним тактом автора. І відкинення другої картини в поемі „На полі крові“ свідчить тільки про один процес, що відбувся в душі Л. Українки: свідчить про те, що мистець у найглибшім розумінні цього слова розійшовся з людиною тієї доби, з її „якож віруєши“... Ідеали вічного були принесені в жертву якісь програмі (лартійні чи політичні)... А з цього випливає тільки один висновок: остаточне зведення поеми до однієї картини, тільки до фрагменту вийшло не на мистецьку користь твору (поеми в цілому), а тільки на мистецьке її зниження. Ось на цей бік поеми видавці „Творів“ Л. Українки (в т. VIII) за редакц. Б. Якубського і не звернули належної уваги. Виправлення помилки можливо тільки так: коли буде лагодитись нове видання творів Л. Українки, то в цьому останньому виданні поема „На полі крові“ повинна бути видрукована ціла, дебто її обидві картипи до кінця й павіть із тим у першій картині уступом в його другій редакції, що його листом до „Л.-Н. В.“ авторка скреслила. І сущільний артистичний твір „На полі крові“ поверне нам мистця, і тільки мистецький вияв його буде вищим суддею, а не публіцистична тенденція автора.

Прага.

Леонід Білецький.

СВЯТО РІДНОЇ МОВИ.

1. Ціле суспільство, особливо вчителство й духовенство, мусить пильнувати, щоб у кожній місцевості щороку уряджувалось найурочистіш „Свято рідної мови“.

2. Головні завдання „Свята рідної мови“: а) вияснення громадянству величезного значіння для нації рідної мови, б) звеличення рідної мови, і в) пропаганда головних рідномовних гасел і науки про рідномовні обов'язки.

3. Програма „Свята рідної мови“: а) доповіді про значення рідної мови, б) вияснення головних рідномовних гасел і обов'язків, в) декламації й співи для звеличення рідної мови.

4. „Свято рідної мови“ розпочинається й закінчується рідномовним гімном.

(Закінчення див. на ст. 295).

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДА ДОСЛІДУ ПИСЬМЕНСТВА.

Важко доводиться критикою літератури при розгляді творчості окремої доби, чи цілої її історичної площі, говорити про всі її явища, коли до неї прикладти досьогодні методи досліду: чи давнію методу досліджування змісту й тематики, чи пізнішу методу досліджування естетичних вартостей твору. Тоді нераз з'явиться такий момент, що до цієї методи не підходить. Щось у ньому таке, що краще його розглядати в монографічній праці, як у суцільному нарисі більшої цілості. Кілька прикладів. Переходовий період між II та III добою, зокрема Некрашевичем та Котляревським заставляв істориків літератури займати різне становище до цього явища. Котляревський ув очах Шевченка є наче для автора „Слова о полку Ігореві“ — словоєв старого часу, що за словом єдиним в хату сироти кличе ілу фізично-мертву минувшину,¹ та в очах „европейця“ Кулиша, що тільки формально з рідного виріс ґрунту, він нікчемний сміхун, що українською милючиною бавив своїх товаришів, московських старшин. Згодом Котляревський добуває позад добре ім'я, та творчість його покладено на операційний стіл, і різано ножем естетики, зводячи палку дискусію на тему, котрі з його творів належать до II, котрі ж вже до III доби. Чи з цієї дискусії, в якій останній голос зайнів М. Зеров, скористало що знання Котляревського на своїй глибині? Мабуть тільки, щоб його занотував історик літератури та зайнів становище котрого-небудь дискутанта. Треба тут додати, що Котляревським захопилися сучасники, але його зовсім не розуміли, чого доказом т. зв. Котляревщина. Другий приклад: поява Шевченка, що вогнем запалював душі, на довго осталась загадкою для істориків і критиків літератури. Опираючись на тексти творів Шевченка, Куліш робив йому докори ізза „простоволосої“ їх форми, пізніше потоводив їх зміст, розглядапо залежність Шевченка від народної пісні, вишукаю в ній історичні недокладності і т. д. Далеко краще з'ясовували творчість Шевченка монографічні праці Бізена, Свашана, Балея (деякі з них входили в психологічні основи творчості поета, та вияснювали їх тільки з становища творця). Велич Шевченка відчували всі, та зловити її причини не зуміли. Зате деякі рецензенти договорювалися до крайніх небелиць (напр. про те, що культ Шевченка пережився, що поета треба поставити в пантеон тих, що відснівали свою пісню. Це робили ті, що для них *ultima ratio* були „вимоги краси“).

Третій приклад: творчість Лесі Українки (докладно мовити: одна її сторінка) була громом у тодішнє жабуриння. На тему творчості Лесі Українки написано теж дуже багато праць. В суцільних викладах історії літератури осталась вона невиясненим моментом, у монографічних працях говорилося про ширину її літературного зацікавлення, про естетичні вартості поетки, про її світогляд, що його нагинали навіть до комунізму. Та півіть і в добрих працях

¹ Чому Шевченко, хот далеко був від України, розуміє Котляревського, на це відповідь знайде читач далі в цій статті.

про неї, дивним дивом, треба було в творчості „поетки українського ресорджимента”¹ промовчувати навіть дуже важкі її твори.¹

Важко тоді справитися з цими труднощами критиків, що досліджує тематику, чи просто зміст твору. Він склонний тоді підвести цілість розгляданих явищ до ідейної висоти якогось виїмкового моменту, та через те неприродно підвищити справжній рівень інших явищ. Таке становище погане, напр., у Омеляна Огоновського, в його „Історії літератури рускої”. В Огоновського на поважну замітку заслуговують, побіч класиків українського письменства, зовсім марні творці, бо тематика є всюди. З однаковою заполадливістю потує автор творчість Шевченка чи Франка (з останнього автор ваймає навіть деколи неприхильне становище до деяких творів письменника), і, напр., Могильницького.

Легче справитися з таким виїмковим явищем критикові естетів, бо вони, як судя, що від його присуду немає відклику, вирішить на користь, або некористь письменника його творчість. Під поняття краси вони втагають тоді й форму, й тематику та проблематику твору. На від це становище ясне, і не помічається його неконсеквенції в суцільному викладі. Тим часом треба розмежувати поняття краси, яке повинен розглядати на формі твору критик-естет, та поняття добра, що повинен розглядати критик, зацікавлений тематикою, зокрема соціолог. Обидва ці поняття змінні в часі, та коли поняття краси в дану добу однакове в збірниках більшого культурно-спорідненого комплексу (напр. Європи), то поняття добра (що за віками встановленими принципами) змінне й на місці. Воно тісно залежить від основних рис психіки даної збріноти й насильне встановлення нових заповідей не створить зразу нових понять добра в збріноті. Вони можуть діяти тільки на якість вислідних понять у майбутньому (приклад: більшовицька ідеологія та українська збрінота).

Сергій Єфремів уводить у свою „Історію українського письменства” розгляд обох понять однією методою. Через те довільність інтерпретації літературних явищ у цій методі далеко більша, як у першій, а через те її оцінка у високій мірі реалітивної вартості. Труднощі тієї оцінки викликали в нас переріст критичної монографії, — в який далеко легче зберегти консеквенціальність методи досліду, як у суцільному викладі історії письменства, а то й небезпечної часто рецензій, що безвідповідають гуляю на стелу української критики.

До цих терпких слів додам мале пояснення, щоб цілість статті мала виразний знак написаної *sine ira et studio*. Останас замітне явище на полі українського письменства, II-й том „Волині“ Уласа Самчука, занотували різні періодики, і коли не були тільки рекламою для видавництва, зайняли до нього своє становище. До розгляду твору вжили рецензенти нетільки однієї методи, але навіть тих самих словників засобів. І дивне диво: II-й том „Волині“ для одних — це твір епохального значення, вартоший від I. тому, а для других — він зовсім невдалий. Де лежить причина діамет-

¹ Нерозгадані ще остаються й менші моменти в творчості деяких письменників, напр. „Маруся“ у Вовчка.

рально різних вислідів того самого досліду? Відповіді пошукаємо у естетів Бурже й Емерсона. Перший з них, розглядаючи риси декадансу, бачить у цьому одну рису, що достату характеризує очіх рецензентів: „учене знання розкоші (*l'entente savante du plaisir*), що схилює їх до безнастannого вмовлювання в себе своєї вищості“.¹ „Виховання їх — говорить Емерсон про подібних до наших рецензентів американських критиків, — докладно обмежене, як сухий шматок дерева, потертий, щоб викликати вогонь, пагрівається в одному тільки місці, коли тим часом решта поліна остается холодна. Ціле їх знання полягає на знайомості кількох законів і річевих подробиць, або на якомусь дуже обмеженому осуді, що їх виголошують для розривки або попису. Яке в них поверховне розуміння краси, видно з того, що люди ці втратили мабуть уже цілком свідомість безпосередньої залежності всякої форми від духа“². Звідтіля в українській рецензії бачимо багато літературних портретів тільки в кривому дзеркалі, що з покрученів робить красунів, а з справжніх мистців — потапенські карикатури.

Згадані труднощі вимагають іншого підходу до письменства, іншої методи його досліду. Ця метода — це **психологічний дослід площини**, що на ній виростає письменник, отже даної збірноти та письменника, як виву емоцій тієї збірноти. Зокрема метода ця займається психологією самої творчості, як дії, та твору, як виву емоцій мистця. Зовсім ясно, що користується ця метода й здобутками двох попередніх, отже досліджує й тематику й естетичні вартості творів, та ці здобутки конfrontує з своїми заłożеннями та на їх основі провірює їх вартість. Метода ця не зустрічається вже з тими труднощами, що дві попередні. Для неї немає вже нерозгаданості несподіваних моментів.³

Коли тією методою розглядаємо літературні явища, треба поле досвіду розмежувати на дві літературні групи, що в них різно діють духові прояви творця, а це уявлення, почування й думки. До першої групи належить поезія (всі роди лірики), до другої — повість (в широкому розумінні цього слова, отже сама повість, оповідання, повеля, епічна поезія) та драма. Коли в поезії вони (ці уявлення, почування й думки) — головна тема твору, то в повісті й драмі вони тільки середник ув організуванні тематики. Тут тематикою є об'єктивний життєвий матеріал, різний у різних збірнот. Через цю об'єктивність тематичної основи повість вимагає віддалі автора від теми, тому й потребує вона спокою щодо тематики твору. Супроти цього в збірності, що хвилюється своїм розвесливим ходом і починами, що мали його завершити, зрозумілий брак повісти, або з'явиться повій, що не підходить під крій повістей других збірнот, що живуть іншим життям. Це треба віднести головно до української збірності, яка поза цим діє в літературі під впливом своїх питомих психічних рис (до кладніш: диспозицій), що типове забарвлення дає їм паша емоцію-

¹ Цей дослід, що його передвісників вище згадано, облегчений тепер розвитком сучасної психології, що, занинувши поле людської свідомості, досліджує відсвідомі, законспіровані духові факти й диспозиції людини, — та психології групи.

нальгість. Ця типова українська емоціональність впливає на інтенсивність і глибину емоцій української збірності взагалі, зокрема на глибину й силу емоцій цих українських мистців, що на них сильно діє емоціональна напруга їх збірності (є українські мистці, що в них цього діяння не помітимо, навпаки, — діяння те інше, тіж вище з'ясоване — інших збірності, чи тільки гуртів. Про це далі). Ця емоціональність викликала недавно в нас повісті, що своїм характером належать скоріш до ряду поезій (лірики), з якими стільки клопоту мали наші критики, чи рецензенти. Це: „Шеломи в сонці“ К. Гриневичевої¹ й „У споконвічному вирі“ В. Лопушанського (остання дивним дивом зустрічалася з гострим осудом). Звідси в нас переріст новелістики й літературного нарису, що межує теж з поезією.

Більшу скількість повістей у минулому бачимо тому тільки в добі спокійного позитивізму, що зійшовся з часом заспокоєння емоцій української збірності в муравленій праці забудовування прогалин українського життя (час Нечуя-Левицького, Мирного, Гріченка). Коли однак сконfrontувати повісті з доби українського позитивізму з повістями чужонародніми (напр. польськими цієї самої доби), та замітна в первих не тільки інша тематика й конструкційні засоби, але й інше поле емоцій. В українських повістях воно держиться здебільша сільського середовища, хоч виходить із цих рамок, коли творець перестає цікавитися тематикою, коли для нього важче (хоч підсвідомо) стає питання не: „що?“, але: „навіщо?“ (пише). Тоді він охоплює цілу збірноту, і тоді (на вигляд дивним дивом) усі тодішні повістярі, чи драматурги виказують якісно однакове поле зацікавлення й одинакову розв'язку поставлених проблем. Чи прояви життя тодішньої маси (на ділі ще зовсім іншої) диктують цю одинакову розв'язку? Хиба ж ні! Є щось інше, що йде від тієї темної маси, яка рівночасно є суцільною збірнотою, та те „щось“ дає їм цю „життеву лінію“, бож їх повість, чи загалом їх твори не мають багато читачів серед тодішньої інтелігенції. Більшість їх ловить чужу екзотику, хочби й дуже поганську; серед неї мало Карпів, а багато Михайлів Барильченків („Суста“). Не „лопит“ — так мовити — зроджує „подачу“ цих творів, а щось зовсім інше. На те питання даю відповідь нижче.

Переважно сільські теми повісті з доби позитивізму заслужили собі згодом глумливої назви „найменого етнографізму“, а ті, що гумилися з неї, вижидали моменту, коли то наші творці залишать врешті село (а вони й залишили його, щоб знайтися серед свого „міста“, або й у своєму минулому, чого невдоволені не хотіли добачити).

Коли йде про драму, то вона являється комбінацією повісті й лірики. Як повість, вимагає вона об'єктивної віддалі від теми, як поезія — дає творцеві спромогу висказати безпосередньо свої уявлення, почуття й думки. Польський критик Поміровський каже:

¹ Напруга емоцій авторки в повісті така велика, що годі було її скординувати в означену скількість проблем, а відійти тем. Вона — ця напруга — розсадила нафті архітектоніку твору.

„Драма ліризує епічну дійсність, а з ліричних елементів добуває епічні риси”. Через те вимагає вона ще більшого, як повісті, спокою, що про нього так важко українцеві. Тому й розвиток української драми теж, як і повісті, зійшовся з добою позитивізму й найвищий щабель сягнув у сатири Карменка-Карого. Про його драму можна сказати те саме, що й про літельство тієї доби. Згодом з'явилася драма в творчості поетки Лесі Українки й поета Черкасенка, та вже як своєрідна глибока лірична драма, в якій епічний об'єктивізм за любки зодягався в символіку. Підкреслюю слово: поет, щоб звернути увагу на дуже безшовердній вияв почувань і думок творців, що так реагували на емоції своєї збріноти, бо в них вони озивалися більш настирливо.

На початку ХХ в. треба занотувати „европейську” драму (й повість) Винниченка, але скала емоцій української збріноти для нього зовсім чужа.

Як на терені повісті (про що говорив я вище), так і в драмі бачимо появу чистоліричних етюдів Олеся, або драматизованої хірики Блесея Карпенка. Критика добавила в останньому тільки нездарного компаста Матерленка, його ж власних емоцій і їх сильної напруги й широкої площини не добавила. Письменник після цього та невдалої спроби театральної постановки „Момота Ніра” — замовк.

Брак віддалі від теми твору характеризує поезію; її поле — це підсвідомі психічні факти творця. Велич підйому поета, його експресії залежить від величі й складності його переживань. На іншому місці цієї статті розгляну різні роди творців,¹ тут зверну увагу на таке часте явище в письменстві: багато визначних поетів, що ними захоплювалася найближча сучасність, відспівало свою пісню, й увійшло в найкращому випадку в пантеон творців ув історію письменства, хоч сила їх емоцій хвилювала широкі кола пересміців (гурти, а не збріноту!), інші творці вічно живі. Де секрет їх безсмертя? Відповідь не важка. Ті, що були виявниками розвослови-слайдних емоцій збріноти (що в них діяли, як творчі спонуки), живуть серед неї так довго, як довго діють ці емоції у своїй головній лінії розвитку. Перші часто, другі завжди втішаються великим впливом серед збріноти коротший, або довший час; цей вплив їх на оточення обумовлений силою напруги почувань даної збріноти в хвилину передньому емоції творця.

В ділі діяння збріноти на письменників відмітити треба важче явище: письменник являється виявником емоцій збріноти, що вже вишилися серед неї, або розбуджую їх сам, стає чиби їх спричинником, бо — на ділі — емоції ці в душі збріноти вже потенційно заінтували, хоч у ній іще активно це проявилися. Також явище бачимо в поезії Шевченка й Лесі Українки. Поезія тоді — як каже Поміровський — це бусоль перемін; вона започатковує нову епоху. Те саме говорить про поетів Емерсон; у нього „поет у великій товні чисткових людей — ціла людина, він учить нас чізвувати не власне

¹ Не тільки поетів.

свое багатство, а багатство загалу. Він розказує про конечність, що виходить із причин¹.

Тривала вартість творчості даного мистця обумовлена якістю та глибиною відчуття емоцій збірності, з другого боку — вітальною силою цих емоцій у збірності, яких виявником став творець, та надрадістю їх (цих емоцій), як вислідних супроти попередніх. Емоції, що їх силоміць втискає (імпрегнує) історична дійсність хвилини в збірності, чи її частину, можуть визначатися великою напругою, та їх генеза веде завжди за собою їх скороминучість. Вони в майбутньому можуть діяти тільки в напрямі якісного оформлення вислідних емоцій. Про це в відношенні до інтелектуального й емоційного життя збірності говорить Гегель (розвиваючи свою теорію розвитку в суперечності): „Здорові перші напряму думки батьків вилітаються сливе несвідомо до нового, усуваючи його однобічність, через що людська думка зближається до синтези, до гармонійної асоціації суперечності“ (аналогією до моєї тези є теж теорія поступу В. Липинського).

Ці імпрегновані емоції можуть знайти своїх інтерпретаторів в особах поетів (загалом: письменників), та дійсність виказує завжди їх незавидну долю. Коли вони справжні поети, на них мусить діяти, крім перших, також і вислідні емоції. Тоді вони будуть розгублюватися між однією і другою. У їх творчості з'явиться первове шукання доріг, що веде їх на хибні шляхи, різні від емоцій, що викликали їх творчість (Хвильовий), або поставивши в колізію з жахливими обставинами дійсності, вбіє в них поета (Тичина), або знищить фізично (Слісаренко).²

В ділі вияву емоцій збірності через творця треба ще додати тільки пояснення. Немає творця, що на цього не діла б збірноста, немає творців, відірваних від життя. Та на багатьох творців (їх таки найбільш) діє збірноста не в напрямі підсвідомого резонаансу своїх емоцій, а свідомої реакції на зовнішні обставини життя. Коли життя збірності, або її частини, убгано в тверді й вузькі рамки, або коли сила емоцій у збірності меншає (на те, щоб витворити нові вислідні з тих, що заспокоїлися в здобутках життя), тоді ці остаточні письменники реагують на них репортажем, або типовою екзотикою, або замикаються в „святині своєї душі“. Це є діяння зовнішніх форм збірності, а не його емоцій на творця. Ці вузькі зовнішні форми життя збірності викликають у гурті читачів бажання чогось „нового“, що на дорозі розв'язки свідомого заспокоєння культурного голоду „жажде“ екзотики. Твориться тоді широка площа починту, яку творці заспокоюють матеріалом, що до емоційної лінії збірності не стойть у піакому відношенні. Це ці первові рухи: „лицем до Західу“ „догнати й перегнати“. Тоді то починає на творця діяти чужа збірноста, але знову тільки зовнішніми формами життя, а не емоційною свою лінією.² Вони творять чуже на свою грунті, зде-

¹ Про цю сторінку посталевого питання буду говорити основні у майбутній статті: „Нова українська поезія на фоні чужонародньої“.

² Діяльні емоції збірності на чужих творців неможливе. Порівняй: „Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen“ у значенні: так беззаступно жити.

більша йдучи по лінії не справжнього поступу, а снобізму своєї душі — душі свого безпосереднього відвідця. Коли ж вони мистці, а не ремесники або кунички, тоді на дні їх творчості лежить теж певна скала творчих емоцій, але не тієї чужої збріноти, що її духові плоди вони переймають, але свого дуже обмеженого числом гурту (а ніяк збріноти), що його уформували спобістично-парасеніївські склонності, викликані цим зовнішнім становищем культурної дійсності.

Трохи вище сказав я про втечу в „святиню своєї душі“. Вона сьогодні дуже рідка, та зайняла в українському письменстві поважне місце на переломі XIX та ХХ віків. Аналіза життя цього часу вияснюють достоту, та стойть вона теж у залежності з ексклюзивно-естетичною лінією тодішньої культури („мистецтво для мистецтва“). Цим зможемо пояснити її особисті кволі поетки в інтимній поезії Лесі Українки, й що більше — цілком агромадянське становище її в таких творах, як „Лісова пісня“, головно ж „У пущі“.¹

Врешті це діяння збріноти (своєї) на творця йде по лінії її емоцій. Це діяння є завжди чідсвідоме, і так само чідсвідомо стає творець їх виявником у моменті творення. Усвідомлює ці емоції критик, і тут лежить його глибоко конструктивна в збріноті роля. Усвідомлює собі їх згодом і творець, коли добачає їх резонанс у своїх світоглядових формах. Озиваються теж емоції творця в цих формах у пересмія твору, і допомагають йому в сформуванні його світогляду.

Була б однак справа поставлена хибно, коли б під поняття світогляду підкладти емоції збріноти. Проти такого звужування поняття емоційної площини бунтується — зрозуміло — мистець, бунтується пересмінець, бунтується й критик. Світоглядові пориви звужують мистецтво до вузької тенденції.²

Тут треба розмежувати три різні зовсім поняття: світогляду, світоглядових форм та їх емоцій. Вони стоять у надрядному відношенні до себе. Коли світогляд є скількісно, а навіть якісно змінний змістом, то форми його (для цього падядні) незмінні. Їх знову творить скала емоцій, що для них падядні. Тому, що світогляд якісно змінний, не може мистецтво ставити його собі метою, щоб не зійшло до ролі хвилево вартісного та через те вузько тенденційного витвору. З другого боку мистецтво не може не добачувати потреби якісного формування емоцій, коли має претензії до творення світоглядових форм збріноти, що їх це мистецтво переймає. Якість емоцій для мистецтва є річ першої важливості, коли воно не має йти в хвості культурного ходу чужини, коли не має на рідині грунт перещеплювати емоції,

¹ Протилежне явище, як у Лесі Українки, бачимо в поезії Гр. Чуприки. Закоханий у форму співець краси нагло озвітиться твором, де „вражас“ читача глибока тематика. Легке підтекстово, що на цього паця тільки рефлекс краси рідного ґрунту, проб'є несподіване велике дерево, якого глибоке коріння викормили соки народних гордощів („Байдя“). Ключ: „мистецтво для мистецтва“, що йому служив поет, не вбила в цьому скаги переймати емоції збріноти.

² Тут лежить незрозумілість філософії Бергсона, якого вижають вульго вживаним такою звуження літератури. В дії наслідня „бергсонівського ірреалізму“, що „звів людську думку на мапівці метафізики“, відіграв хітру роль замаскований марксіст Ріссель.

що на цьому діяти не можуть, та коли воно має творити свою власну культуру. Від емоцій збірності, тих, що впросили з власного групту — отже вислідних — воно відчахнути не може!

Емоції творця, чи вони вийшли з душі збірності, чи тільки з зовнішніх форм її життя, можуть бути різною свою площею. Вони можуть бути площинно широкі, коли охоплюють різні ділянки життя (сучасного й минулого), їх площа може звузитися до одного відтинку життя, навіть особистого життя творця. На фоні цієї ширини виринає тематика й проблематика мистецького твору. Ширша площа емоцій — ширша й тематика. Цієї аксіоми однак відвернути не можна, бо як із сказаного вище виходить, тематику незавжди диктують емоції (головно ж емоції збірності).¹

Через те письменство, чи загалом мистецтво не мусить обернатися в кругі одного осередку, бо вислідні емоції збірності діють завжди на всі Її шари (хоч далеко не на всі одиниці).

Як емоції можуть різнятися шириною своєї площини, так можуть теж різнятися силою своєї напруги. Звідси родиться різна форма твору. Коли почування мистця зростають, тоді й вияв їх вимагає згущення барв, тонів і уявлень, — коли в п'яного можуть вони вдержатися на одному ступні, він виявить себе в образі. Тому й історичні моменти, що в них життя збірності пливе бурном між скелі й пороги, родить поетів, ув яких експресія почування прибереться в форму символу, а не образу. Те саме діється, коли поет-мистець глибоко відчуватиме незактивовані ще емоції збірності.

На основі обсервації життя стверджують психологи, що характер народів змінюється під впливом історичних подій (вони можуть заінтувати як наслідок емоцій збірності, можуть заінтувати навіть всупереч їм; у першому випадку події підсилюють ті емоції, в другому вони викличуть тільки скоріший процес витвору нових емоцій, вислідних). Тоді теж змінюються світоглядові форми під впливом нових вислідних емоцій.² Через те кожний народ має інше духове обличчя й кожне зусилля надати йому виразно інше, не вдається та не вдається навіть найбільшим геніям світа, хочби вони вживали найбільш хитрих чи різких до цього засобів.

Коли отже кожна генерація збірності різничається від попередніх площею своїх емоцій, то й ясно стане, що „кожна — як каже Емерсон — вимагатиме нового виявлення, а світ завжди ждатиме поета“.

Цього виявлення жде український народ від своїх мистців!

Самбір.

Антін Княжинський.

¹ Проту порівняти поділ письменників у Шопенгауера.

² В іншому разі ці народи, що їх минуле та ще й інші зовнішні обставини до себе подібні, мали б ті самі характеристичні риси. Обсервація показує щось зовсім інше.

УКРАЇНСЬКА РОМАНТИЧНА БАЛАДА.

Увійшло в звичай займатися при історичних розборах тільки пайвартіснішими творами далого роду, що мають повсякчасну, а не саму історично-літературну вартість. Такий спосіб трактувати довів до того, що крім двох балад Гулака-Артемовського, „Марусі“ Бориковського та історичних ліричних балад А. Метлинського нічого про українську баладу дошевченківського періоду не знаємо. Тимчасом фактично ми мали, як і кожна інша література в тому часовому періоді, велике число балад: перелистуючи твори письменників того часу, можна знайти багато балад, а про недруковані можна дещо довідатися з сторінок старших літературно-історичних праць (Петров, Огоновський). Правда, ці поезії, з малими винятками, тепер уже літературної вартості не представляють, — однак не треба забувати, що „коли б який природознавець сказав, що хоче займатися тільки львами, орлами, дубами й рожами, перлами й клейнотами, а не хоче дивитися на огидливі та погані речі, як павуки, реп'яхи та сірковий квас, то його заглушили б голосним сміхом. А в філології таких перебірливих панів найбільш, що вважають негідним своєї чести віддавати свої конгтозні сили на щонебудь інше, крім масстатичного орла та запахущої рожі, — і ми не привчалися ще зустрічати таку перебірливість сміхом“.¹ Тому хочу більшу увагу звернути саме на такі досі занедбані українські романтичні балади.

Розглянемо пайперше дві перерібки чужих балад, що зробив автор, який головним своїм твором належить ще до псевдокласичної школи, а саме — П. Гулак - Артемовський. До романтичного табору перейшов він своїми поетичними перерібками. „Твердохвиль, малороссійская баллада“, була надрукована вже 1827. р.² Є це перерібка Міцкевичової балади ч. з. „Пані Твардовська“,³ в якій звіршована народна легенда про українського Фавста.⁴ Балада Артемовського супроти оригіналу значно розширила (52 строфі замість оригінальних 31), однак, завдяки великому поетичному талантові нашого автора, це баладі не пошкодило; павнаки, на декотрих місцях пододовані Артемовським строфи добре доповнюють оригінал, а своєю пластичністю та драматичною живістю дорівнюють строфам Міцкевича. Тільки при самім кінці Артемовський допустився помилки. Двострофове закінчення Міцкевича, де з падзвичайною пластикою змальований перестрах чорта та його втеча, вважається за одне з наймайстерніших місць у його поезії, а сила його саме в лаконічності. Тимчасом Артемовський розширив цю сцену аж на 5 строф, а потім ще додав чотиристрофовий монолог Твардовського. Цілій обстанові надав Артемовський українського колориту, а поставу чорта нарисував згідно

¹ Проф. К. Крумбахер, див. „Жите і Слово“ I. 294.

² Петровъ, ор. с. 59.

³ Належить вона до тієї групи Міцкевичевих балад, у яких автор опрацював народні фантастичні сюжети з відтіком гумору та іронії (напр. також „Тукай“).

⁴ Опрацьована теж і в російській літературі (Загоскін, порівнай С. Ефремов: Історія українського письменства, 4. видання, том I. стор. 405).

з українськими повір'ями про нього — і провів ці зміни дуже зручно. „Твердовський”¹ Гулака є одна з найдавніших баладичних перерібок у нашій літературі та, помиму іншого закінчення, внові дорівнює своєму первовзорові.²

Уже чисто романтичного типу, без бурлескої закраски с балада Гете „Der Fischer”, якої перерібку зробив Гулак 26. жовтня 1827 та надав їй наголовок: „Р и б а л а к, балада съ епилогомъ изъ Гете”.³ Прегарна балада Гете належить до типу символічних балад: у ній народнім повір'ям про русалок пояснюються таємну силу водної глибини, яка манить людину, що довго в неї вдвивається, до себе.⁴ Артемовський у своїй, по словах Єфремова⁵, „надзвичайно граціозній”, перерібці віддав добре основний настрій Гетевої балади; однак розтягненість „Рибалки” Гулака йому дуже підходить, і ані майстерному оригіналові, ані навіть перекладові Жуковського, якого він автор, за думкою Дашкевича,⁶ теж уживав, він не дорівнюється. В українській літературі цей „переклад” має все таки велике значення тим, що це перший типово романтичний твір „з усіма прикметами й аксесуарами цього літературного напряму”.⁷ Особливо ж годиться підкреслити факт, що в „Рибалці” вжито перший раз в українській літературі мови чисто поетичної, ліричної, в повному смислі того слова романтичної, тоді як до того часу послугувалися в нашій поезії здебільша бурлескою мовою, що витворив Котляревський.

До найбрайніших представників романтизму належить ув одному періоді своєї творчості сучасник Артемовського, П. Б і л е ць к и Й - Носенко. Спершу був він, так само як і Гулак, псевдокласик та вславився головно своєю великою, але безвартісною комічно-пародистичною епопеєю п. з. „Горпиніда”, але пізніше, коло 1822-го р., став гарячим прихильником німецької романтичної літератури. Майже всі його балади основуються на німецьких літературних взорах. Написав він їх разом 15, а то в рр. 1822—1829,⁸ — та на увагу заслугують тільки дві з них.

„Завітня люлька”, написана ще 1822-го р., це перша балада Носенка. Зміст, поданий у Петрова, вказує, що це самостійна, пристосована до тодішніх відносин у Росії, перерібка німецького жовтірського „романсу” „Die Tabakspfeife”. Білецький перепіс подію в Україну, з німецького вояка стався інвалід-гусар, колишній член російської армії, що ховає з пістолем, як дорогу пам'ятку, люльку свого майора, вбитого під Ізмайлом. Цікава ця балада як перша спроба

¹ Треба зазначити, що подібну, але замадто односторонню думку висловив вже О. Оголопольський у своїй „Історії літератури рускої” II/1, стор. 226—227.

² Петровъ, ор. с. 59. Первидрук „Вестникъ Европы” 1827 р. ч. 20.

³ О. Колесса, ор. с. 53.

⁴ Єфремовъ, ор. с. I. 407.

⁵ ор. с. 98.

⁶ Єфремовъ, ор. с. I. 424.

⁷ Петровъ, ор. с. 41, 47.

української жовнірської балади. Однак зрозуміло, що в обставинах, які панували в російській Україні, такі твори мусіли дихати офіційним патріотизмом і не мали під собою грунту. Тому цей жанр взагалі в українській літературі залиш і віджив тільки пізніше у Галичині й Буковині в творах А. Могильницького, М. Устяновича, а головно О. Федъковича.

Балада „Ів га“ — це перша українська перерібка Бюргерової „Ленори“, зроблена на підставі німецького оригіналу. Білецький хоче Бюргерову тему націоналізувати, але це йому не вдається. Балада свого часу надрукована не була й побачила світ уже як літературний анахронізм у збірці „Гостинець землякам“ 1872-го року.

В формальному огляді не мають балади Носенка поетичної стійності, а мова їх, по словах Петрова,¹ нечиста й тяжка.

В українській літературі Білецький один із найперших письменників, що писали балади. Замітний він тим, що хотів займатися сам українським фольклором та знав багато народних баладових сюжетів,² усе таки опрацьовував у своїх баладах німецькі літературні мотиви. Дійльність Носенка — це доказ, що й український романтизм уже в своїх найраніших початках не ховався від західноєвропейських впливів та не потонув у етнографізмі; навпаки, він безпосередньо черпав із німецького романтичного письменства, — і в тому напрямі балади Носенка певно були б мали великий вплив на дальший розвій української балади, коли б були свого часу видруковані.

За батька української романтичної балади вважають Левка Боровиковського. У старших письменників ми бачили тільки епізодичний інтерес до романтизму, тимчасом Боровиковський — це справді перший чистий романтик у нашій літературі, що заманіфестував себе відразу друком: в якого писаних відбилися майже виключно тільки романтичні мотиви, який працював головно романтичними мистецькими засобами. Його перший твір, балада „Маруся“, була написана 16—18. лютого 1829-го р., а надрукована того самого року в лютневім випуску „Вестника Европи“, стор. 117—127, з приміткою редакції, що твір Боровиковського є наслідування „Світланы“ Жуковського.³ Відношенням між „Марусею“ та її первовзором докладно зайнявся вже був Ів. Франко в своїх поясненнях до видання цієї балади.⁴ Докладне порівняння доводить його до висновку, що „зміст, бунту й форму своєї „української балади“ уявив Боровиковський у Жуковського“⁵, що й форма строф і число їх у обох поемах згідні,⁶ — але „проте простили перекладом твору Жу-

¹ Петровъ, ор. с. 47.

² Петровъ, ор. с. 53.

³ М. Вашик: До письменської діяльності Левка Боровиковського. „Записки Наук. Товариства ім. Шевченка“ т. 136—137, Львів 1925, стор. 225—226.

⁴ Лев Боровиковський: Маруся. Видав і пояснив д-р Іван Франко. У Львові, 1902, стор. 23—32.

⁵ Там само, стор. 24.

⁶ Там само, стор. 23—24.

ковського „Марусю“ не можна назвати. Докладне порівняння обох поем показує значні різниці й виправдує слова Боровиковського, що „він опрацював у своїй баладі вірування та легенди у країнського народу“.¹ Коли реч іде про мистецьку вартість „Марусі“, то тут мусимо зазначити, що сам автор цішив цей свій молодечий твір і в глибокій уже старості дуже високо.² Але новіші історики літератури³ приписують „Марусі“ здебільшого тільки історично-літературне значення.

Крім „Марусі“, писав Боровиковський і інші балади. В „Ластівці“⁴ помістив був він вірша з баладовою темою п. з. „Вивідка“, а крім того в листі до Максимовича ще 1. 1. 1836 р. він чисав, що має між іншими своїми творами також „собственный стихотворенія на малороссійскомъ языке“. Здесь баллада 12, думъ 12 (сюжеты — преданія, повѣрья и пр. малороссійскія)⁵. Але ні одна з цих балад не була надрукована; тільки в „Отечественныхъ Запискахъ“ за 1840-ий р. було шість із цих балад переповіджено по-російськи.⁶ У першій із них п. з. „Двѣ доли“ опрацьовув Боровиковський мотив із народної казки про бідного й багатого брата або ж про „злidi“. Форма переповідження, що наближається до вільного вірша, дуже цікава. Як пробу стилю подаю частину „балади“ „Двѣ доли“: „Роеть да роеть. Воть колъ застучаль, показался: алчной рукою опъ дернуаль, и брызнули разомъ фонтаномъ... червоны? Нѣть, злыдни!“ і т. д.⁷ Даліші балади, переказані в „Отеч. Запискахъ“, опираються теж на українських народних казках і повір'ях та мають наголовки: „Хромой скрипачъ“, „Беликанъ“, „Ружье совсѣмъ“, „Лыхо“ і відінці „Кузнецъ“ із темою, подібною до сюжету „Ночь подъ Рождествою“ М. Гоголя. Франко твердить, що „це не були зовсім балади в нашім значенні, яке придавала цій назві романтична поетика, але були попросту українські пародії казки та легенди, передані в віршовій формі“.⁸

З усього сказаного бачимо, що хоч Боровиковський і не зміг дати досконаліх оригінальних творів у романтичному дусі, то все таки відіграє він велику роль, як перший некомпромісовий „осадчий на нашему ґрунті романтизму, який згодом яскраво одбився надто в творах Метлинського, у первих поезіях Шевченка, та озивався навіть і в декого з пізніших поетів“.⁹

Головний представник чистої української романтики, який розвинув почини Боровиковського найширше, та так само, як і той, лишився романтизмомі все вірний, Амвросій Метлинський, важ-

¹ Там же, 24—25.

² Див. лист Боровиковського з дня 14. IV. 1876. до Кониського, „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. 136—137, стор. 234.

³ Напр. Франко, Ефремов, Дорошкевич, див. М. Возняк, ор. с. стор. 226, 227, 230.

⁴ Возняк, ор. с. 227.

⁵ Петровъ, ор. с. 141.

⁶ Див. Петровъ, ор. с. 142.

⁷ Франко в цитованім виданні „Марусі“ стор. 21.

⁸ Ефремов, ор. с. I. 425.

ний для нас, як автор історичних ліричних балад. Уже Костомарів у „Молодику“ 1844. стор. 182—183., характеризував його так: „Характеръ стихотвореній Могилы (псевдонім Метлинського) отличается глубокою грустью и вѣрными изображеніями древняго быта. Онь прекрасно понялъ поэзію степной козацкой жизни; у него казакъ вездѣ является существомъ высокимъ, но вмѣстѣ буйнымъ и дикимъ; сцена дѣйствія его покрыта туманомъ и слезами“.

Всі ті риси, крім конвенціонального компліменту про „вѣрное изображеніе древняго быта“, дійсно характеристичні для поезії Метлинського. Переглядаючи його історично-патріотичні вірші, я знайшов там між лірикою й п'ять історичних балад ліричного типу. Перша з них — це „Козак та буря“¹, де описана смерть козака від грому. В баладі „Підземна церква“² звіршована легенда про церкву, що запалає під землю після упадку козаччини. Романтична туга за козацькою бувальщиною конкретизована серед романтичних декорацій у баладі „Гетьман“³. Трагічну смерть батька й сина на побосвищі з великою силою висловує автор у „Козачій Смерті“⁴, що найкраща між його історичними баладами та представляє чистий тип ліричної балади з повною інверсією: подає тільки катастрофальний останній діалог, а вже з самої ситуації та недомовлених на-таків обох козаків можна скоріше відчути, ніж пізнати все те, що перед тим сталося та привело до катастрофи.

На формі цих балад відбився вплив західноєвропейської штучної романтики, а головно польсько-української школи.⁵ Перевага силабічної будови вірша над тональною, відсутність народніх ритмів, вільний вірш без правильних строф і римів, сильний пахіл до наслідування звуків⁶ — усе характеристичні формальні прикмети чужих романтичних поезій. щодо вільного віршу, то можна також допустити деякий вплив саме в тих часах видаваних козацьких дум, а щодо пахілу до наслідування звуків, то вже Данкевич указав на конкретне теоретичне джерело, що з цього місця Метлинський у тій справі повчилася, а саме на статті Говорського: „О подражательной гармонии слова“ в харківському „Украинскомъ Вѣстникѣ“.⁷

Написав Метлинський теж кілька ліричних балад побутових, от як „До гостей“⁸, „Старець“⁹ і ін. Між ними поезія „Дити и а-

¹ Твори А. Метлинського, пр. с. стор. 13.

² Твори 14.

³ Переявлений на чеську мову Челяковський разом із „Козачою смертю“ і „Зрадником“ (Твори 8) віршем, на якого текст написав перший свій чеський волзький твір Б. Сметана, та надрукована в „Часописі Чес. Музея“ 1842, т. 16.

⁴ Твори 26.

⁵ Е ф р е н о п., пр. с. I. 430.

⁶ Напр. Твори 27—30, 40.

⁷ Данкевичъ, пр. с. 208.

⁸ Твори 15.

⁹ Твори 25.

сиротина⁴¹ патякає на народній, між слов'янами добре знаний, переказ про сирітку, однак втримується в межах реальності.

Як кожний правдивий романтик, так і Метлинський займається радо перекладами з чужих мов, — і між його перекладними віршами знаходимо кілька балад. Це головно „Навіщення з могили“ з Елсніслегера,⁴² „Чорнобрівка“ з Суходольського⁴³ і переклади трьох словацьких народних пісень із баладовими основами.⁴⁴ Значення тих і інших його перекладів для української літератури тим більше, що вони з'явилися в друку вже в 1839. р. в „Думках і піснях“.

Брат Амвросія, Семен Метлинський, видав уже пізніше у 50-их і 60-их роках, свої поезії,⁴⁵ де називає тісно до романтичної маніри свого брата та подає в цілості 52 вірші, більшістю перерібки й переклади з чужих авторів.⁴⁶ Є між тими його творами також балади, основані на мотивах народної поезії, напр., „Свекруха — люта відьма“, в якій опрацьований знаний народний мотив про те, як свекруха перемінює невістку в ростину (тут у колосок пшениці). Формальна сторінка як цієї балади, так і інших, слаба.⁴⁷

На часи після першого поетичного розцвіту А. Метлинського припадає також українська частина літературної діяльності Костяптина Думитрашка. Крім виданої в 1859. р. псевдокласичної пародії „Батрахоміомахії“ п. з. „Жабомишодраківка“,⁴⁸ в рукописах лишилися по нім і твори, де він хилиться до романтизму.⁴⁹ Це в першу чергу шість „легенд“, цебто романтичних балад, з яких деякі освінані цілі на народних повір'ях, як напр., „Змій“. Соціальний мотив, сатирично забарвлений,⁵⁰ звучить також у баладі Думитрашка „Поминки“. З її змісту⁵¹ видно, що народне повір'я автор відсунув на другий план та що головно тут визначається реалістичний побутовий малионок із сільського життя.

Петров підкреслює, що „стихотворення К. Д. Думитрашка

⁴¹ Твори 21.

⁴² Твори 65.

⁴³ Твори 60.

⁴⁴ Твори стор. 51, 52, 54, ч. 4, 6, 8.

⁴⁵ С. Л. Редана: Мова з України, Київ, 1858. С. Л. Метлинський: Мова з України, Полтава, 1864.

⁴⁶ Пор. Петровъ, ор. с. 160.

⁴⁷ Крім того вже в 1843. р. були друковані деякі інші його вірші в „Маякѣ“.

⁴⁸ Петровъ, ор. с. 73—74.

⁴⁹ В ріці знайшли селани трупа та дали про це знати судові. Суд одваж

„Замісь себе пригадав він бумагу,

А в пакері тому

Не пелін і кому

Самозвольно в Дніпрі утопати,

А мертвади літвишка

Без нона, без дика

Приказав край села поховати.“

Підкреслення мої. Читовано з Петрова, ор. с. 75.

⁵⁰ Петровъ, ор. с. 75.

примикають къ стихотвореніямъ П. Н. Гулака-Артемовскаго".¹ Та крім того деякі його балади своїм соціальним тоном уже сильно нагадують Шевченка, якого він уже бодай частинно міг знати. Певного тут однак нічого сказати не можна вже хоч би тому, що повні тексти Думитрашкових балад не опубліковані, й приходиться користуватися тільки змістами, поданими в Петрова. Знав Думитрашко також поезії Пушкіна (Уточленник, Поминки). Та крім своєї несамостійності й дуже малої естетичної вартості, Думитрашкові балади мають ту добру сторону, що підкреслили не тільки романтичний, але й реалістичний та соціальний мотиви, і хто знає, коли б вони були видані свого часу, чи не мали б бути деякого впливу на дальший розвій української балади.

Як мало замітні спроби баладового характеру, що виросли на ґрунті романтизму, треба тут їще згадати деякі поемки Спиридона Осташевського, родом поляка, що видав у Вільні 1850 р. збірку віршованих „Пів копи казок для веселого мира“, що в них „віршем, не всюди гладеньким, переказує всякі народні легенди (про Зміїв вал, про могилу Сороку, про Потоцького-Каньовського і т. п.)“.²

(Далі буде).

Львів.

Микола Гнатюшак.

Х В Е Д І Р В О В К .

Жмут спогадів.

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові запросило 1903 р. Хведора Кіндратовича Вовка зробити антропологічні студії в Галичині. Того ж таки року приїхав Хведір Кіндратович із Паризьку до Львова з потрібним приладдям для помірювань. Володимир Гнатюк познайомив мене з Вовком невдовзі після його приїзду. З того часу я зберіг у своїй пам'яті його портрет, і таким, як тоді бачив його, й досі бачу в своїй уяві. Це був тоді мужчина п'ятдесятькілька літній, середнього зросту, тіловитий, трохи пригорблений, сивий, з гарною чуприною, з коротко стриженою бородою, з дуже симпатичним виразом обличчя і з надзвичайно добрами, ласкавими, сірими очима.

Я здивувався, коли прочитав у спогадах Дебогорія-Мокрівича, немов би Хведір Кіндратович був „небрежний во всѣхъ своихъ движеньяхъ“ та „мало заботящійся о формѣ“. Нічого подібного; я кілька років бачив Хведора Кіндратовича, часто розмовляв із ним, і не помітив у цього недбайливості в руках або малодбалості за товариську форму. Навпаки, він, хоча трохи отижілій, рухався вільно, був ввічливий та загалом був європейцем у кращому того слова значенні. Він був скромний, спокійної м'якої вдачі, охочий служити всім, хто до нього звертався, своїм знанням, радо ділився з кожним цікавими своїми спостереженнями та науковим досвідом, був приступний, і тому дуже скоро з'єднував собі прихильників, особливо серед молоді.

¹ Петровъ. ор. с. 73.

² Ефрею. ор. с. 1. 438.

В цьому ж році, 1903, викладав Вовк у першій половині листопаду антропологію в залі „метальниці“ у пасажу Міколаяша ві Львові. Антропологією мало хто цікавився в час тоді, а й тепер не багато масмо знавців на цьому полі, тому Вовк хотів познайомити з нею ширші кола. Лекції були вечорами. Хто хотів, приходив і слухав його викладів. А що Хведір Кіндратович мав надзвичайний хист викладати популярно, цікаво, ясно й легко, мав він слухачів повну залю. І то слухачів із різних шарів львівського суспільства. Антропологію розумів Вовк у ширшому значенні, цебто він клав у її основу цілу низку дисциплін, як передісторію, археологію, етнографію, етиологію, соціологію тощо. Він працював у кожній галузі цих наук, і через це його наукові праці мають такі широкі горизонти.

Хведір Вовк — це була людина трудяща й дуже віддана науці. Замість улітку десь відпочити по важкій праці в Парижі, він мандрував по Галичині, Буковині й Закарпатській Україні й робив поміри за системою Брука, змодифікованою Манувріє та самим Вовком; фотографував типи, будівлі тощо, досліджував, а надто збирав для музеїв цікаві речі. Він 1903 р. спочатку взявся був міряти українців у шпиталах, касарнях та тюрмах, у Перемишлі, Коломиї та Чернівцях, але скоро помітив, що треба досліджувати антропологічні райони в зв'язку з їх етнографічними признаками, і почав іще цього року за допомогою о. Ів. Понеля робити поміри й у корінно гуцульських селах.

Наступний 1904 рік був роком дуже кипучої праці Вовка. Він цього року викладає від 23 червня до 22 липня антропологію на наукових курсах у Львові, що з'організував акад. М. С. Грушевський, як тодішній голова „Товариства прихильників української літератури, науки та мистецтва“; після курсів їде зараз з Іваном Франком до Мишанця й Дидьови, де, завдяки гостинності й впливам відомого етнографа пок. о. Мих. Зубрицького й о. Кузєва, близького Франкового товариша, працює в тих селах при співучасти д-ра Зенона Кузелі, а потім із тим же д-р. Кузелею, без Франка, мандрує далі й досліджує Бойківщину в околицях таких центрів, як Стрий, Сколе, Лавочне. Стомлений, він вернувся відпочити ві Львові, але не надовго. Саме приїхав був тоді до Львова на згадані курси Павло Захарович Рябко (Рибков), й пробувавши ві Львові після курсів, приглядався до галицького життя. Він був високий, сухорявлений, із довгою бордою, перетинаною сивиною, з буйним волоссям, зачесаним узад, тихий, мовчазливий, і звертав на себе дуже малу увагу. Від Гнатюка знову я тільки, що він промандрував багато світу, с великий прихильник Хведора Кіндратовича, — та й більш нічого. І коли б не Наталя Бракер, що написала посмертну згадку про Павла Захаровича, я зовсім не знову би, що в цій ценомітній людяні горіла революційна душа та що він був добрий знайомий Желябова й Лещіна. Отже цього Рябка забрав Вовк зараз із собою зо Львова, і в його товаристві подався на Гуцульщину, галицьку й буковинську. Пам'ятаю, що обидва приятелі вернулись до Львова з значним матеріалом і фотографували деякі цікавіші знахідки в к'мнаті Наук. Товариства ім. Шевченка. Вони повставляли крісла по дві парі,

у віддалені від себе, на них поклали дошку для гладження білизни, на кінцях дошки поставили стоси „Записок“, щоб дошка не рухалася, і хотіли світлити знайдені передісторичні фігурки, але штука не вдавалася, будівля валилася й вони напевно терпеливо починали свою роботу та працювали взгоді так довго, поки діло не довели до кінця.

В літі 1905-го року Хведір Кіндратович, зробивши невеличку екскурсію до північних бойків, поповнив свій гуцульський матеріал на закарпатській Гуцульщині. Бував тоді навіть у Бачці. Літом 1906 р. я застурав Володимира Гнатюка на місці секретар'я Наук. Товариства ім. Шевченка, Й відси походить листування Хведора Кіндратовича до мене. З листівок із того часу видно лінії, де відбувалися антропологічні екскурсії Вовка в товаристві Івана Раковського і З. Кузелі. Насамперед екскурсанти перебували в Заріччі коло Делятина, і досліджували Гуцульщину долини Пруту. Потім зо Львова вони подалися на Лемківщину. Побувши в Новому Санчі, вони досліджували в околицях таких центрів, як Горлиці, Жмігород, Сянік і закінчили свою подорож під кінець серпня в Довжиці, коло Тісної. Я знов дуже добре околицю Сянока Й розказував Хведорові Кіндратовичеві про цікаві шведські та циганські типи в цій околиці. Вовк зацікавився був дуже цими типами, але чи мав досить часу, щоб придивитися до них, не знаю. Франко, хоча може Й обіцяв, не взяв участі в екскурсії Вовка по Лемківщині. Я думаю, що це сталося тому, що на Лемківщині не було в нього таких приятелів, як о. Мих. Зубрицький або о. Кузів, а втім він не займався антропологічними помірами.

Хведір Вовк мусів добре напружувати свої сили, щоб прожити в Парижі. Тільки славні романісти, казав він, заробляли багато, а не вчени. Такий Масперо, з яким він жив у приязні, жив бідо. І Вовк не жив достатньо, але привычайся до скромного життя. Перебуваючи ві Львові, він мешкав у третьорядному готелі Й харчувався в небагатому ресторані. Але я не бачив його ніколи пезадоволеного, навпаки — він був завжди бадьорий, веселий, погідний.

З Хведора Кіндратовича був, як це помічав кожний, хто був більше з ним знайомий, прекрасний оповідач. Хто прочитає його хоч би „Біля моря — між Басками“, матиме невеличке розуміння про його спосіб оповідати. Тому з Гнатюком ми нераз просили його писати спогади. Ці спогади були б дуже цікаві: Хведір Кіндратович брав участь у революційному житті, знає багато цікавих людей і вештався доволі по світі. Хведір Кіндратович обіцював, але не брався писати. Він загалом любив снувати багаті плани, підготовлював цікаві матеріали, але писання, оброблення матеріалів відкладав „на вільний час“.

У Вовка було й багате листування з різними людьми. Якось раз він пріпіс жмуток листів Аптоновича Й Драгоманова, опечатав їх і дав у переховок В. Гнатюкові, з заввагою, що їх вільно буде друкувати аж через деякий час після його смерті. Але Й ці листи, коли після 1905 р. він жив уже в Петрограді, забрав із собою. Загадом, покінчивши свої

праці в Галичині, Вовк, працюючи в Етнографічному Музеї ім. Олександра Ш. в Петрограді, свої студії зосереджував у Великій Україні.

Будучи 1917 р. фактичним редактором „Літературно-Наукового Вісника“, що виходив у Києві, — О. Олесь підписував журнал і редактував поезії — я запросив був Вовка співробітництві в „Літ.-Наук. Віснику“. Він обіцяв приготувати для друку „Дѣло о помѣщикахъ Пирятинскаго Уѣзда М. и В. Закревскихъ и гр. де Бальменъ“, про яких була вже невеличка замітка в статті Павловського. Вовк хотів до цього „дѣла“ написати пояснення зо своїх споминів про загадних поміщиків і з оповідань про цю справу В. Закревського та свого батька. Але згодом стало несподівано, і він не мав спромоги післати обіцяного.

Хведір Вовк мріяв постійно працювати для України та в Україні. Тільки з новою революцією зарисувалися були перспективи такої праці. Він із величими труднощами зібрався до Києва, але в дорозі біля Гомеля його спіткала несподівана смерть 29 червня 1918 року. І так несповілися мрії Хведора Кіндратовича, — він умер на шляху до „землі обітованої“...

Станиславів.

Михайло Мочульський.

З ЖИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

Спомини лікарського помічника й скарбника Університету.

1918—1920.

(Докінчення).

Скоєно потім зажили такі зміни. Професорська Рада на одному з своїх засідань обмірковувала питання про Спілку та про участь її представників на засіданнях Правління Університету. Рада ухвалила, що зasadничо дільність і роля Спілки буде корисна для Університету за час панування більшовицької влади, але тепер, коли Університет вертається до своєї праці в нормальних обставинах, представництво члена Спілки важке не потрібне.

Через якийсь час Управа Спілки подалась на демісію. Обрано нову Управу, що зажаялась виключно „економічними“ питаннями, стараючись діставати для своїх членів продукти. Так тяглося до літа 1920 року.

15 і 18 червня 1920 р. відбуваються загальні збори Спілки. Після докладного обговорення сирав реорганізації Спілки, а також з огляду на заяву нижчих службовиків про бажання їх вийти з складу урядовців та закласти свою окрему організацію, ухвалено за членів Спілки служачих Університету вважати тільки урядовців, і на далі приймати членами до неї тільки їх.

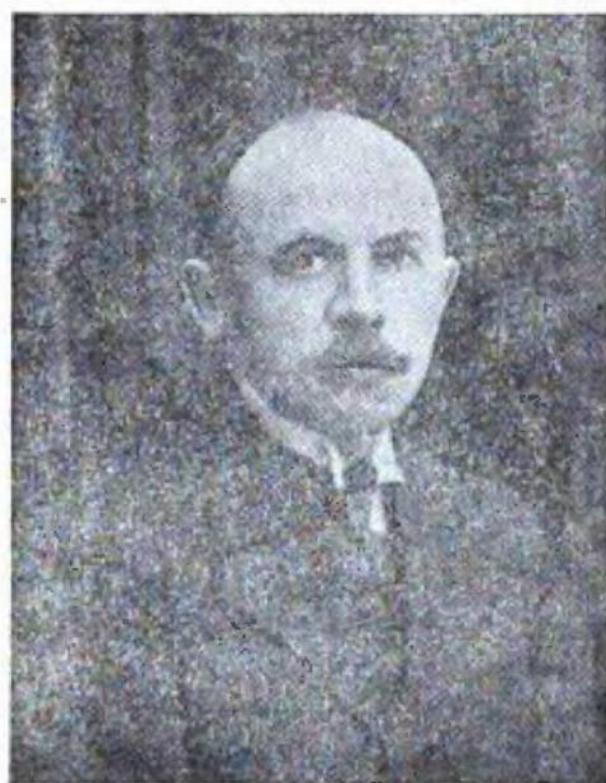
23. VI. 1920 р. знов відбуваються загальні збори Спілки. Обрано нову Управу: Головою — Ю. Гудай, заступником — М. Грінченко;

членами: Кобилківський, Стельманівський, Караківський; кандидатами: Соцький і О. Яценкова. До Ревізійної Комісії: Г. Кухар, В. Вікул і З. Прахсько. Тоді ж ухвалено збільшити членський внесок до 250 карбованців.

Ця нововибрана Рада приступила зараз же на початку своєї праці до видавничої діяльності. Думка видавати журнал була серед членів Спілки ще в 1919 році, але з незалежних обставин тоді не можна було того здійснити. Отже тепер Управа Спілки вважає можливим почати видання журналу під назвою: „Наше Життя“.

Збереглось у мене тільки 1-е число його. В нім у редакційній програмовій статті читасмо: „Тепер ми вважаємо можливим почати видання нашого журналу, щоб задовільнити потребу висловлювати свої думки й почування, а також думки й почування всіх тих, хто свідомо ставиться до справ батьківщини, до її історії, сучасності та майбутності. Тому на сторінках „Нашого Життя“ ми будемо в першу чергу містити все те, що торкається культурного життя нашого Університету, а також культурного життя Кам'янця й України. Крім того, „Наше Життя“ одводитиме місце розвідкам наукового характеру по різних питаннях, і нарішті міститиме матеріали, що освітлюватимуть громадське сучасне життя. І випускаючи перше число в такому скромному розмірі, ми сподіваємося, що наша мета знайде співчуття й сприятливий грунт для здійснення її й підняття „Нашого Життя“ на ту височінь, що її воно вимагає характером свого завдання“.¹

В цьому ж першому числі „Нашого Життя“ знаходимо й дані про

Дмитро Михайлович Коломаїцєв,
Секретар Управління Університету.

¹ Вийшло в світ це 1-е число „Нашого Життя“ в липні 1920 р. розміром 26 стор. Друковано 250 прим. Пакладом „Спілки служачих Університету“. Ціна прим. 100 карб. Редакційна Колегія: М. Гріченко, М. Ясинський і Ю. Гудзій. Зміст № 1: 1) Від Редакції, 2) Чорноморець: Спогади про Чорноморський Кіп, 3) М. Гріченко: Завдання української музики, 4) Н. Величко: З життя Кам'янць-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста, 5) Л. Биковський: Книгознавство, 6) Бібліографія, 7) Наше життя, 8) Допдавничих Товариств Кам'янця (відозва Редакції про надсилку до бібліотеки Університету по 2 прим. своїх видань).

склад Кам'янець-Подільського Державного Університету на день 1 липня 1920 р., а саме:

1. Учебного персоналу: Заслужених ординарних професорів 1, ординарних професорів 2, В. об. ординарних професорів 2, Екстраординарних професорів 1, В. об. екстраординарних професорів 5, Приват-доцентів 14, В. об. приват-доцентів 11, Старших асистентів 15, молодших асистентів 5, Лекторів 6, і професорських стипендіятів 3. А разом 65 осіб.

2. Служачих: урядовців 50 осіб, службовців 46. А разом 96 осіб.

3. Студентів: 1401; з них: студентів 1112, студенток 289.

Розподіл студентів: дійсних слухачів 914, вільних слухачів 487.

Розподіл по факультетах: Фізико-математичний 478, Історично-філологічний 338, Правничий 310, Сільсько-господарський 235, Богословський 40.

Розподіл по національностях: українців 1111, євреїв 211, поляків 35, москалів 32, пімців 8, білорусинів 3, вірмен 1.

Розподіл по вірі: православних 979, греко-католиків 166, ізраїлітів 211, римо-католиків 35, лютеран 9, вірмено-грегоріян 1.

Розподіл територіальний (у %-ах): Поділля 60, Галичина 12, Київщина 7, Степова Україна 4, Слобідська Україна 5, Басарабія 3, Чернігівщина 3, Волинь 3, Полісся 2, Прибалтика $\frac{1}{2}$, Московські губернії $\frac{1}{2}$.

Між іншим треба тут згадати, що й урядовці, так само як і професори, працювали й поза Університетом по різних громадських, професійних і культурних організаціях, а саме: М. Гринченко, секретар студентських справ Університету, був диригентом Українського Національного Хору, членом Ради Старшини Українського Клубу й членом Української Філармонії. Н. Величко, бухгалтер Університету, — був членом Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста, секретарем Ради Кирило-Методіївського Братства та секретарем Ради Української Кам'янецької Епархії. І. Сливка, помічник бібліотекаря Університету, — скарбником Ради Української Кам'янецької Епархії. І. Кухар, помічник бухгалтера Університету, — бухгалтером Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста. Г. Рацочі, машиніста Університету, — працювала, як артистка в трупі Державного Театру. Ю. Гудаїй, автор цих рядків, — як секретар Управи Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста та Голова Спілки лікарських помічників Кам'янецького повіту.¹

¹ Із професорів брали участь у державній і громадській праці: 1. І. Огієнко — Міністер Освіти; Міністер Ісповідань; Головноуповноважений Уряду У. Н. Р.; Голова Кам'янець-Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста; Директор Гімназії для дорослих. 2. Лектор Б. Архипенко — Міністр Народного Господарства. 3. В. Бідюв — Голова Ради Кирило-Методіївського Братства; ктитор Університетської церкви; голова Правобережної Філії Катеринославського видав-

Коли до Кам'яниці знов прийшли більшовики, мусіли ми знов „региструватись“. Між іншам, від нас вимагали, щоб ми прилаучилися до організації „робітників пера“, утворивши Спілку чи Філію „робітників пера“ в Університеті. Ми однак назви своєї не зміняли. Так само, як і не згоджувалися ми на втілення нас до одного з більшовицьких видавництв; ми доводили тоді комісарам, що маємо зовсім окремі завдання, окрему програму, і що, нарешті, цілий матеріал чергового числа „Нашого Життя“ (ч. 2—3) вже маємо приготовлений до друку. На це відповідали нам, що дозволяють іще видати оце останнє число „Нашого Життя“. А надалі, якщо ми не прилаучимось до їхнього видавництва, наш журнал припинять.

Управа „Спілки Служачих Університету“, з великим трудом організувавши своє скромне видавництво, мала трохи прибутку від продажу 1-го числа; були й деякі пожертви на видавничий фонд. Крім того, Управа Спілки звернулася з умотивованим проханням до Правління Університету про підтримку видавництва „Нашого Життя“. До свого прохання Управа заличила й коректурні аркуші всіх артикулів, що були вже в друку, й подала загальний зміст № 2—3 „Нашого Життя“ (випускали ми подвійне число, бо було багато матеріалу).

Правління Університету задовольнило наше прохання й асигнувало, як допомогу, 50.000 карбов., і цю суму редакція „Нашого Життя“ дійсно й одержала.

З головніших артикулів № 2—3 „Нашого Життя“ пам'ятаю такі: 1. Доц. о. П. Табінський: стаття на релігійно-філософську тему. 2. М. Ясінський: Матеріали до статистики бібліотеки Українського Державного Університету в Кам'яниці. 3. Інформаційний матеріал: а) Ю. Гудзій: Про „Спілку Служачих Універ-

---

вичого Товариства. 4. М. Хедорів — член президії цієї філії. 5. Прив. доц. Я. Білецький — голова ради старшин Українського Клубу. 6. П. Климко — Голова Товариства Охорони Пам'ятників старовини. Крім того, деякі професори читали лекції в Народному Університеті (С. Бачинський, Гаморак, Клепатський, Плевако і ін.).

Микола Олексійович Гринченко,
Секретар Студентських Справ Університету.

Юрій Аввакумович Гудзій.
Лікарський Помічник і Скарбник
Університету.

якихось інституцій на місті; розчищати залізничний тор на двірці; упорядковувати якийсь плац, де було все нагромаджено в купу: і дріт, і якісь бочки, і кола, і різний військовий інвентар; тут ми мусіли з місця на місце переносити той чи той предмет, щоб потім знов його віднести туди, звідкіль його взято... Мусіли ми ходити на ті роботи й вертатись завжди в „військовій піни“...

Відмовлення від цих „суботників“ грозило репресіями.... Так само працювали й усі наші професори.

Закінчуочи ці свої коротенькі спомини, мушу ще згадати хоч декількома словами Ректора Університету професора І. Огієнка, що з самого початку до кінця свою енергійною працею в Університеті завжди давав приклад іншим. Він найраніше з'являвся до Університету і чи не останній виходив із нього після праці...

Деякі урядовці (секретар Правління Університету, секретар студентських справ, бухгалтер, скарбник та екзекутор) мешкали в другому будинку Університету; в тім же будинку мешкав Ректор Огієнко

¹ Не обійшлось і без „курбозу“ а цим чиєм. Комісар, переглядаючи коректу журналу, затребував від нас згоди, що ми на першій такі сторінці видрукуємо його коротенький вірш: „Червона Зоря“ (комісар був із молодих учителів і похався, видно, в поезії). А якщо редакція не вмістить цього „типу“, то ми „контрреволюціонери“, і наш журнал, захист зобачити світ, піде в огонь... Редакційна колегія радилася з приводу такого ультимату, ірешті згодилася задоволити поетичні забаганки комісара... Це, від іншими, дало причину проф. В. Білову в своєму річному справозданині за 2-й академічний рік Університету, на Академії Університету, підкреслити, що 2—3 число „Нашого Життя“ вийшло вже з „більшовицьким забарвленням“...

ситету“; б) про З'їзд учителів у Кам'янці, що відбувся в будинку Університету. 4. Хроніка.¹

Збирала після цього Редакція матеріал і до дальнього 4-го числа. Мали ми вже в редакційнім портфелі матеріал від доц. М. Драй-Хмари; обіцяли своє співробітництво й інші професори.

Яким же диспайном виглядала та наша видавничча діяльність, коли ми мусіли проявляти теж свою „діяльність“ ще й у іншій галузі: всі урядовці Університету ходили на примусові роботи, т. зв. „суботники“; доводилося чистити різні забруджені помешкання

і ще деякі професорі: М. Хведорів, Л. Білецький, В. Бінов, Клєпатьський, Оленич. Отже, коли ми, урядовці, зо своїх вікон бачили, що Ректор наш іще перед 8-ою годиною ранку йшов до свого кабінету вже до праці, ми теж „шикувались“ і пильнували бути на своїх місцях.

Були ми взагалі ввесь час найближчими свідками енергійної організаційної й творчої праці Ректора Огієнка, що за нею дійсно дуже часто не знав ані свята, ані відпочинку, ані власної родини.

Тому й ми, урядовці, завжди з охотою ставились до диспозицій Ректора, коли він проходив нас чи то в пізні неурядові години, чи то в яке свято виконати дуже нильні або невідкладні справи.

А в відношенні до нас — як на службі, так і поза службою, — Ректор Огієнко завжди був дуже лагідний, спокійний, тактовий. Це мало дуже велике значення для урядовця, бо після того в нього постівала ще більша повага й до самого Університету. За те все любили ми свого Ректора, і час праці в Університеті під його тактовним керівництвом у всіх нас залишився в пам'яті, як найкращий із життя Університету...

Із цього коротенького перегляду ми бачимо, що й урядовці Університету сумлінно виконали свою скромну роль в його житті; поза виконанням своїх обов'язків на становищах урядовців — організували свою Спілку, що за більшовицького панування в Кам'янці захищила їх самих урядовців і Університет від анархії й деморалізації; потім Спілка закладає своє видавництво, і в нім пропагувала культурно-національну ідеологію, збирала історичні матеріали взагалі, а особливо до історії самого Університету. Нарешті — члени Спілки працювали й поза Університетом, беручи участь у різних культурних, громадських та професійних організаціях.

Юрій Гудзій.

(Закінчення зі стор. 272).

5. „Свято рідної мови“ уряджується в день пам'яті якогось видатного нашого письменника, або 11 травня — день пам'яті апостолів рідної мови, св. Кирила й Методія.

6. Впорядчики „Свята рідної мови“ пильнують, щоб на Святі були присутні всі кола громадянства, а найчисленніше — шкільна молодь.

7. Учи старших клас середніх шкіл та всі студенти шкіл вищих обов'язані стати до розпорядимости впорядчиків „Свята рідної мови“.

8. Прибутки від „Свята рідної мови“ йдуть виключно на рідномовні потреби даної місцевості: а) на поповнення рідномовної бібліотеки місцевих культурно-освітніх товариств, б) на передплату рідномовних журналів для них, і в) на безоплатну роздачу незаможнім дітям, особливо ж чужонаціональних шкіл, рідномовної літератури.

(З книжки проф. І. Огієнка: Наука про рідномовні обов'язки).

АДОЛЬФ ЧЕРНИ й УКРАЇНЦІ.

Коли ми поглянемо на життя Західної Європи кінця XIX. століття, то марию будемо шукати там будьякого зацікавлення та зрозуміння українського руху, що тоді почав набирати своїх виразників форм визвольних змагань як під Росією, так і під Австро-Угорщиною. Рисача властива не тільки для суспільства народів великих чи менших європейських держав того часу, але й для суспільства народів індергавних, непеволених, що провадили боротьбу за своє визволення. Саме до такого народу належав тоді й чеський народ. Прийнявши Шафарикові заповіти слов'янської взаємності, представники чеського суспільства перетворили їх у форму безоглядного, безкритичного русофільства, зігнорувавши внутрішню дійсність Росії та становище в ній таких слов'янських народів, як український та білоруський, не кажучи вже про інші народи. Це вплинуло на становище чеського суспільства до українських визвольних змагань і в Австро-Угорщині, як до змагань, скерованих проти інтересів Росії, що покривається зо зрадою ідеї слов'янської взаємності. Тільки дехто з сучасників виявив був зрозуміння того хибного погляду й, піднісши свій критичний голос, став на захист українських визвольних змагань. Серед тих небагатьох кінця 1890-тих та початку 1900 років виступає світлою постаттю особа чеського письменника й публіциста Адольфа Черного (Яна Рокити). Послідовник думок Шафарика, Коляра, Гавличка-Боровського, виступив А. Черни в своїй діяльності з думкою, що „нема справедливості однієї для того, а другої для іншого, є тільки одна справедливість для всіх і в відношенні до всіх. Однакова любов і однакова справедливість для всіх“ („O slovanské взаємності“). Це думка, що лягла в основу цілого світогляду А. Черного та скерувала ціле його життя, як непохитного захисника правди, хоч би ця правда була не тільки присмія, але й гірка для всього його оточення. Це думка, що скерувала його діяльність у напрямі захисту справедливих інтересів тих, хто шукав шляхів свого визволення та боровся за нього. Зрештою, вона ж вела його до тих глибоких студій життя й змагань народів, що давала йому ґрунт до широ об'єктивних висновків.

Людина, з її добром і хибами, з її потребами, з її змаганнями, словом людина зо всіма її рисами — от те, що, па думку А. Черного, творить основу пізнання, й зрозуміння якої веде до зрозуміння змагань та потреб цілого суспільства, народу, людськості, а звідси й до нормальних взаємовідносин. Тому то й у праці на ґрунті слов'янської взаємності підносить він насамперед думку Коляра, який вимагав, щоб на поклик „слов'янин“ озвалося — „людина“. Звідси й становище його як до визвольних змагань свого народу, в якому бере активну участь, так і до інших слов'янських народів, і до всіх інших народів, і зрештою до загально-людського постуцового руху. Звідси ж становище А. Черного й до проявів українського життя та його визвольних змагань. Це становище бачимо в працах, замітках, рецензіях, оглядах тощо, розкипених за 30 років у таких часописах, як „Slov-

Přehled“, „Čas“, „Nova Doba“ та в поодиноких публікаціях. Уважно слідуючи за кожним проявом українського життя в Галичині, А. Черни кваліфікує його поступовим і демократичним у противагу консерватизму його москофільської течії та в порівнянні до польського політичного життя. Разом із тим на підставі конкретних даних підкреслює він розвиток українського життя, вважаючи маложиттєвою в ньому москофільську течію. Так, даючи огляд виборів у Австрії, він відзначає, що „вислід виборів виявив передовсім демократичний напрям. З 32 русинських послів 27 належить до демократичних партій, і тільки 5 до консервативної, отже до найменш демократичної партії москово-фільської. Факт, що ця партія не дістала зо всіх мандатів павіть шостої частини, вказує, як мало грунту має вона в народі“ („Nové volby v Rakousku a Slováne“, „Slov. Přehled“ 1907, ст. 454).

Подібний напрям політичної думки серед українського народу вбачає А. Черни і в українському житті в Росії, що випливає з його глибоких студій, спостережень, та знання тих умовин, в яких доводилося там виявлятися українській думці. Ці умовини характеризує він фактами правдивого пізнання Росії, в яких звертає увагу на те, що „дійсним державним народом у Росії є тільки великороси, бо українці¹ та білоруси в більшій частині своїх є в опозиції проти влади, або принаймні тримаються своєї мови, противлячись примушуванню до мови великоруської; влада так само досі ставилася до них (зокрема до українців) вороже або принаймні негативно“ („K rozmání Ruska“ „Sl. Pr.“ 1908 ст. 18). При цьому висловлює свій погляд на становище в Росії української мови й української літератури. Погляд цей формулює він у ширшій і ґрунтовній рецензії на працю проф. Т. Флоринського: „Несколько слов о малорусскомъ языкѣ (парѣчѣн) и поѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности“ (Київ, 1899). В цій рецензії читаємо: „...іспування самостійної ї не так уже молодої української літератури не пощастило вже віддекретувати. Категорично стоїмо проти цоглядів проф. Флоринського з огляду на те, що вбачаємо в них примусове подавлення української літератури; стоїмо проти всякого насильства, тим самим проти насильства, що його робиться в Росії над українською мовою, як мовою літературиою“ („Slov. Přehled“ 1900, ст. 343-5).

Виразніше висловлює свої погляди на українську справу в зв'язку з т.зв. „офіційним слов'янофільством“, пансловізмом і зрештою чеським русофільством. У зв'язку з статтею якогось S. uč. p. n. „Slovenská myšlenka“, що з'явилася в числі 14 „Českého Slova“ з 18 січня 1908 р. з закидами на адресу „Slov. Přehledu“ щодо розв'язання ним слов'янської проблеми, А. Черни в додатку від редакції до відповіді д-ра П. Новікова в формі листа до редакції 1.. стверджує, що автор статті в „Českém Slově“ є певно русський „офіційний патріот“ або „офіційний слов'янофіл“, як то показується з багатьох чехословацьких виразів у статті „Českého Slova“ і 2. пише, що „схова-

¹ А. Черни вживає термінів: малороси, малоруський, русини, русинський, українці, український, — всі ці терміни зводжу до одного — Українці, український.

ний писака (автор) статті витикає нашій слов'янській взаємності „культ сепаратистичних стремлень“. Що тим хоче сказати? що ми вважаємо українців за українців та стоймо за автономію Польщі? Певно він є за дальшу заборону та переслідування української мови в Росії“, і тут же додає вже на адресу тих, хто захоплюється Росією: „А поклонники тієї абсолютистичної Росії не мають сорому дозволити висувати проти нас Коляра, який написав, що „хто до нут курібів, сам є рабом“, і який вимагав, щоб на поклик „слов'янин“ відгукнулося — „людина“ („Ještě o panslavismu a osvobozeneském hnutí v Rusku“, „Sl. Pr.“ 1908).

Свій погляд на проблему слов'янської взаємності визначує А. Черни з приводу праці проф. Бодуен-де-Куртене на тему: „O panslawizmie platonickim“, „Кгутука“. (Краків). Зреферувавши зміст цієї праці Бодуена та його погляд на панславізм, А. Черни закінчує: „Так дивиться проф. Бодуен-де-Куртене на проблему панславізму або слов'янської взаємності. Можемо з ним погодитися до останньої літери. Дійсність справді така, як її він виявив яскравими барвами. Ми завжди виступали проти романтичного характеру слов'янської взаємності, що вчить любити слов'яни більш, ніж інших людей тільки тому, що вони слов'яни, а з них знову ж найбільше тих, що імпонують світу зоріншією силою. Не маємо на думці жодної всеслов'янської утопії. „Далі, конкретизуючи своє становище в справі слов'янських взаємній, що йде в напрямі федерації народів у Австро-Угорщині, розв'язання справи слов'янських держав на Балканах у інтересах як слов'яни, так і народів неслов'янських, закінчує: „Лишається ще проблема російсько-польська та пайковіна українсько-великоруська. До ліквідації тих спорів може повести той шлях, що ми визначили щодо спорів слов'ян австрійських і балканських. Але головно до того поведе й доведе вирівняння внутрішніх відносин російської держави взагалі в напрямі модерного поступу“ („Z časopisu a knih“, „Sl. Pr.“ 1904. ст. 23)

Виразно-критичне становище до ототожнення ідеї слов'янської взаємності з Росією та підпорядкування їй А. Черни займає, наверх, в огляді, присвяченому російсько-японській війні, а подруге, в спеціальній праці: „O slovanské vzajemnosti v době přítomné“, в якій аналізує чеське русофільство. Як у першому, так і в другому разі присвячує серйозну увагу становищу українського народу в Росії. Зазначуючи становище, що його зняло Слов'янство в час російсько-японської війни, А. Черни пише: „Усе Слов'янство з третинним слідкувало перебіг війни на Далекому Сході, сподіваючись, що кривава подія набере виняткового значення для історії Слов'янства. Але більшість слов'янських народів (принаймні більша частина громадської думки) мала при тому на увазі тільки зовнішній бік справи, тільки побоювалася, щоб не була в війні переможена Росія, щоб її територія в Азії не була урізана, а тим самим щоб не зменшилась її вага в сусідів. Хто відважувався висловити іншу думку, хто, як наприклад ми, вказував на внутрішні причини російських воєнних невдач, хто звертав увагу слов'янського суспільства на внутрішні умови війни Російської

Імперії, того ославлювано й проголошувано ворогом Росії й слов'янства. Таким ворогом вважається й цілий польський народ, якого видали поза межами Росії зараз же від початку війни своїми симпатіями схилилися на бік японської зброй, проголошуячи, що неуспіх Росії в війні може прислужитися до поліпшення внутрішніх російських відносин. Що так само заховувалася й преса українського народу (за невеликим винятком), в Слов'янстві було недобачено. Слов'янська преса тримтіла за урядову Росію та інтереси російської влади, російського самодержавства, але не подумала над тим, що майже ціла громадська думка 20 мільйонового народу польського і 30 мільйонового українського бажає перемоги над тісю урядовою Росією, над тісю самодержавною владою. Ніхто не шукав причин цього явища. Проголошували все, як чужу інтригу. Що люди не давали в себе стріляти за гроші, що не давали б себе підлачувати, щоб виставляти себе певній смерті, що все мусить мати глибші ідейні причини, тим, хто так писав, не прийшло на думку (*Na prahu velké doby*, „Slov. Př.“, 1905, ст. 433—445).

Зрештою проблемі слов'янської взаємності присвячує А. Черні згадану працю п. назв.: „O slovánské vzajemnosti v době přítomné“, опубліковану в „Novy Věk“ і випущену потім окремою брошурою. В цій праці автор займає критичне становище до чеського русофільства та присвячує солідну увагу в зв'язку з тим українській справі.

Аналізуючи та піддаючи гострій критиці безоглядне русофільство чеського суспільства та ототожнювання ним ідеї слов'янської взаємності з ідеєю сильної Росії, А. Черні звертається до думки Ко-зяра: „Той свободи вартий, хто вміє цінити свободу інших“, і додає: „Як глибоко впали ми від того часу. Були ми в захопленні сплою й могутністю абсолютистичної Росії, проте ми не тільки не задавали собі питання, — чи ішанує Росія національні й людські права своїх непrusьких народів, але топтання тих природних прав ми мовчали або прямо схвалювали“.

Далі А. Черні вказує на ту розбіжність поводження, стремління та цілого укладу життя чеського суспільства з російською дійсністю й на оцінку тієї дійсності чеським суспільством. Іскравими фактами характеризує некритичне, безоглядне захоплення Росією, де стараються бачити її вбачають провідництво в слов'янському світі. „Вдома — каже він — провадили ми боротьбу проти відвертого чи захованого абсолютизму й централізму, проти клерикалізму та проти інших шкідливих „ізмів“, але в Росії все те вбачали в порядку. Захоплювала нас сила й могутність великої Російської Держави, але ми замовчували в своїх журналах, що тієї сили вживав вона насамперед до утиску власного народу, до зв'язання кожного вільшого його руху, до придушення кожної вільнішої думки. Вдома боронили ми найширшу волю прояву й слова, отже волю зборів, товариств і друку, але в Росії не заважала нам цілковита неволя в усіх трьох напрямках. Заплющували очі перед тим, ба, зрештою знайшлися в нас голоси, що похвалювали те, зокрема цензуру закордонних книг та часописів. Вдома ставали

проти мілітаризму, але в Росії вбачали в цьому вияв національної сили, підпору велиодержавного становища Росії й т. д. Довгими роками керувалися ми засадою замовчувати все, що робиться в Росії недобого, не торкатися тісних і болючих сторінок". Усе це, на думку А. Черного, є наслідок того „простого зачудування, що заплющувало очі й затуляло уші перед дійсним станом речей", що створило, за його думкою, „культ російської могутності й матеріальної сили, без огляду на те, скільки є в тій силі моральних елементів".

Схарактеризувавши так русофільство чеського суспільства, А. Черни звертає увагу на становище його зокрема до українського народу та до тих умов, в яких українському народові доводилося жити в Росії. „Українці, — каже він — що живуть у Росії, не тішилися прихильністю наших русофілів; коли ж р. 1876-го вийшов огідний указ, яким була заборонена українська література, коли від того часу заборонено друкувати українською мовою часописи, а навіть наукові книги, ба, навіть святе Письмо, — вважали то наші провідні журнали в порядку речей, і коли українці, що живуть в Австрії, протестували проти такого нечесного обмежування національного культурного розвитку та розвинули тим посилену, гарячкову літературну чиність у своїй мові, наш найвпливовіший щоденник закидав їм сепаратизм і став на бік російської влади з мотивів, мовляв, слов'янських" („O slov. vz.“ 6).

Поважну роль, щодо виховання в чеському суспільстві його безоглядного русофільства та становища його до української проблеми, А. Черни вбачає в чеській журналістиці. „Наша вільнова журналістика десятиліттями писала та виховувала в нас таке сумнівне, фальшиве русофільство. Найголовіший удач у тому мали „Národní Listy“ (там же).
(Кінець буде).

Прага.

Аркадій Животко.

ПІДТРИМУЙТЕ „НАШУ КУЛЬТУРУ“!

„Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим зможу нормальніше розвиватися. Добрий стан національних видань — то могуча сила народу й запевнення розвою рідної культури, а висота їх накладу — то ступінь національної свідомості народу“.

(І. Огієнко: Наука про рідномовні обов'язки, III. 12).

ПОВІР'Я, ПЕРЕКАЗИ ТА ЗВИЧАЇ БОЙКІВ

с. Широкого Лугу на Мармарощині.

Серед дикої природи, ізольованої від більш-менш регулярних стиков із культурнішими осередками, народ живе своїм світоглядом. Більшість людей міцно вірить у в о повідания найфантастичнішого характеру. Приведу найхарактерніші з них.¹

Дуже розповсюджена в народі віра в повітруль. Це повітряні духи, що іноді приймають подобу гарних дівчат і немало шкодять населенню. В селі дуже багато оновідань, як повітрулі заманють хлопців та дівчат, а потім гублять їх, обертають у повітруль, як крадуть чи підмінюють дітей. В селі переконані, що двоє дітей господаря русина Олекси й Покуби Юри заміщені повітрулями, бо спочатку діти росли здорові, як звичайні діти, а з певного часу перестали рости, не навчилися ні говорити, пі ходити. Улюблене місце, де появляються повітрулі, це межі поміж сусідіми селами. На такій межі ніколи мати не покладе свою дитину. Взагалі, коли мати на полі залишає свою дитину, то кладе коло неї часник і тем'ян-зілля, що оберігає дитину від повітруль. Повітрулі іноді збираються вночі, роблять хороводи й співають:

Коби не лук-чеснок та не отендзана (зілля),
То не одного мати сина би не згодувала....

Крім віри в повітруль, особливо поважне місце в селі займає віра в борсукань. Борсукані — це звичайні жінки або чоловіки, що володіють таємничою силою відбирати молоко від корів. Пішати ти зовнішніх пристрастіах борсуканю не можна, бо це звичайна господиня чи господар, що живе, як усі, й навіть ходить до церкви. Борсукані старається вночі зайти в стайню й зробити такі чари, щіль яких корова почне давати молоко, як вода, а зате якість молока в її корови дуже поліпшає. Борсукані під великі свята, — як на Святий Вечір, Великодня п'ятниця, в піч під Юрія, — можуть перемінюватися в якесь мале звірятко, як кіт або песик, і стараються в такому вигляді непомітно забратися до стайні, щоб зробити ці таємничі чари над коровою. Схопити таке звіря-борсуканю дуже тяжко, але коли б комусь вдалося схопити й продержати, поки перші півні не заспівають, то борсукані мусить знову прийняти свій людський вигляд, і таким чином можна довідатися, хто в селі борсуканія. В піч під великі свята господарі й господині особливо стараються оберегти свою худобу від борсукань. Дуже слідують, щоб двері в хліві були добре зачинені, обкурюють худобу тем'яном (заданом) і кладуть часник. Коли вже стається таке нещастя в когось, що борсуканія відбере молоко, то помогають цьому лихові тим, що „відгашують ватру”. То значить — беруть інше гарячий вугіль і кладуть у святу воду, а потім цю воду дають пити корові, прикладують чоловіків або бабів, що заговорюють

¹ Обслідування це, на доручення моего колишнього вчителя, проф. О. Марчука, зробив я року 1933-го на місці в с. Широкий Луг, де я перед тим жив, учительював і пізнавав побут і обставини чотири роки.

корову, „баять”, або дають гроші чюнові на молитву. Очевидно, не бувши в стані пояснити собі природними причинами, чому корова не рестає давати добре молоко, народ шукає причин, як і порад, в джерелах фантастичного характеру. З огляду на те, що молочні продукти тут надзвичайно важлива галузь сільського господарства й брак доброго молока болюче відчувається в кожній родині, борсукаям відведенено в народній фантазії перше місце.

Третя улюблена тема в селі в народніх переказах — це оповідання про опришків-розбійників. З іменем опришків ізв'язують й заснування села. Так, відомі тут перекази про славного ватажка Довбоша, що жив на Верховині, стік від панщини й зібрав ватагу з 100 легіонів. Ватага ця робила напади тільки на багатьох людей. Сам Довбош перейшов науку в таємничого діда, колишнього опришка в лісі, який зробив його недоторканим. Тільки така куля могла його забити, що була зроблена з гака чідкови перший раз кованого чорного коня. Так став він із своєю ватагою страшим паном околиць. Про смерть його існує така легенда. Таємницю свою Довбош розповів одній жінці з Ясіна, з якою любився. Ця переказала своєму чоловікові, а той зробив таку кулю й застрелив Довбоша. Після його смерті вся ватага розпалася, і 4 опришки із неї — Покоба, Мідянка, Таочинець і Дудла — покинули своє розбійницьке ремесло, склали повинну цареві й заснували с. Широкий Луг. Свої прізвища вони дістали, коли ще були розбійниками: Дудла зветься тому, що вмів гарно на сопілці грati, Таочинець — танцювати, Мідянка — знає добре виробляти приладя з міді, а Покоба одержав своє прізвище від мадярських слів „среть по колба“ — іди до пекла. Ці бували розбійники, коли почали провадити мирне життя, самі в свою чергу боалися нападів з боку опришків, і тому свої хати робили з подвійними дверми. Крім звичайних дверей існували сховані другі двері, — через них втікали, коли опришки добивалися до хати. Вікна робили дуже маленькі, щоб через них не можна було чоловікові пролізти. Ще досі існує в селі одна така старовинна хата. Взагалі оповідання про опришків, їх напади, про сховані гроші, що іноді почами світяться зеленим світлом й т. д., все живуть у народі. За селом є ваннянка величезна скеля, так званій у селі „молочний камінь“. В цій скелі, за народними віруваннями, заховали опришки гроші. Були випадки, що люди хотіли знайти такий клад і викопували великі ями, шукаючи грошей.

Взагалі слід завважити, що в селі існує багато прикмет, по-вір'їв, правил майже на всі винаходи життя. Існують „баяні“ — заговори проти чого вгодно: як заговорювати укуси тадів, різні хороби, як рожу, більмо, зле око й т. д. Спосіб баянія, на жаль, зараз навести не можу, бо таємницю баянія можна переказати іншому, згідно з по-вір'ям тутешніх людей, тільки на Святий Вечір. Коли б хтось розказав про баянія звичайного дня, той стратить позаїди силу бяти.

Існує цілий ряд правил, яких народ додержується; що йде всупереч із цими, те означається словом „не гудно“. Не гудно — значить неповинно (з відтінком гріха) щось робити. Це „не гудно“

має грунт релігійний, поскільки приурочене до середи й п'ятниці, коли згадуються страждання Христові й церквою установлений піст. Але поступово цей зв'язок із церквою тратиться й набирає характеру за-бобошого звичаю. Наведу приклади „не гудно“. В середу й п'ятницю „не гудно“ розчісувати волосся, бо „серенчтвий“ (серенча — щастя) волос зчешуть з голови. „Не гудно“ пекти хліб у п'ятницю, бо хтось може попектися. Очевидно, колись у селі був нещасний випадок, коли хтось у п'ятницю пік хліб і заказав назавжди й іншим цього дия це робити. В п'ятницю й середу не продають яйця, бо йнакше яструб пойсть кури. Тоді ж „не гудно“ жастити хижу, полоскати близину, присти, виносити сміття з хати, „не гудно“ гнати худобу на салані.

Дещо з того „не гудно“ оформлюється в виявах народньої мудрості через приказки, як от: „Не біжи за тим возом, що перед тобою тікає, а сідай на той, що тебе чекає“, „Кум не кум, а бринза за гроши“, „Лихо тому дворові, де розкаує корова волові“, тощо.

Населення Широкого Лугу замкнене в горах, і тому впливів інших народностей на господарський побут села не помічається. Можна помітити тільки деякі впливи на характер „русина“ жидівського елементу. Так, можна запримітити спільні риси між українцями й жидами, як нещирість, недовірливість, нахил до обдурування. Можливо, що жидівський ритуал впливає до деякої міри на життя „русина“. Так, святкування жидівської суботи подібне до святкування „руської“ неділі в деяких дрібницях. Не можна замітати хати, більшість не варить їсти, деякі грамотні русини в неділю читають, але не пишуть, так як і в жидів по суботах.

Уклад селянського життя, на мій погляд, у теперішній час уже настільки пересикнутий індивідуалізмом, що проявів старого патріархального побуту знайти тяжко. Якщо й є деякі прояви патріархального побуту, то їх можна спостерегти хіба що під час Святої Вечері, де обов'язково збирається вся родина на чолі з господарем, як головою родини, що має розмочати цю святочну Вечерю. Ці прояви патріархального побуту піддержуються тільки традицією.

Врешті, зуміємо ще на чобутовій обстанові основних моментів у житті кожної людини: народження, весілля й похорону.

Коли дитина має народитися, господар біжить за сільською бабою, що помогає при народженні. Слід зживажити, що він стається йти до сільської баби так, щоб ніхто не бачив. То тому, що існує повір'я: як хтось чужий його побачить тоді, то жінка буде мати тяжкі народини. Саме народження відбувається десь у хліві, або коморі, але дуже рідко в хаті, щоб ніхто не бачив і не чув.

Новородженному баба лагодить купіль із студеної води, щоб вирісни не мерз. Кладуть у купіль дев'ятосильник (рослина) і приговорюють, щоб мав сили з 9-ох, а також і гроши, щоб був багатий, й вугля, щоб був здоровий.

Далі відбуваються христини. Коли народиться хлопець, то всі радіють, а коли дівчина — здебільшого недоволені. Газда кличе кумів, здебільшого до 4-ох. Коли народиться позашлюбна дитина, „ко-

пилля", то таку дитину кожий господар охоче держить при христинах, бо вірять, що цьому господареві буде родитися добре хліб і добре вестися в господарстві. Після церковного обряду хрещення, кума — „інанашка" — не вносить дитини відразу до хати, а перед вікном держить і питает матері: „Чи спить Іванок?"¹⁴ Мати відповідає, що „спить". Тоді вносить у хату й притулюють до печі, щоб був тихий, а якийсь тиждень „інанашки" — куми готовлять гостину новонародженному. Печуть тісто, варять голубці, м'ясо, купують горілки й несуть все до хати дитини. Як усі зберуться, починається гостина молитвою. Коли паллють „погари" (чарки), „інанашко" каже: „Зійшлися тут ми на сю гостину, дай Боже, щоб ізйшлися й на свадьбу, щоб був щасливий на отця, на мати, на свою родину й на нас — інанашків". При кінці гостини співають „Многая літа" й розходяться.

Мати новонародженої дитини через 6 тижнів іде „оводитись" до церкви. Неоводженій жопі „не гудно" йти до другої хижі й на поле, бо бура може збити царину. Як купають дитину, то воду виливають в місце, куди ніхто не ходить, бо інакше плач може передатися другій дитині. В колисці малої дитини держать часник, щоб охоронити від хвороби. Коли дитину повивають, то мастьять маслом, щоб краще росла. Гойдають дітей під спів колискових пісень, як оци:

Колишу ти, Іванку білій, колишу,
Доки не успиш, доти ти не лиши.
Прикладу ти камінцами, сама пойду за вувцами.
Я буду вувці пасти, з вувцями кужіль прости.
Прикладу ти жовтю чинков, сама пойду долу річков,
Колишися, колисочко з жовтого явора,
Та пай в тобі приколишу блажого сокола.

Ось іще деякі з повір'їв, що стоять у зв'язку з вагітним состоянням. Коли тяжка жінка щось украде й торкнеться рукою свого тіла, то на тілі в дитини буде знак. Як вагітна жінка дуже зла, — дитина буде неспокійна й дуже плакуча. Коли вагітна йде через поріг, а в поріг затята сокира, то дитина буде мати знака на тілі, якби витягти з сокири. В селі недавно народилася дитина з піби розсікнутою губою через те — по переконанню тутешніх людей, — що мати, бувши вагітна, увійшла до хати своєї післятеньки, а та на порозі в цей момент затяла сокиру. Коли жінка „тяжка"¹⁵, а тайтися з тим, то дитина довго не буде говорити. На цім обмежуємося, — розуміється, тих повір'їв існує далеко більше.

Як уже зазначено, в селянля також посить своєрідний характер. Треба зазначити, що збереглися елементи стародавнього умикання й куплі, що яскраво виступають у процесі весільного звичаю. Крім того весь весільний звичай складається з цілої низки магічних актів, що мають принести щастя й багатство на долю молодих. Ось як відбувається весілля в с. Широкому Лузі.

Сватання провадиться так, що легінь, який хоче святатися до якоїсь дівчини, просить засватати його якогось старшого чоловіка — свата. В призначений день легінь із сватом ідуть у хату дів-

чини, де сват провадить докладну „такму“ (договір) з батьками дівчини. Болі договір готовий, сват із в'язус рушиником або велить подати руки легінню й дівчині, й далі призначають день весілля. По цім готуються до нього. Купують муки, м'яса, горілки й замовляють „гуслянів“. Кухарки, що працюють за честь, а не за гроші, печуть весільні калачі, наварять голубців, м'яса, лашок (локшина) в молоці. Це с робота старих. Молодий кличе сватів і „дружб“, а молода — „дружок“. Ранком перед віччанням плетуть вінки з барвінку. Молода окремо з дружками плете собі вінка в батьківській хаті. У хаті молодого прибрають весільний прапор, „курагов“. Починає плести вінка сам молодий у рукавицях, щоб був багатий. Дальшу роботу перевирають від нього старші жінки, що при плетенні ввесь час співають:

Ой вінку, вінку, плету тя з барвінку
Та Й наї же тя замішаю за білу ширішгу (хустку).
Чия ся кураговиця пошад селом ся має?
Тото того легінка, що жонк не має й т. д.

При плетенні вінків у хліб вкладають погарчик-чарочку з горілкою, й у цьому місці, де кінчається горілка, обкручують віночком з барвінка. Після того, як вінки сплетені й весільний прапор готовий, дивляться, чи не прибавилося в погарчику горілки. Коли горілка перевищує вінок, то ця прикмета означає щастя й багатство молодим, коли ні — судяться їм злидні. Коли церемонія з вінками покінчена, відбувається невеличка гостина. По ній молодий прощається й просить благословення в своїх батьків на дальніше самостійне життя та відходить із дружбами за молодою, щоб іти до церкви вінчатися. Молода одягає на голову вінка з барвінку, зв'язує волосся придивом (щоб придиво водилося в неї!), у взуття вкладає боби та гроші (боби — щоб хлопці родилися, а гроші — щоб бути багатими!). Молода насовує на руку хліб, зроблений із великою дірою, — щоб хліб у хаті не перевідився. Під час віччания священик накриває голову молодої білою хусткою — „приміткою“, яку вона не скидає до закінчення весілля. Після віччания молодий відправляється з легінками до корчми погуляти, а молода з дружками до батьківської хати.

Після гуляння в корчмі, молодий із „дружбою“, веселим походом (грають на скрипках, б'ють у бубон й пританцюють) відправляються за молодою. Недалеко від хати молодої хтось з її родини робить застави й перешкоди в дорозі весільному походові молодого. Пророблюють різного роду жести, що інсценізують ніби насильне візування дружинників молодого. В цей час молода захована в коморі. Коли молодий уходить в сіни, молода кидає в нього хлібом, — то дяк того, щоб не був злій! Весільний староста просить видати молоду. Замість молодої підсовують йому дружок, що переодягнені за молоду. Коли, парешті, виводять молоду, хтось займає її місце коло жениха, яке молодий мусить відкусити. Обводять молоду 3 рази коло стола, садять рядом з молодим і починається гостиниця. Гуслярі грають, гості танцюють й т. д.

По закінченні гостини в молодої, встають всі, помоляться, ста-

роста ставить молодих на вистелену джергу (щоб їм велося) й говорить від їх імені прощальну промову до рідні молодої. Всі плачуть, а старші жінки співають дуже „жалісні” місні:

„Повитагай, мамко, вліпки (гвізди),
Де висіли дівці вінки,
Позаметай, мамко, полички,
Де стояли дівки косички” й т. д.

Далі староста дає дарунки від молодого й молодої матері й батьківі, і весільний похід на чолі з молодими відправляється до хати молодого. Коли молода відходить із дому, бере за пазуху яйце; його опускає в сінях молодого, щоб легко родити діти.

Перед хатою молодого молоду пару зустрічає мати молодого. Посипає їх змішаним зерням і питаете молоду: „Де будеш сіяти коноші?” — „Хоч де на рині” (неродючий ґрунт). Після того молода вітається з матір'ю. Староста з кумом підіймають руки, в яких держать калачі, а молоді 3 рази переходять понід-руками, при тім хліб дотулюють до їх голів, „щоб хліб родився”. Після цих церемоній уходять до хати.

Коли молода входить перший раз до хати молодого, то жінки стають затулити від неї шіч. В протилежному разі молода може про себе заворожити на смерть свекруху — такими словами: „Ой яка в печі велика яма, впала би до неї сеся мама”.

Далі відбувається гостина й танці, при чому із молодою можна танцювати тільки за гроші. Наприкінці весілля розшивають весільний нрапор, співають, роздають всім присутнім у хаті калач (коровай), який мала молода в церкві на руці, й розходяться.

Увечері, коли лишається вже тільки рідня в хаті, мати молодої приносить молодим вечерю: жечня, не замішана й не посолена, щоб солодко жилося. Молоді сідають на печі й укусі вечеряють, щоб ніколи не розійшлися. Після того молодий скидає молодій „примітку” — білу хустину, що покривала голову разом із лицем молодої під час весілля й надягає хустку, як носять замужні жінки. На цьому весільний звичай кінчиться.

Врешті, кілька слів про похорони.

Перед смертю кличуть священика, щоб висловідав і запричастив хворого. Бувас, — коли хворий сам відчуває смерть, то сам просить прикликати священика, а також прощається з рідними й сусідами. Не проститися з умираючим уважається великим гріхом. Коли рідня бачить, що хворий уже вмирає, то часто кладуть його на землю, „щоб скоріше й легше вмер”, а також із священиком чи самі моляться за „ісход душі”.

Коли хворий уже помер, рідня починає плакати. Дівчина, коли помре батько чи мати, ходить із розплетеним волоссям, поки не поховають мерця, а легінь не надягає на голову шапки. Мертвого миють, але миють і одягають чужі люди, а не рідня. Коли тіло впорядковане, кладуть його на осін. Під мертвого стелють сіно, кладуть йому на груди хреста, зробленого з воскових свічок, і покривають це-

зотном. Легінію на шапку кладуть вінка з барвінку; шапку кладеться на його плече. Дівчині розчешують волосся й кладуть на голову вінка з барвінку. Коли тіло мертвого помите й зодягнене, то ньому дзвонаць. При чим дзвопять обов'язково ще до заходу сонця. Вірять — коли батьки померуть ранком, то дітям буде добре житися, а як ввечері — погано. Вірять також, що, доки не задзвонять, душа вітає з своїми рідними, а по дзвоні — відходить. Першої ночі, коли лежить покійник, є звичай посыпти на столі муку; вірять, що коли не доторкнутися до муки, то на ранок можна помітити сіди душі, що ходила по місці. Як мертвий виглядає гарно, то значить був праведний, як погано — грішник.

Коли з тілом усе в порядку, то жінки починають готовити їжу, а господар кличе діака, щоб читав псалтири й співав пісні про смерть. Цікавим моментом у похоронних народних звичаях є те, що на переддні похорону ввечері молодь збирається й робить веселі забави, — щоб мертвому не було сумно. Наведу для прикладу деякі з них, починаючи з забави „в гусака“. Парубок накрутить ключя на паличку, замасить його сажою та й каже: „Печеться гусак, печеться“... Другі питают: „На коли си спече?“ Парубок відповідає: „Коли поцілус Анна (ім'я якесь) милая в лиці!“ Якщо викликана дівчина не захоче поцілувати, то буде помашена. Є забава в „Діда й бабу“. Два легіні переодягаються за жебраків — діда й бабу, — й збирають милостиню. Далі, забава „в пана або замітачку“. Сідає на стілець один легінь із піднятюючи ногою, йому затулують очі, а другий легінь держить йому підняту ногу. Хтось із присутніх б'є його замітчиною по нозі й питате, хто б'є? Коли відгадає, хто вдарив, то вступає свого місце тому, хто бив і т. д. Врешті, подаємо ще забаву „в колодязя“. Стас біля порога легінь на коліна й каже: „Я знаю у колодязь, гой, добре люди, помогіть!“ Другі питают: „На кілько метрів?“ На стільки то. Тоді молодиця або дівчина якась мусить його стільки разів поцілувати, наскільки метрів удав. Подібних забав, що роблять у хаті покійника, дуже багато.

На третій день відбуваються похорони. У деревище — труну кладуть тріски, що лишилися від роблення труни, й сіна, на якому лежав покійник. Потім священик із корогвами й хрестом приходить до хати покійника та служить панахиду по мертвому. Коло мерця вся родина стає на коліна й молиться, а священик виступає від імені мертвого й у промові прощається з рідною, сусідами й взагалі з всім селом. Далі відбувається останнє цілування й усі відправляються на цвинтар. Коли мертвого внесли з хати, то жебрачка замітає хату, бо хата ввесь час, доки у ній лежав мертвель, була неметена. Сміття й мітлу кидає в місце, куди ніхто не ходить. Під час проводу мертвого жінки голосять. Коло мерця на цвинтарі читає священик Євангелію й молитву, печатає лопатою яму, в яку спущений номерний, з 4 боків, святить водою, висипле поїл з кадильниці й на цьому церковний обряд кінчується. На цвинтар і літом відвозять мерця на санях.

Дома справляють гостину, що звється „команія“. Жінки після смерті чоловіка не одружуються піз року. Як хоче якась жінка скоро одружитися, то покійнику-чоловікові ростьобусе гудзики на одягу.

Селянство має низку спів і прикмет, що віщують смерть. Як сниться, що випаде зуб, або газда має косу й нею косить, або бжоми, або оре поле, або що впаде стіна й т. ін., — то віщує смерть когось із родини. З прикмет зазначу такі: як зозуля кус на хаті, або пес жалісно вис й держить голову при землі, як курка запіє по шівничі, як щось трісне само в хаті (стіл, скриня або інше), як дятел довбас стіну, як мертвий має відкриті очі, — хтось у родині швидко помере. Як молодому або молодій під час весілля впаде вінок із голови, також то значить, що той із них швидше помере й т. д.

Павло Донченко.

ІЗ РЕДАКЦІЙНОЇ ТЕКИ ІВАНА ФРАНКА.

II.

Місячи під цим наголовком у „Нації Культурі“ 1936. I. статтейку про історію вірша Мелітона Бучинського „Не виростеш“ і перерібку її Івана Франка, не думав я, що мені прийдеться ще раз повернутись до неї. Звернув однак мою увагу д-р Василь Щурат. із Іван Франко зайнявся перерібкою вірша Бучинського ще раз та видрукував його між своїми поезіями.

Я заглянув до Франкової збірки поезій п. п. „З Вершин і Низин“ (Львів 1887) і знайшов там твір „Молодому другові“, що дійсно нагадує рефрени Бучинського:

Ой не думай, молодий, не думай,
Бо та дума зрадливая дуже.

Коли перша перерібка Франкова ще досить близька до перво-твору Бучинського в зверхній формі (ч'ять строф, подібні риими) та в змісті й під нею Франко, як автор підписатись не міг і не хотів, друга перерібка стала віршом Франковим наскрізь оригінальним. Залишився тільки рефрен Бучинського, а все інше — це витвір багатої уяви поета, його блискучого ума, його важких життєвих переживань, переданих по-мистецьки в поетичній формі. Франко співав:

Чом голомку ти склонив додалу,
Спер на ручку ту скраинь мармурову.
А очима вдари десь блукавши,
Наче вдари доленьки шукаєши?
Що завте на тобі сутінь суму?
Що задумавсь, молодеченький друже?
Ой не думай, хлопчико, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Зразу сяє, моя сонце весною,
Налашас світ увесь красою
І зарве твоє серце й очі
Наче любка у весільнім строю,

Наче зірка мергас з два вузі.
Наче пчілка мід з ціткі громадить;
Не пк того меду поконтуши,
Жар незнаний в сердечку почухи,
І тоді вона тя, друже, зрадить!

Сонця блески на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темну розсипле,
В цвіті барві вкаже страсть кипучу,
В штахів піснях вкаже зойк розшуки,
У погоді вкаже скриту тучу,
У розкоші вкаже скриті муки,
В кожній пералі на красавиць шні
Вкаже зсілі нещастильних слізни,
І твої всі птихи молодії,
Мов мороз нещадний, пожерозить.

Ох, і зблідле щічка та рум'яна,
А чоло, що добра доля зрана
Цілуvalа, стратить блеск слоновий
І пооресь змерщими живо,
А твій вір свобідний, лазурний
Потемніє — самому надиво.
Бо пажка, колюча путь розуму,
Кождий крок щепить у серці, друже!
Ей, не думай, хлончило, ту думу,
Бо та дума зрадливі дуже!

Все ж таки основу до Франкової поезії „Молодому другові“ дав невеличкий, під поетичним поглядом слабий віри Бучинського: „Не виростеш“. Подобалась, очевидно, Франкові сама думка й сердечність віри Бучинського. Думку він чудовою формою й блискучими, багатими порівняннями. На всякий спосіб, для генези Франкового твору „Молодому другові“ знайшов я в листі поета до Бучинського першорядний матеріал.

Львів, дия 3. III. 1936 р.

Кирило Студинський.

ШЛЮБ.

За тло блакить. В ній щиглі і кларнети.
Схилився явір над водою. Коні
і кругле сонце золотим браслетом
заплетене у кучері левконій.

І мох вогню, і вітру ясний галас,
і буря світла на воді дзеркалах,
мов зламана веселка, що упала
на камінь і удвоє розламалась.

Левконій теплий шепіт. Дальній бубон
червоного майдану, де стрічаєм
ізнов на гривах куряв дні. О, люба,
браслетом сонця ранок нас вінчаче.

Богдан І. Антонич.

СВІДКИ НАШОЇ КУЛЬТУРИ.

Яворівське Молодецьке Братство ХVIII-го ст.

З початком ХVI. в. для збереження культурних і національних прав українського народу приходить т. зв. третій стан — українське міщанство, головно та свідоме й заможне, що починає організовуватися на взірець давніх ремісничих цехів по більших культурних і політических осередках. „Не надіймося на князі”, сказали собі свідомі громадяни в першій половині XVI в., бачучи, як магнатські роди літко покидають свою батьківську віру, як іхні маєтки переходять у чужі руки, як діти шляхетських родів винародовлюються по езуїтських школах, що густою мережею покривають українські землі. Від початку своєго існування церковні братства стають непаче народною твердинею, що з неї намагаються братчики всіма своїми силами боронити загрожені позиції української нації. На свою пропорі витиснують братчики, як гасло: рідна школа, бо тільки вона може врятувати націю від загибелі.

Але братства тильно дбають також про свою молодь, що вже покинула школи й приготовляється до громадянської праці, щоб заступити старших. Старші братчики стараються виховувати молодь у релігійному дусі. Щоб доростаюча молодь могла заправитися до міжнішої праці на громадянській циві зазволяють старші братчики закладати при своїх братствах т. зв. Молодецькі Братства. Що воно так дійсно було, на це маємо, як доказ, цікавий і цінний Статут Молодецького Братства при храмі Успення Пр. Діви Марії в Яворові на Наконечнім.¹

Статут цей має вигляд зшитка формату 19 x 15 см. Оправлений він у телячу шкіру. На середині обкладинки витиснене Розп'яття, а в чотирьох кутах — по 3 квітки з 2 листочками, що творять форму рівнораменного трикутника. На обох обкладинках уб обох кінцях знаєте останки трубних ремішків, що ними зав'язуваво цю книжку. Панір досить грубий, гладкий, як пергаменовий, краски живтавої. На папері видно ще поперечні водні лінії в віддалі 2 см від себе. Картки зшиті в дві складки по 8 карток, а при кінці ще дошито одну картку. Картки зшивані звичайною ниткою з повісма, й припіднені всередині до хребта, що має на це два поперечні ремінці. Картки ненумеровані. По обох боках картки проведено маргінеси, на 2 см завширшки. Статут писаний чорнилом і червонилом. Червонилом писано передовсім заголовки, аргикули, пункти, одну цитату зо св. Письма, початкові букви всіх нових уступів і букви на маргінесі для нумерації поодиноких постанов Статуту. На першій сторінці нарисований рослинний орнамент, що оточує новий заголовок Статуту. Деякі початкові букви теж представляють рослинний орнамент, напр. між стовцями букви „П“ нарисовані два вазонки на вільному полі. Під присягою нарисовано теж широкі листки, що по обох боках звисають гарно відл.

¹ Статута цього знайшов і подарував музею „Яворівщина“ вс. о. парох Дмитро Барилак з Наконечного, за що на цьому місці складаю йому подяку.

Письмо, що ним написано заголовки Статуту, подібне до півуставу, зо скороченнями й надрядковими буквами, зате напис на другій стороні написаний уже іншим письмом, що не виказує гарних букв півуставу; присяга написана письмом, що нагадує XVII. вік, а списи членів — це вже різне письмо, що в ньому вже є й латинські букви.

Зшиток має 34 ненумеровані сторінки. На перший сторінці знаходиться заголовок: „Брацтво Наконечное Яворовское Молодечное При Храмѣ Оуспенія Пресвятой Богородица Й Свѣтла Іерарха Христова Николая, Колиції Намънѣштого Короля Его Милости За Благословеніе Яспевельможнаго Его Милости Господина Отца Іеронима Оустрицкаго, Перемисскаго, Саноцкаго, Самборскаго, Епископа оуфондованое. Року 1743 Дня 15 мѣсяца Августа” (при цитатах розв’язую всі титли й надрядкові букви вношу в рядок).

На другій стороні в формі чотирикутника по краях картки вміщено такий напис: „Во рождествѣ дѣвство согранила еси и во оуспеніи мира не остави, Богородице, ирестави бо ся ко животу, Мати сущих живота, и молитвами Твоими избавляющи от смерти душа наша”. А в середині нагорі міститься ще такий напис: „За превелебнаго отца Іона Чашельскаго, Намѣсника Яворовскаго, и велебнаго отца Стефана Чеховича, презбitera Наконечнаго и за старших братій Іоана Хархалѣза і повторного Стефана Кички”.

На сторінках від 3—17 поміщений Статут Братства, що складається зо вступу, п’яти артикулів і конклюзії.

Вступ починається такими словами: „Братства молодшого Храму Оуспенія Пресвятої Богородици на Предградію Великомъ Яворовском Наконечном Его Кролевской Милости со всею Конгрегациєю зобраною”, а далі говориться, що молодецький стан задумав, щоб помножити й розширити Божу хвалу, просити дозволу в старших братів заснувати Молодецьке Братство, тому що від давніх часів Союз братства і в інших містах і на передмістях дбає про будову і відновлення церков. А старші брати, йдучи за словами пророка, що говорить: „Се коль добро и коль красно, еже жити братіи вокупъ” і сповідаючи заповіти Христа, що, йдучи на вільную смерть, „якоби и тестамент — миръ и любовь — рачиль намъ леговать”, охоче годяться за радою св. Духа заснувати Молодецьке Братство, щоб вони могли вправлятися в боязні й Божому страсі, а старших братів шанувати й ім віддавати честь „и порядокъ всякъ подлогъ артикуловъ описанныхъ провадити и во всемъ справоватися” з тим додатком, щоб це добре діло ще й поблагословив Преосвященний Архієрей.

А як фундатори, дають від себе Молодшому Братству такі артикули. Перший артикул, що складається з 4 точок, говорить про умови прийняття до Молодецького Братства. Хто хоче вступити до нього, мусить найперше виказатися, що достаточно запізнався з повинностями, чиже поданими. Тоді допіру має прийти до панів старших братів, ім поклонитися, „уконтентовати ведлугъ преможенія” й просити прияти його за церковного брата. А якщо отримає дозвіл, має дати до скринки Молодецького Братства 1 зол. і 6 грошей „поя-

екон монити", а тоді в присвяності духовного й старших братів перед амвоню або іконою Спасителя на св. Євангеліє зложити братський обіт і виголосити присягу або роту. Тоді тільки вписується в каталог Братства.

Другий артикул складається з 5 точок і говорить про повинності Молодецького Братства. Браття повинні себе любити, дбати про окрасу церкви, працювати на Божу славу, у всіх справах питатися старших братів і все робити тільки за їх дозволом. На Господській й Богородичні свята, „феста оурочистые" і в неділі мають служити „с походдями ownimi". Також „своїм концом" повинні мати 4 літургії на рік за Молодецьке Братство, а саме: на Воздвиження Ч. Хр., св. о. Миколая, Благовіщення й Усіх Святих, як також повинні духовного й дидаскала „уконтентовати". Хто б не явився зо свічкою, понесе кару на основі артикулів Старшого Братства. А якщо хтось схоче в часі погребу „албо и інаго якого поспільнічного акту" услуги Братства, повинен зголоситися по дозволі до Старшого Братства.

Третій артикул складається з 5 точок і говорить „о сходзці". Молодецьке Братство повинно мати свою ціху (ціху) й нею послуговуватися для своєї потреби. Сходини повинні відбуватися що 4 неділі. На сходинах повинні бути всі, а неприявних карати. Під час сходин кожний братчик має зложить 3 грощі на віск. На сходини „мають панове братія старшій двох с посередину себе депутатовати", щоб не було галасу й замішання. На річних сходинах, „по празниці храму" відбувається вибір двох братів, як провідників. Під час сходин мають всі слухати проводу. Непослуших передавати старшим братам, щоб їх покарали, якщо не послухають постанов суду Молодецького Братства.

Четвертий артикул складається з 7 точок і говорить про прибутки. Молодші братчики повинні мати свою таблицю, і з нею в неділі й свята збирати датки, а зібрані жертви має наламар віддавати до скарбони. У свято й на відпуст також вільно братчикам перед давінницею біля фіртки збирати грощі на окрасу церкви. Можна збирати грощі й під час ярмарку й торгових днів. За участь у погребі платиться 1 зол. і 6 грощів, а Молодшому Братству ще осібно за „фатигу", „а за неимущаго сам Господь Бог нагородить". Молодші братчики повинні мати свої мари й „одъвадло".

П'ятий артикул говорить „о преходах". Зібраші грощі мають видавати молодші браття тільки на „свіщу дорочную пред іконою храму, свещи ручні, образ храму, одъвадло, мари, походдѣ", а крім цього старшим браттям кожного року 2 фунти кадила, на вино 2 зол., на направу церкви й на інші правні й гостинні потреби Старшого Братства. З рахунків мають молодші братчики складати що чверть року звідомлення перед двома старшими братами, а при „валион сесії" річне звідомлення в приязні всіх старших братів.

Конклузія. На випадок спірних питань відсилається до Статуту Старшого Братства. Застерігають браття собі й своїм наслідникам (сукцесорам) також вільну волю, щодо існування цього Молодецького Братства. Вкінці, на доказ своєї одностайнії згоди, підпи-

еують цей Статут власними руками й витискають печатку свого храму.

Далі в Статуті одна сторінка вільна, а из двох дальших міститься текст присяги. У присязі обіцяє повик всею своєю душою, цілим і чистим своїм умом бути вірним Братству аж до кінця своїх молодечих літ і виступати проти ворогів Братства. А якщо б мав відступити, або зневажити, або гордитися, себе хвалити, інших понижати, їм докоряті або братському судові не повинуватися, їх тайну зраджувати й противатися братському законові, — то нехай приде на нього й на весь його дім Божий гнів, „отлученіс (викляття), запрещені“ (заборона) і клятъба аж до часу покаяння, а якщо вимре без покаяння, то нехай не має разрешення й по смерті, як проступник Божого закону.

Потім іде знов вільна сторінка, а опісля аж до кінця „Каталюкъ или оупысь Братства Младенческого“.

Як зо спису видно, то до Молодецького Братства належали й дівчата. Хлопець називається: младенець, дівчина — дѣвица. Деякі прізвища писані по-польському, або початок по-українські, а кінець по-польські, напр.: Григорій Хотъкiewicz. Марія Czechowiczka Iwan Гула, Теодор Суданко (Цитанко). Wasиль Вуйкъ (Буйк) і т. п. Коло деяких прізвищ стойть: „обuwatil“ або навіть коротенька характеристика, на пр. син вдови, тихий і т. п.¹

Іван Велигорський.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ КОМСОМОЛЬЦЯ ФЕДЬКА ГУСКИ.

4. ВЕЛИКОДНЯ ІСТОРІЯ.²

На Великдень Гуска знову встругнув штуку: разговівся, налився, прийшов до церкви й почав запевняти всіх, що Христос ніколи не воскресав.

Другого дня торішили з приводу цього зібрati збори. Товариші потягли Федька до суду.

Фед'ко підійшов до столу, з докором звернувся до всіх:

— Хіба ви мене не знаєте? Фед'ка Гуску не знаєте? За шматок паски, три кільця ковбаски й п'ядесятка червоних крапашок, за антирелігійну доповідь сувору догану винеснти будете? Ставлю питання пошти руба. Бачив хто, як я розговлявся, чув хто, що я казав, коли пасху оту ів? Ніхто — то-то бо й е!

Думасте, як Гуска покуштував паски свяченої, ковбаси та крапашок, так він уже й не комсомолець!...

Думасте, як сів я до тієї паски, так я мовчики сів? Не викрив, думасте. цього дикунського звичаю?

Хіба я не провів антирелігійної бесіди, не довів, що Ісуса

¹ Література: Проф. І. Огієнко: Українська Культура, 1923
М. Грушевський: Історія України, том VI 1907.

² За збірки Юрія Вухнадя: Гуморески, 1929 р. Передруковано, щоб показати релігійні стосунки в сучасній Україні. — Ред.

Христа зовсім нікоми на землі не було, що Віш не воскрес і що вся оця антимонія — брехня попівська! Довів. Одрізав шматок паски й сказав матері:

— Ех, мамо, мамо, жалко вас, вік свій доживаєте в дурмані попівському. Кажуть вам — воскрес Христос, а ви й вірите. Істе оцю паску й думаете, що вона дійсно свята, а для мене все одно — ще буханка, що паска.

Мати аж заплакала, а я йй:

— Плачем не поможете, — бороться треба. Так то, мамашо, звичай дикунський, та й годі!

Фед'ко з хвилину мовчить, а далі ще палкіше повів свою промову.

— Хіба ви мене не знаєте? Я ще з малку попів ненавиджу, й давитися на них не можу, просто дивно, як ви про це забули.

Ось, хай вам Гришка скаже, як я хіба торік плюнув на попівську рису?

Я!

А Мишка хай скаже, чи не ми з ним удвох на Різдво на попових воротях дъогтем написали:

„Релігія — це опіюм для народу”.

Так ось це факт — Ванька, секретар наш, збрехати не дастъ. Ми ж із ним удвох на Спаса у попа грушу баргамотську обчурали...

Ванька червоніс, як піонерська краватка, й нахиляє голову до протоколу.

А на Водохреща хто попову сучку в ополонку на Йордані вкинув? Я з Павлом!

А на Трійцю Сірка псаломщикового самогоном хто напоїв? — Я з Гришкою!

А телиці дияконишенній хто до хвоста хреста прив'язав?

Мишка, Гришка, Павло — мордяться, не знають, де сковати свої очі...

А Фед'ко невгавав:

— Я з Тихоном!!! А ви кажете, я за релігію... Мало вам фактів — я ще наведу!

Торік на Всеношній в ограді свиня половину пасок і ковбас попівчила в хуторан. Чия то свиня була? Хто її пустив туди? Моя свиня! Я її пустив нарочито!

А ви за шматок паски хочете мені сувору дагану винести?!

Фед'ко важко й сумно зідхає, обводить побідно всіх очима.

— Скрізь і завжди непримиримо Фед'ко боровся, — каже Гуска наприкінці, — з дурманом попівським, скрізь і завжди він був першим.

Тоді ображено зідхає ще дужче й сумно кінчає:

— А ви кажете — я за релігію!

Юрій Вухналь.

Поеаз.

КРАТНА БЛАГОВІЩЕННЯ.

Завія зелемі, пожежа зелені,
і квіття курява, і солов'їні склиши.
Столи весільні — ох — столи не встелені
і бджіл тьма — темрява і молитовні лиши.

В ромашок спів слимак дороги ввився круто
і ранку кіш, що в ньому птаха — сонця помах.
Задума — не задума, смуток і не смуток,
це на крайні цій трагічна наполома.

Мов два дракони, сонце й місяць, зорі — галич
і білі села й білій жар і білість куряв.
Шевченко йде — вогонь, людина, бура
і дивиться в столітню далеч:

в вогні пробуджена
князівна.

Хай на очах землі печать — тьми чорна штольня!
І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам.
О, земле, земле батьківська, клятьбо бездольна,
моя країно Благовіщення!

10. III. 1936.

Богдан І. Антонич.

ДВА ГЕНІЇ.

В усій красі своїй пишніє перед пами,
Мов фея дивна — розкішна і струнка,
В народніх надрах зроджена віками
Поезія Шевченка та Франка.

Обидва генії, стихійно-самобутні,
Обидва — нації правдині сини,
Обидва — силою своїх ідей могутні,
Учителі, вожді і віщуци.

Шляхетністю думок незрівняно-високі,
Душою — величі, а словом — кобзарі;
Народу рідного надихній пророки,
Відродження Його палкі каменярі.

В серцях — з вогнем незгасним Прометея,
Що вслід за ним ішли діле життя,
І, по стопах завітих Мойсея,
Вели братів до кращого буття.

З вогнем, що не згасав серед пітьми недолі,
Що смолоскином сив далеко павкруги.

І вказував шляхи до ідеалу й вої,
І зроджував чуття духової жаги.

Що не давав загаснути надії,
Що віру втрачену ралтово воскрешав,
І сили творчій, бадьоро-молодії
У душах змучених будив і гартував.

На варті віковій мовчазні дві могилі
Стоять нерушливо, мов оборонний вал,
І перед замахом життя лихої сили
Борошнять нації найвищий ідеал.

На варті віковій священні дві могилі
Стоять, оздоблені в легенду довгих літ,
І бережуть, мов дві гранітні брилі,
Шевченка та Франка величний заповіт.

Борис Лисянський.

САРОНСЬКА ЛІЛІЯ.

Сонет.

Із „Пісні над піснями“ 2, 1.

Я біла лілія задумливих долин,
Щодня дивлюсь на світ прозорими очима;
Вмиваюсь росами сріблясто-голубими,
Для вас цвіту, — зірвутъ і мати й син...

Біжить, шумить, гурчить швидкого часу піни.
А тихий мій Сарон тче з рожами килими.
Я рожа і для тих, що миються рясними
Сльозами день і ніч, піднерили трухлий тин :

Саронська рожа я і лілія для вас...
Зігнулись ви?... Жадний огонь життя погас?
Візьміть мене живу тремтячими руками,

І чудо станеться... Воскреснете від смерти враз,
Ночами й днями жду... Й ваш Учитель-Спас...
В Сароні і в Сибірі все журюсь за вами.

Канада 1936.

Із Кмета - Ефимович.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Українка в німецьких журналах. О. Burghardt: „An den Quellen der ukrainischen Philosophie”. Čyževskyj D.: *Filosofija G. S. Skovorody*, Варшава 1934, в „Slavische Rundschau”, Прага 1955, річн. VII, № 5, ст. 332—35. Це влучна рецензія на працю Д. Чижевського „Філософія Г. С. Сковороди”. Перед цим подібна рецензія О. Бурггардта з'явилася на неї ві львівському „Вістникові” за м. р. Як у цій рецензії українською, так і в тій німецькою мовою рецензент слушно сказав про працю Д. Чижевського, що вона не подає вичерпуюче представлення світогляду Г. Сковороди, тільки в твір про елементи його філософії.

D. Čyževskyj: „Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin Weigel”, у „Zeitschrift für Slavische Philologie”, Лейпциг, 1935, т. 12, подв. зш. 3/4. У цій своїй студії подає Д. Чижевський паралельні місця з творів Сковороди й Вайгеля та тим указує поміж ними обома певну спорідненість, що вже також відома в праці українською мовою автора. За цю спробу, — виказати спорідненість думання Сковороди з Вайгелем чи й Сілезієм, належиться Д. Чижевському велика подіка. Бо яєю, цебто такою нелегкою спробою, вniс він до Сковородознавства нове, а саме слухне припущення, що Сковороді, видло, були відомі деякі твори Вайгеля. Це наразі дуже важне, й розуміється — до того часу, доки комусь іншому не пощастиТЬ з'ясувати проблематику подорожі Сковороди за кордон. Бо коли ця проблематика буде з'ясована, тоді будуть ясні й сліди чужих на нього впливів. А був він на них чутливий. Видно, йому були відомі такі особи, як Беме, Арендт, Сілезій, Вайгель та навіть Социн (!), що його означення філософії Сковорода майже слово в слово переказав. Гадаю, що на цю новину Д. Чижевський зверне також свою увагу.

R. Stupperich: „Kiev — das zweite Jerusalem. Ein Beitrag zur Geschichte des ukrainisch-russischen Nationalbewusstseins”, там же. Або, в перекладі: „Київ — другий Єрусалим, Причинок до історії українсько-російської національної свідомості”. Тема цікава, затеж її з'ясування цілком баламутне. Про Київ, як український другий Єрусалим, у ній цілком нема мови, тільки про „das russische Jerusalem”. В її осередкові кружляє особа Петра I, що з московських царів і князів навідав „побідно” Київ вперше від його існування і був прийнятий до цього Сіону звичайною „раболіпною” промовою одним однією Трофимом Прокоповичем. Так що по суті ця тема в апології насильства царя Петра I й „раболіпства” зрадника Гетьмана Івана Мазепи — пресловутого Трофима. Якщо Р. Ступперіх свою тему, якої він не досліджувє, так з'ясовує, „обґрутовуючи” її гадками застарілих Чистовичів, Морозових і інших, то він наївний і поверховий, але якщо ж навмисне, то тенденційний; видно, щось має зде на думці, що з наукою не має нічого спільногого. Звичайно, цю ідеологічну тему можна з'ясувати і в дусі ідеології баламутної історичної московської школи, яка Р. Ступперіху, „какъ русскому нѣмцу”, може й добре відома, але тоді буде таке з'ясування не об активне, а звичайнісінка белетристична нагінка. Бо кожному сумлінному вченому відомо, що ідею Києва, як другого Єрусалиму, без знання української політичної й церковної історії не можна з'ясувати. Повстала вона, звичайно, серед українських монахів, скоріш у мурах київської Академії, ніж у печерах, і була згодом спопуляризована бурсаками, що занесли її на Запоріжжя, яке козаки називали навіть свою Палестиною, а Київ своїм Єрусалимом. В 1648 р., в початках отже Хмельниччини, серед тих же козаків була виникла ідея навіть звільнити Єрусалим, а власне Гріб Господній, від панування турків. Таких і подібних прикладів можна навести для теми й більш, коли її сумлінно досліджувати. Тоді з такого досліду стане ясним, що ідея Києва, як другого Єрусалиму, це твір суто український, який, зрештою, до обличчя Московії й не пасув, як і прекрасна легенда про навідування св. Ап. Андрія того ж українського православного Києва. Навпаки, його єрусалимську, апо-

стольську й старокняжчу авреолю Московія зневічилав. Як другий Єрусалим, Київ перестав бути під її пануванням. „Третій Римом” вона його не назвала, який, зрештою йому й не пасував. Певна річ, Київ, як місце святині й відпусту, мав також значення й для Московії. Бо „спасатися” йшли до нього не тільки самі українці, але його відвідували з цією ціллю величезні маси й росіян, що йшли до нього з „котомками”, „третій Рим” оминаючи, справді на прошук без жодної задньої думки. Але про це все в статті Р. Ступперіха нема ніякогісінського натяку. Думаю, що її трактування було йому й не під силу.

Домет Олянчин.

Парастис або Велика Панахіда за в Богі спочилих. Проф. І. Огієнко подав нам гарний дарунок у тридцятнадцять своєї літературно-наукової праці, а то переклад *Парастиса* з грецької мови. Цей вклад у наші культурні надбання повинен знайти належне місце й належну оцінку. На переклади можна дивитися з різного боку й не під однаковою заввагою. Великі мистці слова, як Шевченко, Міцкевич, Словашевський, творили переклади, поводячись при цьому довільно, й передавали речі високого артизму. Для прикладу наведу загально відому молитовку з першої пісні „Іліяди”, що в чудовим зразком усіх зустрічних молитовок (*Stossgebet*), у вільному перекладі Словашевського:

„O, władco Smintu, urodzony —
Stróżu cylicki — z jasnej i świętej Latony!
Ty, któremu Tenedu lud się kłania drżący!
I tu i tam na moją ojczynę świecący
Boże! jeśli ja tobie z modlitwą i Izami
Opasywał ołtarze lauru girlandami,
Jeśliem tobie ofiary składał, starzec biały,
Puśćcie teraz na Greków twoje wszystkie strzały!”

Яка краса, що за чарівна майстерність, що таки силою привела до себе та змушує заінтересуватися надхненою своєрідною обрібкою!... Тут є довільність дозволена. Однаке при церковно-богослужбових перекладах мусить бути збережена інша поведінка. Що стверджено церквою й до чого привичається людське вухо, в цьому треба підібрати вірну передачу.. Перекладчик мусить мати велике знання своєї мови, а до того таке складне вичування, що не дасть нічого недоладного, вульгарного, „запротивного” мистецтвенному розумінню, що не нарушить внутрішньої гармонізації й ритміки... Ще раз підношу, що в церковних, богослужбових писаннях зберігаються окремі правила — вірність, досліність перекладу. Як же в цьому напрямі вив'язався проф. Огієнко? З малими незначними винятками, як найкраще! В усьому добавчесно пильну добливість підбору належних висловів та можуть пройняття, пронизання величним молитовним духом.. Ціліна носить на собі мистецькі майстерні ціхи первотвору, що ні в чому не відбігають, не відхиляються від своїх давніх рамців, а навпаки — свою приступністю, простотою й зрозумілістю полонують учасників. По моєму, хоча б п. Огієнко не заставив нам нічого іншого, як тільки ці богослужбові переклади, то вже зайняв би надто видне місце в нашему письменстві...

Щоб не бути голословним щодо „Парастиса”, наводжу молитву й тропаря:

„Боже духів і всіх людей, що смерть переміг і диявола винішив, і життя світові Своєму подав; Ти, Господи, упокой душу спочилого слуги Свого у місці світлім, у місці достатнім, у місці спокійнім, де немає ні болю, ні журби, ні скорботи. Всякий гріх, що вчинив він словом, чи ділом, чи думкою, як Добрій і Чоловіколюбний Бог, прости, бо немає людини, щоб пожилай не згрішила. Бо Ти єдиний без гріха; справедливість Твоя — справедливість вічна, і слово Твое — правда”.

„Глибиною мудрості все з любови до людей будуючи, і всім корисне подаючи, єдиний Творче, упокой, Господи, душу спочилого слуги свого (або: спочилої слуги Своєї, чи: душі спочилих

слуг Своїх), бо він надію поклав (або : вона поклали, чи : вони поклали) на Тебе, Творця, й Створителя, й Бога нашого".

Як усе тут подане захоплює й зацікавлює, так немило вразило мене, думаю, що й інших уразить, воно, а то вирає на ст. 33 — „горливо просить Його". Слово „горливо" для нас, галичан, замідно-марканто чуже... Годі нам до того привичайтися, хоч воно стрічається часто в придніпрянців. По моєму, в другому виданні треба конче заступити іншим, як горлече, речено, що їх шановний перекладчик уживав на інших місцях... Я персонально був би теж за словом „приходець" замість „приходько" — на ст. 16.; далі замість „Навчи мене карності" — ст. 20, більше мені відповідає — слухняності... Дехто міг би ще докорити неоднотайністю відмінка: Закону й Закона. „Преступ закону" — ст. 27. „Закона Твоего не забувано" — ст. 26.

Є ще дещо дискусійне (дискутабель), однаке зіставляю це столичникам і тим, що стоять ближче ступнів Брандеса.

Загальне враження велими додатне, корисне й цінне з артистичного боку, тож годиться, щоб ця книжечка знайшлася насамперед у руках кожного священика.¹

Москва й „інородці". Писцові книги Обонежської Пятини. 1496 і 1563 р.г. Матеріали по історії народов ССРР под общей редакцією М. Н. Покровского. Випуск I: Матеріали по історії Карельської АССР. Іздательство Академии Наук ССРР. Ленінград, 1930. IV + 270 стр.

Довго Москва завойовувала Новгородську державу, але по кривавих нападах 1471—1489 р. Новгородців таки зламано й землі їх приєднано до Московії. Щоб легче списати населення й вигідніше брати в нього найбільшу данину, всі Новгородські землі зараз таки по завоюванні поділено на п'ять частин, що звалися п'ятинами („п'ятини"). Господарчо-адміністраційна найменша одиниця Новгородської Держави звалася „погост", польське гміна. Книжка, що перед нами, це є податковий опис „погостів" Обонежської п'ятини, що лежала на північ і південнь Онежського озера й складалася з 81 погоста.

„Писцові книги" мають велике значення для вивчення економіки краю взагалі, — таке значення й оцих „Писцових книг Обонежської п'ятини". Москва посыдала на приєднані землі своїх довірених писарів, а вони докладно описували місцевість за місцевістю, зазначуючи маєтковий стан кожного мешканця.

В рецензований книжці Археографічна Комісія видала дві „Писцові Книжки" — 1496 і 1563 р. Найстарший маєтковий перепис населення Обонежської п'ятини зробив писар Сабуров в 1495—1496 р.; на жаль, оригінальний опис загинув, — збереглася тільки частина його, — 81 картка, що дав опис 7 погостів. Другий опис погостів Обонежської п'ятини зробив писар Андрей Ліхачов; і ця книжка не дійшла до нас ціла, — позосталося 667 карток з описом 19 погостів. Обидві книжки зберігаються тепер у Московськім Древнехранилищі.

Рецензована книжка вийшла, як книжка Ювілейна „к десятилетию Карельської Автономной ССР", з приводу чого Археографічна Комісія на початку свого видання подала таку передмову: „Помещичье-буржуазная историография не занималась историей народов б. Российской империи. История „инородцев" привлекалась лиш в той мере, в какой это нужно было для того, чтобы показать, как росли завоевания России. Экономика, идеология, классовая борьба, удельный вес колоний в жизни метрополии — все это совершенно игнорировалось. Больше того — для помещичье-буржуазной историографии не существовало в России колоний, были ли они окраины. Благодаря этому народы ССРР до сих пор еще не имеют своей научной истории. Этот вопиющий пробел лишает нас возможности поста-

¹ Цю рецензію видрукував перемиський „Український Бескид" ч. 7 за 23. II. 1936, звідки передруковуємо її й ми. — Відповідь перекладника на мовні завважи див. у „Рідній Мові" ч. 6 (42). — Слово „горливий" відоме всім слов'янським мовам і не в полонізм. І. О.

вить в вузах курс по істории народов СССР". Нова Археографічна Комісія „решительно порывает с этой великоледжавной традицией” й видає для корелів... опис Обонежської п'ятини.

На праці скрізь видно, що це видання справді нової Археографічної Комісії, — „стара” Комісія хіба не відважилась би так видавати. Видані два пам'ятники 1496 і 1563 р.р. надзвичайно цікаві й цінні, подають силу найрізноманітнішого матеріалу не тільки економічно-соціального; для лінгвіста, скажемо, тут дорогоцінне джерело. Але... „правописание взято современное нам”, цебто: оригінали XV і XVI віків перемінені на сучасні. Такий метод видавання стародавніх пам'яток зовсім не науковий і його треба рішуче осудити. Власне цей „новий” метод зовсім обезцінив видання, бо ніде не знаєш, що було в оригіналі, а що мавмо в виданні. Ані одного фотографічного знімка до видання не додано, а тому про оригінал нічого сказати не можемо. Особливо шкода, що букву *t* скрізь замінено на *c*, а це дослідника плутає на кожному кроці. Видання зробив член Археографічної Комісії А. М. Андріашев.

Іван Огієнко.

Знєст 3-го (39) числа „Рідної Мови”: *I. Огієнко*: Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис. *I. Семенічук*: Назва „Русь” в історичному розвитку до XIII-го в. *I. Огієнко*: Стилістично-сintаксичні нариси. *Є. Гричак*: Новотвори в сучасній українській літературній мові. *I. Огієнко*: Навчаймося літературної мови від Шевченка. Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Життя слів. Практичні лекції літературної мови. *В. Киприянюк*: Учімось рідної мови й плекаймо її! Розділ для самоуків: Початкова граматика української літературної мови: „Рідне Слово”. Рідна Школа ім. проф. I. Огієнка. *I. Бордєйний*: Рідномовні замітки. Дописи Прихильників рідної мови.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

„Фонд Нашої Культури”. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на

„Фонд Нашої Культури”: Дм. Рудко 13 зол. і М. Мочульський 30 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає найщирішу подяку.

Передплачуйте „Рідину Мову”! Умови передплати див. на 3-й ст. окладинки.

НАДІСЛАНІ РЕДАКЦІЙ КНИЖКИ Й ЖУРНАЛИ.

М. Вергун: Більшовізм і селянство. **Л. 1936.**

Ів. Филипчак: Іванко Берладинк або пропала сила. Історична повість із XII-го віку. Жовква, 1936 р. 128 ст.

С. Орлонок: Більшовізм — це московський імперіалізм, 1936 р. ст. 32.

О. Кобилянська: За ситуаціями, повість, 1936 р. 128 стор.

Іван Дулька: Буквар. Бразилія, вид. „Український Союз”, 48 ст.

о. М. Марисюк: Чи людина має душу? 1936, 30 ст.

Історія українського війська, ч. ч. 4—6.

Дм. Донцов: Патріотизм, 63 ст. 1 зл.

Пришліть нам 9-ту ви. „Нашої Культури”, а ми вишлемо взамін яку іншу за бажанням.

Ми 9-та „Нашої Культури” вся розійшлася й Адміністрація її не має.

Мистецька справа на „Нашу Культуру” з англійського полотна з золотими пансами вся розірвана.

Наш Ізник, Београд, ч. 5. — Rodzina Polska, ч. 3. — Casopis pro moderni filologii, кн. 2. — Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1936, кн. 3. — Балогська, біларуські літературно-наукові часописі, 1936, кн. 1 (5). — Обрій, ч. 3—4. — Сонечко, ч. 4. — Добрий Пастир, 1935, ч. 3—4. — Давони, ч. 1—2. — Церква й парод, ч. 5—7. — До перемоги, Ужгород, ч. 1—2. — Дзвіночок, ч. 53. — Український Філателіст, Біденъ, ч. 1—2. — Нова Хата, ч. 5—7. Добрий Пастир, ч. 3—4, 1935. — Вісти Українського Наукового Інституту в Берліні, ч. 1 (2). — Кооперативна Республіка, ч. 3. — Світло й тінь, ч. 3.

Відповідальний Редактор к-р Олекса Марковський.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарвецького 26.